

**ფურცაბ
ბოცვაძე
●
ქართული
საყმაწვილო
ლიტერატურის
კრიტიკის
საწყისები**

ახალი დიდი ტბილისი - 1977

8Г2

899,962·1.09—93

2895

В $\frac{723-127}{M-603(08)-77}$ 151—77

სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და საგანგებო
ლიბერატორის საკითხები XIX საუკუნის
მეორე ნახევარში

უახლოეს ისტორიოგრაფიაში საქართველოს რუსეთთან შეერთებას დიდ პროგრესულ მოვლენად მიიჩნევენ. მართლაც, შეერთების შემდეგ ბოლო მოეღო აღმოსავლურ სახელმწიფოთა ბარბაროსულ თავდასხმებს, საქართველოში შემოვიდა მოწინავე ევროპული და რუსული კულტურა. როგორც დიდი ილია ამბობდა, „დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი, დაღალული ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან, დასცხრა ომისა და ბრძოლისაგან. დადუმდა ჟღერა ხმლისა და მახვილისა, მტრისა ხელით მოღერებულისა ჩვენზე და ჩვენს ცოლ-შვილებზე, გაჰქრა ცეცხლი, რომელიც სწვავდა და ჰბუგავდა ჩვენს მამა-პაპათა ბინას, ჩვენს საცხოვრებელს, გათავდა რბევა და აკლება, მიეცა წარსულს და მარტო საშინელ და შემადრწუნებელ სახსოვრადლა დაგვრჩა. დაუდგა ახალი ხანა, ხანა მოსვენებულის, უშიშარის ცხოვრებისა სისხლდანთხეულ და ქრისტეს ჯვრისათვის ჯვარცმულ საქართველოს, რომელიც ღმერთმა სააქაოს სამოთხედ გაუჩინა ადამიანს და კინადამ ერთ დიდ სასაფლაოდ არ გადაექცა მის თავდრდებულ შვილებს... ის დღეა და ის დღე, ველარავინ გაღმოლახა იგი საზღვარი ცეცხლითა და მახვილით ხელში.“¹

მიუხედავად ამისა, რევოლუციამდელი რუსეთი ხომ რომანოვების დინასტიის მსოფლმხედველობის გამომხატველი რე-

¹ ილია ქაქავაძე, თხზ., ტ. IV, 1955 წ. გვ. 216—217.

აქციული რუსეთი იყო, რომელიც „ხალხთა საპყრობილეს“ წარმოადგენდა. თუმცა ამ „ხალხთა საპყრობილის“ წიაღში წარმოიქმნა რუსეთი „ნათელი გონებისა“, შეუპოვარი რევოლუციურ-დემოკრატიული სულისკვეთებით, მაგრამ ცარიზმი სასტიკად სდევნიდა მის წარმომადგენლებს და ციხეებითა და სახრჩობელებით ცდილობდა ჩაეხშო პროგრესული აზრი.

სწორედ „ნათელი გონების“ რუსეთთან მჭიდრო კავშირსა და თანამშრომლობაზე ოცნებობდნენ ჩვენი სამოციანელები, სწორედ მათ შესახებ წერდა ნ. ნიკოლაძე: „ღრმათ ვართ დარწმუნებული იმაში, რომ ჩვენი მხარის დაწინაურება დამოკიდებულია მთელი რუსეთის პროგრესზე. ჩვენ გულწრფელად გავგახარებს ამ პროგრესის მიერ ყოველი წინ გადადგმული ნაბიჯი...“¹

მეფის რუსეთის „მფარველობაში“ მოქცეული საქართველო იმთავითვე პროგრესულ რუსეთს დაუკავშირდა და ხმა აღიმალა ცარიზმის პოლიტიკის წინააღმდეგ.

XIX ს-ის 40-იანი წლებიდან რუსეთის მთავრობა იძულებული გახდა მაშინდელი ვითარებისათვის ანგარიში გაეწია და კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში შედარებით ფრთხილად და მოქნილად გაეტარებინა.

ცარიზმის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა ქართული ენის დევნა და ქართველი ხალხის გარუსება იყო. სკოლა და ქართული პრესა გახდა შეტევის მთავარი ობიექტი. ხელისუფლება ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ მათი მოსპობით ან შეზღუდვით უფრო ადვილად მოხდებოდა ადგილობრივ მცხოვრებთა „გარუსება“.

რკპ (ბ) მე-10 ყრილობის მიერ მიღებულ რეზოლუციაში ნაციონალურ საკითხზე პარტიის შემდგომი ამოცანების შესახებ ნათლად არის დახასიათებული მეფის რუსეთის თვითმპყრობელური, კოლონიური პოლიტიკა რუსეთის იმპერიაში შემავალი მცირე ერებისადმი: — „თვითმპყრობელობის პოლიტიკა, მემამულეებისა და ბურჟუაზიის პოლიტიკა ამ ხალხების მიმართ იმაში მდგომარეობდა, რომ ჩაეკლა მათში ყოველგვარი სახელმწიფოებრიობის საწყისები, დაემახინჯებინა

¹ ნ. ნიკოლაძე. თხზულებანი, ტ. 5, 1966 წ. გვ. 278.

მათი კულტურა, შეევიწროებინა ენა, დაეტოვებინა ისინი უვიცობაში და, ბოლოს, შესაძლებლობის მიხედვით, მოეხდინა მათი გარუსება“.¹

ქართველი ხალხის ეროვნული ჩაგვრა დამახასიათებელი მოვლენა იყო ცარიზმის ბატონობის მთელი პერიოდის მანძილზე, ეს იყო მისი პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ელემენტი.

მეფის ხელისუფლება სახალხო სკოლას საქართველოშიც იგივე ამოცანებს აკისრებდა, რასაც რუსეთის გუბერნიებში; მათ ერთი მიზანი ჰქონდათ — ხალხის დამორჩილება თვითმპყრობელობისა და რელიგიისადმი. ყოველივე ეს კი ეროვნული თვითშეგნების მოსპობას, ხალხის გადაგვარებას უწყობდა ხელს.

სახალხო სკოლას საქართველოს მშრომელ მოსახლეობაში თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი მორჩილების გრძნობა უნდა განემტკიცებინა.

დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი ვერ ურიგდებოდა საქართველოს კოლონიზაციისა და ქართველი ხალხის ძალდატანებითი გარუსების თვითმპყრობელურ-მემამულურ პოლიტიკას, მკაცრად იმალლებდა ხმას მეფის რეაქციონერი მოხელეების პოლიტიკისადმი და ქართველ ხალხს მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად მოუწოდებდა. „დროა, დიდი ხანია დროა, ბოლო მოეღოს ამ ფრიად სათაკილო და დამამხობელს ჩვენს მდგომარეობასა, — ამბობდა იაკობი, — დროა მონურს ლაჩრობას ზურგი შევაქციოთ და ადამიანური უნარი გამოვიჩინოთ. დროა, ყველამ თავის წრეში უკანონო დაბრიყვება ითაკილოს, შეებრძოლოს მას და აღადგინოს თავისი ადამიანური ღირსება. დროა გავაჩაღოთ დაულალავი, ფხიზელი დაცვა ყოველის ჩვენის დათრგუნულის უფლებისა, საარსო მოთხოვნისა, გავაჩაღოთ არა მარტო ჩვენს ენაზედ, არამედ სახელმწიფო ენის ლიტერატურაშიაც, გავაცნოთ ჩვენი გაჭირვებული მდგომარეობა დაწინაურებულს

¹ Десятый съезд РКП (б), стенографический отчет, Москва, 1933 г. стр. 579.

დასს რუსეთისას, დავიხმაროთ იგი და დავიბრუნოთ ღირსეული სახელი და ადგილი კავკასიონის ერთა შორის“.¹

ამ სტრიქონებიდან ჩანს, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის უპირველეს მოკავშირედ იაკობ გოგებაშვილი პროგრესულ რუსეთს თვლიდა.

იაკობ გოგებაშვილი ყმაწვილის ნორჩი ბუნების საპყრობილეს უწოდებდა ისეთ სკოლას, საიდანაც მშობლიური ენა განდევნილი იყო. ხოლო ისეთი სკოლა, რომელიც მოკლებულია ბავშვის ბუნებისათვის საჭირო სიხარულს, ემსგავსება „კუბოსა, მდიდრულად მორთულსა, სიყვარულით მოკაზმულსა, გარედან აყვავებულსა, მაგრამ შიგნით—კი გაჭედილს უსულო მძოვრით“.

დიდ ქართველ პედაგოგს გულს უკლავდა იმ მოსწავლეთა ბედი, რომლებიც ამგვარი სკოლების მეორე-მესამე კლასებიდან ირიცხებიან იმის გამო, რომ ველარ იტანენ „თავისი დამახინჯებული გონებით სწავლის ტვირთსა“ და გონებადახშულებს მალე ეკარგებათ სწავლის სურვილი.

იაკობ გოგებაშვილი ქართველი ხალხის სხვა ეროვნულ-განმათავისუფლებლებთან ერთად დაუნდობლად ებრძოდა განათლების დარგში მოკალათებულ შავრაზმელ და რეაქციულ-კონსერვატულ ჩინოვნიკობას, მათ, ვინც გულმოდგინედ იბრძოდა ქართველი ერის გადაგვარებისათვის.

იაკობ გოგებაშვილი ღირსეული თანამებრძოლი იყო ილია ჭავჭავაძისა. ილიაც ყოველთვის მხარში ედგა დიდ პედაგოგს სახალხო განათლების ამა თუ იმ პრინციპული საკითხის გადაწყვეტის დროს და მზად იყო სახალხო განათლების საქმე მტკიცედ დაეცვა რეაქციის შემოტევისაგან. ილია ჭავჭავაძეს დიდი ბრძოლა უხდებოდა სკოლებში ქართული ენის უფლებების დასაცავად. მან სასტიკად გაილაშქრა იანოვსკისა და მისი დამქაშების მიერ შემუშავებული სასკოლო პოლიტიკის წინააღმდეგ. მთელ რიგ პუბლიცისტურ წერილებში, რომლებიც „ივერიისა“ და „დროების“ ფურცლებზე ქვეყნდებოდა, ილია მკაცრად აკრიტიკებდა რუსიფიკატორული პოლიტიკის სიმახინჯეს.

რუსიფიკატორული რეჟიმის წინააღმდეგ ქართული ენის

¹ იაკობ გოგებაშვილი, თხზ. ტ. 2. 1954 წ. გვ. 334.

დაცვის საქმეში დიმიტრი ყიფიანიც ჩაერია და თავისი ავტორიტეტული სიტყვა თქვა. ქართული ენის უფლებასა და მისი მნიშვნელობის შესახებ დ. ყიფიანი გაზეთ „დროებაში“ 1880 წელს (№ 262) წერდა:

„მაშ, სრული ნება გვექნება ვიკითხოთ, ქართული ენის ცოდნამ რა დაუშავა იმ გმირებს, რომელთაც ისახელეს თავი და ასახელეს რუსეთის მხედრობაც და რუსეთის მმართველობაც, როგორც ძველ დროებში, ისე ჩვენს მახსოვრობაში?... რა შესცოდეს იმ ქართველებმა, რომელნიც რუსებთან ძმურად ხელი ხელს გადაბმულნი რუსეთის დიდებისათვის თავის წმინდა სისხლს ერთად ანთხევდნენ და რუსეთის მხედრობას მოუხედავად მიუძღოდნენ საითაც მსახურების ვალი იწვევდა“.

მშობლიური ენის ინტერესებისათვის ბრძოლა ჩვენი მოწინავე ინტელიგენციის გადაუდებელი ამოცანა იყო. ამ ბრძოლაში დიდი როლი ითამაშა ქართული მეცნიერული პედაგოგიური აზროვნების ფუძემდებელმა იაკობ გოგებაშვილმა. მან 1890 წელს „ივერიაში“ გამოაქვეყნა მნიშვნელოვანი გამოკვლევა ქართული ენის შესახებ სათაურით „ბურჯი ეროვნებისა“. დიდი პედაგოგის აზრით, ადამიანი, რომელიც მოკლებულია დედა-ენის ცოდნასა და გაწყვეტილი აქვს კავშირი თავის სამშობლოსთან, წააგავს „საბრალო ობოლს, საწყალს სტუმარს, რომელსაც არ გააჩნია თავისი საკუთარი სახლი ამ ქვეყანაზედ. იგი მოგაგონებთ ხიდგან მოჭრილს ტოტსა, რომელიც, ღღეს თუ ხეალ, უთუოდ გახმება. იგი შეიძლება ამყნონ სხვა ხეზედ, მაგრამ ჭეროვან სისრულეს იგი არას დროს არ ელირება და ვერას დროს ვერ შეედრება ხეს, რომელსაც ფესვები ღრმად აქვს გადგმული თავისის შესაფერს ნიადაგში და რომელიც ამის გამო სავსეა ღონით და სიცოცხლით“.¹

გამოჩენილი პედაგოგი საყმაწვილო ლიტერატურას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ერის ცხოვრებაში და მის წარმატებაში. იგი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ საყმაწვილო ლიტერატურა „არის საუკეთესო საძირკველი, რომელზედაც შენდება მთელი ლიტერატურა და მეცნიერება ხალხისა...“²

¹ ი. გოგებაშვილი. თხზ., ტ. 2. 1954 წ. გვ. 237

² ი. გოგებაშვილი, თხზ., ტ. 2. 1954 წ. გვ. 10—11

იაკობ გოგებაშვილს ღრმად სწამდა, რომ კარგად დაწერილი საყმაწვილო ნაწარმოები ბევრ კეთილ აზრს ჩაუნერგავს ბავშვს გონებაში, ბევრი კეთილშობილური და ჰუმანური მისწრაფებით შეამკობს მის გრძნობას და ამით სამშობლოს ბევრ მხნესა და გულწრფელ მამულისშვილს აღუზრდის.

იაკობ გოგებაშვილმა საყმაწვილო ჟურნალ „ჭეჭილის“ დაარსებას „დიდი ნაკლის შევსება“ უწოდა და სწამდა, რომ იგი ხელს შეუწყობდა სამშობლოსათვის გამოსადეგი ახალი თაობის აღზრდას. იგი აღნიშნავდა, რომ მხოლოდ შეუვსებელი და განუვითარებელი ერი არის მოკლებული საბავშვო ჟურნალს, ხოლო განათლებულ ქვეყნებში პერიოდულ საბავშვო გამოცემას ერთი უპირველესი ადგილი უჭირავსო. მისი აზრით, ჟურნალი „ჭეჭილი“ საგრძნობლად შეუწყობდა ხელს „უფრო გონიერის, უფრო მხნეს და უფრო ქვეყნისათვის გამოსადეგის ახალთა თაობათა აღზრდასა, მომზადებასა“.

ი. გოგებაშვილი სინანულით აღნიშნავდა, რომ ქართული პერიოდული ლიტერატურა მეტად სამწუხარო მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ამის ერთ-ერთ მიზეზს იგი საზოგადოების გულგრილობაში ხედავდა. იაკობი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ „კარგი სახელმძღვანელონი ქართულის ენისა შეადგენენ პირველს ნაბიჯს, საძირკველს განათლებისას“. მიუხედავად ამისა, ამგვარი სახელმძღვანელონი საკმარისად არ მოიპოვებოდა, რათა საზოგადოებაში კითხვის ცხოველი ინტერესი გაეძლიერებინა.

დიდ პედაგოგსა და საყმაწვილო ლიტერატურის მოამაგეს მიაჩნდა, რომ „სახელმძღვანელოთა და პერიოდულ გამოცემათა შორის ბლომა მანძილია, მოზრდილი ხევია... საჭიროა, მიუცილებლად საჭიროა ხიდი და ამ ხიდად, და საუკეთესო ხიდადაც, ყველგან ითვლებოდა და ითვლება საბავშვო ჟურნალი“,¹ სადაც მთავარი ადგილი დიდაქტიკური ხასიათის ნაწარმოებებს დაეთმობოდა.

ი. გოგებაშვილი საბავშვო მწერლებს წინდახედულებისა-კენ მოუწოდებდა. მას მიაჩნდა, რომ საბავშვო ნაწარმოებების

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზ., ტ. 2. 1954 წ. გვ. 196.

წერა ბევრად უფრო დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, ვინემ დიდებისათვის ლიტერატურული ნიმუშების შექმნა.

ი. გოგებაშვილი მოუწოდებდა საბავშვო მწერლებს დიდი პასუხისმგებლობით მოპყიდებოდნენ ამ ურთულეს დარგს და ღრმად შეესწავლათ ბავშვების ინტერესები, მისი განცდების თავისებურებანი და საერთოდ ბავშვის ბუნება. მან კარგად იცოდა, რომ „ბავშვის მოძრავი ბუნება სრულიად ვერ მშვენობს დიდს ხანს შეჩერებას გრძელის, გაჭიანურებულის პლასტიკური სურათების კითხვასა და გაგებაზედ... ამ გვარის აღწერა ნამდვილს ნაკლულევენებას შეადგენს საბავშვო მოთხრობისათვის“.¹ ამიტომ აუცილებელ საჭიროებად მიიჩნევდა საბავშვო მოთხრობებში მთავარი ადგილი დაეკავებინა მოქმედების დახატვასა და დრამატიზმს, ხოლო „პლასტიკური აღწერა უნდა იყოს მოკლე და შეეხებოდეს მხოლოდ უმთავრესს საგნის ნაწილებსა“-ო. ი. გოგებაშვილი საბავშვო ლიტერატურის ამ მაღალი საპასუხისმგებლო პრინციპებიდან გამომდინარე მწერლებს კიდევ ერთხელ ახსენებდა, რომ „საბავშვო მოთხრობების წერა მეტად ძნელია და მოითხოვს საფუძვლიან მოსაზრებას, გულისყურის დამყარებას კაი ხნობით და მუყაითს შრომას“.²

ი. გოგებაშვილის აზრით, საბავშვო მწერლის ენა ხალხური, მარტივი, კეთილხმოვანი და სურათოვანი უნდა იყოს. სწორედ ეს თვისებები ახასიათებს მის დიდაქტიკურ შემოქმედებასაც.

ბავშვის აღზრდის საქმეში ი. გოგებაშვილი უდიდეს როლს ანიჭებდა ისტორიული ხასიათის მოთხრობებს. იგი მოუწოდებდა საბავშვო მწერლებს, რათა თავიანთი გმირების ცხოვრება და მოქმედება მოეთხროთ ცალ-ცალკე ეპიზოდების სახით. ეს ეპიზოდები კი უმთავრესად ამოღებული უნდა ყოფილიყო სამშობლოს ისტორიიდან.

საყმაწვილო ლიტერატურის განვითარებაზე უდიდესი როლი ითამაშა ცნობილი ქართველი პედაგოგისა და საზოგა-

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზ., ტ. 2, 1954 წ. გვ. 18

² იქვე.

დო მოღვაწის ლუარსაბ ბოცვაძის კრიტიკულმა და თეორიულმა წერილებმა.

ლ. ბოცვაძის აზრით, ბავშვების აღზრდა-განათლებას ყველა ქვეყანაში ოჯახი, სკოლა და საბავშვო მწერლობა უწყობს ხელს. იგი ზიზლით უყურებდა ისეთ ოჯახებს, სადაც „ბავშვების აღზრდას მხოლოდ სასმელ-საჭმლის ძლევას და დროზედ გამოკვებას უწოდებენ, რომ სასმელ-საჭმელ მოკლებული ბავშვი არ დაზიანდეს ფიზიკურად“,¹ და მოუწოდებდა ქართველ დედებს, რათა შეიგნონ თავიანთი მოვალეობა ბავშვების აღზრდის საქმეში.

სამშობლო ქვეყნის უანგარო სიყვარულიდან გამომდინარე თავისი სამშობლოს ბედნიერი მომავლისათვის ბრძოლაში დიდი პედაგოგი მიიჩნევდა ახალი თაობის დაინტერესებასა და სიყვარულს ლიტერატურისადმი. „სკოლებსა და ოჯახებში ბავშვების გონიერად განვითარების საქმეში უპირველესი ადგილი საბავშვო მწერლობას უჭირავს, რომელსაც განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ყველა ყველგან, ვისაც ძვირფასად მიაჩნია მომავალი კეთილგონიერული არსება თავისი ერისა“-ო², ამბობდა იგი და მოუწოდებდა „ერის გულშემატკივართ“, „ქვემარტად განათლებულთ“, რათა საყმაწვილო ლიტერატურის აყვავების საქმისათვის მთავარი ყურადღება დაეთმოთ, გვერდში ამოსდგომოდნენ ერამანეთს და ყოველგვარი კერძო ინტერესების მიუხედავად სწორად წარემართათ საბავშვო მწერლობის საქმე.

ლ. ბოცვაძე სიამოვნებით აღნიშნავდა იმ ფაქტს, რომ ჟურნალ „ჯეჯილის“ მოამაგენი შეძლებისდაგვარად ძალ-ლონეს არ იშურებენ, რათა ამ ჟურნალის საქმე კარგად წარმართონ.

ყველა საბავშვო წიგნი, სახელმძღვანელო და საბავშვო ჟურნალი ბავშვებისათვის ადვილად გასაგები, მაგრამ „საზოგადო ლიტერატურული ენით“ უნდა იწერებოდესო, წერდა ლ. ბოცვაძე. მას „საზოგადო ლიტერატურულ ენად“ მიაჩნდა ის ენა, „რომელიც მიღებულია მხოლოდ სამშობლოს მკვიდრთა რომელსამე ნაწილში“ და არა მხოლოდ ადგილობრივი კილოს მიხედვით. პირველდაწყებითი სახალხო სკოლების

¹ „ივერია“, 1898 წ. 12 მარტი, № 54.

² იქვე.

დანიშნულებად თვლიდა, რათა მოწაფეებს შეასწავლოს წმინდა ლიტერატურული ენა, რომლის მეოხებითაც ბავშვები ადვილად შეისწავლიან წინაპართაგან დატოვებულ სულიერ საუნჯეს და რომ ეს „საზოგადო ლიტერატურული ენა“ ეკუთვნის მთელ ერს.

ლ. ბოცვაძე დიდ უპირატესობას აძლევდა ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებებს და ამბობდა, რომ პატარებზე დიდი აღმზრდელობითი გავლენა აქვთ ისტორიული გმირის ცხოვრების გაცნობასო. ის ბედნიერად თვლიდა იმ ბავშვებს, რომლებიც როგორც ცხოვრებაში, ისე წიგნებშიაც პოულობენ მისაბამ გმირებს. ხოლო თუ ამას მოკლებულია რომელიმე ისტორიული თუ ბიოგრაფიული ნაწარმოები, ის პატარა მკითხველების გულში ვერ აღძრავს გმირისადმი მიბაძვის სურვილსო.

ლ. ბოცვაძე იხილავდა რა „ივერიის“ ფურცლებზე ჟურნალ „ჯეჯილის“ ნომრებს, რედაქციას მოუწოდებდა, რათა უფრო ხშირად დაებეჭდათ „ადგილობრივ ცხოვრებიდან აღებული საკითხავი მასალა, ადგილობრივი საგნების, მოვლენათა აღწერილობა იქნება თუ სხვა...“ და განაგრძობს, რომ „ადგილობრივ მასალიდან ადვილად შეეძლებათ უფროსებს განუმარტონ პატარებს ჩვენი ცრუ-მორწმუნეობანი, თვალსაჩინოდ დაანახონ მისი შეუძლებლობა და ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს აღზრდის მხრივაც... ჩვენთვის და ჩვენის ბავშვებისათვის ყველაზედ უფრო ადვილად გასაგებია მშობლიური ჰანგები, მშობლიური ქვეყნის აწერილობა, ადგილობრივის ბუნების მოვლენანი, ჩვენი წარსული ისტორიული ამბები და სხვა, რადგანაც ყველა ის ჩვენ სულში, გონებაში იპოვის ნება ნიადაგს შეთვისებისათვის“.¹

ამიტომ იგი საყმაწვილო საკითხავ წიგნში „ადგილობრივის ელემენტს“ უპირველეს ადგილს უთმობს.

ლ. ბოცვაძის აზრით, ყველა საყმაწვილო ჟურნალი ზუთ განყოფილებას უნდა შეიცავდეს. ესენია: სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი, საბუნებისმეტყველო-საისტორიო, ისტორიულ-ბიოგრაფიული, გეოგრაფიული და ბელეტრისტული.

¹ „ივერია“, 1898 წ. 14 აპრილი. № 78

პატარა ბავშვებს თავიდანვე უნდა დაეხმარონ აღმზრდელები, რათა გაიგონ მშვენიერება, სილამაზე. თვითონ ბავშვიც ხომ ბუნების ერთ-ერთი მთავარი სილამაზეა.

ბავშვებს ზომიერი ესთეტიკური გემოვნება რომ გამოუმუშავდეთ, თავიდანვე სწორად შერჩეული წიგნები უნდა წაიკითხონ.

ლ. ბოცვაძემ საესეებით სწორად აღნიშნა, რომ პირველად ბავშვებს როგორც სხვა გრძნობა, ესთეტიკური გრძნობაც სუსტი და განუვითარებელი აქვთ. ბავშვებში ესთეტიკური გრძნობის განვითარების უპირველეს საშუალებად საბავშვო პოეზია მიაჩნდა, რომელსაც, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ძველ დროში პედაგოგიკის საღმრთო ნაწილს უწოდებდნენ და დღეს-კი უსამართლოდ ექცევიან ბევრგან სკოლებში, ოჯახებში, საზოგადოებაში, ხალხშიაც...“

ლ. ბოცვაძის აზრით, პოეზია კაცობრიობას აღამაღლებს, აცლის მას ყოველგვარ ცუდ თვისებებს და „ჰშველის იშვას აღამიანი კაცობრიობისათვის, რომ მართლა არსებობდეს ქვეყანაზედ, თუ არსებობა ნიშნავს იმას, რომ აღამიანს ჰქონდეს უსათუოდ შეგნებული სული, ხოლო ქონება სულისა ნიშნავს კაცობრიულს გრძნობის ქონებას, ცხოვრებას თავისთვისა და სხვისთვისაც, თავისი საკუთარის მე-ს გაფართოებას იმ საზღვრამდის, რომელშიაც მოქცეული უნდა იყოს — ოჯახიც, სამშობლოც, კაცობრიობაც, ბუნებაც და ღმერთიც“-ო.

ბავშვის ფსიქოლოგიის ღრმა ცოდნიდან გამომდინარე, ლ. ბოცვაძე სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ პატარებისათვის მართო სინამდვილის მხატვრული აღწერა არ კმარა, „ამასთან საჭიროა შინაგანი გაბრწყინვება, განათება რომელისაჲმე სურათისა, რომ მკითხველს ადვილად შეეძლოს სინათლისა და ჩრდილის, კეთილისა და ბოროტის გარჩევა“. ის სინანულით აღნიშნავდა იმ ფაქტს, რომ აღნიშნულ სიძნელეს ყველა საბავშვო მწერალი ვერ ძლევდა.

ბავშვის სულიერი გაკეთილშობილებისათვის ერთ საუკეთესო საშუალებად ლ. ბოცვაძე მიიჩნევდა ბავშვში თანაგრძნობისა და გულშემატკივრობის ჩანერგვას, „რომ ეს თანაგრძნობა და გულშემატკივრობა გამოდიოდეს პირდაპირ გულის-

გან“.¹ დიდი საზოგადო მოღვაწისა და პედაგოგის აზრით, თანაგრძნობა და გულშემატკივრობა შეუძლიათ ბავშვების გულში ისეთმა მოთხოვნებმა ჩანერგონ, „რომლის სურათი და გმირები, ანუ მომქმედნი აღებულია ადამიანის ცხოვრებიდან, ანუ ცხოველთა სამეფოდგან, რომლის ცხოვრების გამოხატულება ასე თუ ისე უახლოვდება ადამიანის ცხოვრებას“.

ჩვენი მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენელთა აზრით, საბავშვო ლიტერატურის უქონლობა ქართულ ბავშვს კატასტროფის წინაშე აყენებდა, გადაგვარების საფრთხეს უქმნიდა და სწორედ ამიტომაც გამოთქვამდნენ თავიანთ გულისტკივილს, რათა პატარებს სკოლის გარეთ მაინც ჰქონოდათ-გონების გაყვარების საშუალება. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ცნობილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ ალ. მირიანაშვილმა გაზ. „დროებაში“ (1882, № 51) გამოაქვეყნა სპეციალური წერილი სათაურით — „საყმაწვილო ლიტერატურის საჭიროებაზედ“. ალ. მირიანაშვილი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ საყმაწვილო ლიტერატურის უქონლობა ისეთ დიდ ნაკლოვანებას შეადგენს, რომელიც სასწრაფოდ უნდა ავიშოროთ თავიდან, თუკი გვსურს ჩვენს ბავშვებს თავიდანვე შთაენერგოთ სამშობლო ენის სიყვარული. „დროება მიმდინარეობს, — განაგრძობს კრიტიკოსი, — მას არ უწერია ცდა და შეჩერება, ჩვენი ბავშვები იზრდებიან და მომავალში ამათ მოელისთ ისეთივე უმეცრება ქართულს ენაში, როგორითაც ამ ჟამად ჩვენი ახალგაზრდობაა შებოროცილი“. გარდა ამისა, დიდ უბედურებად მიაჩნდა ის ფაქტი, რომ პატარა ბავშვები სკოლის გარეთაც მოკლებულნი იყვნენ განათლებას, ჭკუის ვარჯიშობას და თავისუფალ დროს უქმად ატარებდნენ.

თუ ბავშვს პატარაობიდანვე არ ვუყითხეთ წიგნები, არ ჩავუნერგეთ წიგნების სიყვარული, შემდეგ უკვე გვიან იქნება.

ქართულ ენაზე წიგნების უქონლობა დიდ გასაჭირში

¹ „ივერია“, 1898 წ. 24 ივნ. № 133.

აგდებდა ბავშვებს, მოწინავე ინტელიგენციისათვის კი ეს ნაკლი ფრიად სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენდა.

მართალია, რუსულ ენაზე მრავალი საყმაწვილო წიგნი არსებობდა, მაგრამ ისინი სრულიად გამოუსადეგარნი იყვნენ ქართველი ბავშვებისათვის, ვინაიდან, როგორც ალ. მირიანაშვილი ამბობს, ცხრა-ათი წლის ქართველ ბავშვს რუსული ენა ჯერ ისე არა აქვს შეთვისებული, რომ ამ ენაზე წაკითხული ადვილად გაიგოს. თუ ასეთ ყმაწვილს რუსულ წიგნს მივაწვდით, ამით ნორჩ ტვინს დაუზღუდუნგავთო.

ასეთი მავნე შედეგების თავიდან ასაცილებლად ალ. მირიანაშვილს მიაჩნდა საყმაწვილო პერიოდულ გამოცემათა დაარსება, რომელიც ბავშვის სულიერ მოთხოვნილებებს დააკმაყოფილებდა და რომელნიც „უნდა იყვნენ დაწერილნი ნამდვილ და ბავშვებისათვის გასაგებარს ქართულს ენაზედ, დამყარებული სამშობლო ნიადაგზედ, რადგანაც წინააღმდეგ შემთხვევაში იგინი მიზანს ასცილდებიან და სასურველ ნაყოფს ვერ მოიტანენ...“

ალ. მირიანაშვილი დიდი სიხარულით შეეცება იმ ფაქტს, რომ მალე ქართულ ენაზედ ითარგმნებოდა დ. დეფოს „რობინზონ კრუზო“ და ქართველ ბავშვებს, რომელნიც „ესე უწყალოდ არიან მოკლებულნი არამც თუ ზეირიანს საკითხავს წიგნსა, არამედ ყოველივე გონების ვარჯიშობას“¹, საუკეთესო სულიერი საზრდო მიეცემოდათ.

საბავშვო საკითხავი წიგნი მიმზიდველი უნდა იყოს ბავშვისათვის, მის გრძნობებზე სასიამოვნოდ უნდა მოქმედებდეს; ის ერთნაირად საინტერესო უნდა იყოს როგორც პატარებისათვის, ისე დიდებისათვის.

ცნობილი პუბლიცისტის მ. ნასიძის აზრით, საყმაწვილო პერიოდული გამოცემა ბავშვის ნორჩ ტვინს თვეში ერთხელ აღვიძებს და ავარჯიშებს, აძლევს აზროვნების უნარს და ამით მასზე დიდ ზეგავლენას ახდენს. მ. ნასიძე საყმაწვილო ჟურნალის გამოცემას მნიშვნელოვან პედაგოგიურ საქმედ მიიჩნევდა. ის დარწმუნებული იყო, რომ ასეთი გამოცემა დიდ დახმარებას გაუწევდა მშობლებსა და აღმზრდელებს ბავშვე-

¹ „დროება“, 1883 წ. III, 17, № 57.

ბის აღზრდაში, განათლებასა და სწავლებაში. აქედან გამომდინარე, საყმაწვილო ჟურნალის დანიშნულებას ორ უმთავრეს ნაწილად ჰყოფდა: ა) აღზარდოთ ბავშვი ზნეობრივად და ბ) შეჰმატოს ცოდნა და სწავლა. „საყმაწვილო ჟურნალის მოვალეობაა უხატავდეს ბავშვს ნაცნობ სურათს, ნაცნობ გარემოებას, ეხებოდეს ცხოვრებას, რომელშიაც ტრიალებს თვით ბავშვი“¹, — ამბობდა კრიტიკოსი.

მ. ნასიძე საყმაწვილო ჟურნალს, პირველ ყოვლისა, პედაგოგიურ საქმედ მიიჩნევდა და სწამდა, რომ იგი მშობლებსა და აღმზრდელებს ბავშვების აღზრდა-განათლებაში უდიდეს დახმარებას გაუწევდა. მისი აზრით, „ბავშვის პატარა არსება გარემოცულია ათასგვარ შთაბეჭდილებათა მიერ: მათში ზოგს აქვს მაზედ კეთილი გავლენა, ზოგს მავნებელი. ბავშვი ვერ არჩევს ერთს მეორისაგან, ერთგვარად ემონება ერთსაც და მეორესაც. აი აქ არის საჭირო წიგნი, ჟურნალი, რომელიც მას უნდა ხელმძღვანელობდეს, უხსნიდეს ნაგაძნობ შთაბეჭდილებათა, აძაგებდეს ერთს და აყვარებდეს მეორეს.

ამგვარი მოსაზრება საყმაწვილო ჟურნალს სდებს ვალად, რომ იგი უთუოდ ეროვნული, ნაციონალური ხასიათისა იყოს“.²

მ. ნასიძე მიიჩნევდა, რომ საყმაწვილო ჟურნალმა უმეტესად ორიგინალური მოთხრობები და ამბები უნდა ბეჭდოს, ვინემ თარგმანებში. მან იცოდა, თუ რაოდენ ძნელია საყმაწვილო ნაწარმოებების წერა და ამბობდა, რომ გამოჩენილი პედაგოგები, კრიტიკოსები და მწერლები ყმაწვილებისათვის წერას ერთი ასად უფრო ძნელად მიიჩნევენ, ვინემ დიდებისთვის. მას პატარა ბავშვი ყველაზე პირუთვნელ კრიტიკოსად მიაჩნდა.

ქართველი მოწინავე ინტელიგენცია, რომელსაც ერის მომავალზე ფიქრი ძილშიაც კი არ ასვენებდა, დარწმუნებული იყო, რომ თუ ბავშვმა მშობლიური ენა და ამ ენაზე დაწერილი წიგნები არ შეიყვარა, საეჭვოა, რომ მან დიდობაში მშობლიური ლიტერატურა ჰემპარიტად შეიყვაროს. სწორედ

¹ „ივერია“. 1884 წ. № 4.

² იქვე.

ამიტომაც ცდილობდნენ „შეგნებულნი პირნი“, რათა საყმაწვილო ლიტერატურა მყარ ნიადაგზე დაეყენებინათ.

საყმაწვილო ლიტერატურის უდიდეს აღმზრდელობით მნიშვნელობაზე მიუთითებდნენ ჩვენი ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები იაკობ მანსვეტაშვილი, ილია ფერაძე, გიორგი ლასხიშვილი და სხვები.

ი. მანსვეტაშვილს ყმაწვილების აღზრდა ადამიანის უპირველეს მოვალეობად მიაჩნდა.

ყმაწვილთა აღზრდისათვის კი მისი აზრით, მრავალი საშუალება არსებობს, რომელთა შორის მთავარი ადგილი საყმაწვილო პედაგოგიურ ჟურნალს უჭირავს.

საყმაწვილო ლიტერატურის უდიდესი საპასუხისმგებლო მოვალეობიდან გამომდინარე, ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ი. ფერაძე სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ცუდად დაწერილმა წიგნმა შეიძლება სამუდამოდ გარყვნას და დაამახინჯოს ბავშვის ბუნება. იგი ეთანხმებოდა იმ შეხედულებას, რომ „საყმაწვილო წიგნების წერა ყველა მწერალს არ შეუძლია... ამ ნიჭისათვის კი საჭიროა განვითარება და დახელოვნება ხანგრძლივი მოღვაწეობით საპედაგოგიო ასპარეზზე და პედაგოგიურის დაკვირვებით და გამოცდილებით“¹.

გაზეთ „დროების“ აზრით, ჩვენი პედაგოგიური ლიტერატურის ერთი დიდი ნაკლოვანება ის იყო, რომ კარგი ქართულის მცოდნე მოწინავე მწერლები და პოეტები თითქმის არავითარ მონაწილეობას არ იღებდნენ საყმაწვილო ლიტერატურის შექმნაში. რედაქცია სინანულით აღნიშნავდა, რომ „მათ აქამომდე თითქო სათაკილოდ და ჩხირკედელაობად მიაჩნდათ მოღვაწეობა იმ გვარის მწერლობისათვის, რომლის ავ-კარგია-ნობაზედ დამოკიდებულია ნორჩი და მოზარდი თაობის გონიერული აღზრდა და მომზადება სწავლისა და ცხოვრებისათვის“².

და მართლაც, თვალი რომ გადავაელოთ XIX საუკუნეში ყმაწვილებისათვის დაწერილ ნაწარმოებებს, ნათელი გახდება, თუ რამდენად ღარიბულად გამოიყურებოდა საბავშვო ლიტერატურა.

¹ „ივერია“, 1895 წ. 19 ივლ. № 152.

² „დროება“, 1884 წ. XI, 9, № 243.

ამ პერიოდის პრესაში ხშირად იბეჭდებოდა გამოჩენილი ქართველი პედაგოგებისა და საზოგადო მოღვაწეების წერილები საბავშვო ლიტერატურის შესახებ, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს ყმაწვილებისათვის შექმნილ კარგ ნაწარმოებს პატარების აღზრდის საქმეში.

„ბავშვების აღზრდა-გაწვრთნისათვის, რასაკვირველია, საჭიროა არსებობდეს მათთვის შესაფერისი წიგნები და ჟურნალები“, — წერს გ. ლასხიშვილი გაზეთ „ივერიაში“ 1895 წლის 19 მარტს, — „უბეველია, რომ მათის გონების ვარჯიშისათვის და პირველ-დაწყებითის სწავლისათვის მშობლიურ ენას, მშობლიურ ლიტერატურას უნდა დაეთმოს უპირველესი ადგილი. მაგრამ, ჩვენდა საუბედუროდ, ამ მხრით ქართველი დედა გასაჭირს მდგომარეობაშია. ქართული საყმაწვილო ლიტერატურა ბევრი-ბევრი 40—50 წიგნაკიდგან თუ შესდგება, რომელთაგან ნახევარი მაინც უვარგისად უნდა ჩაითვალოს...“

გაზეთ „ივერიის“ რეცენზენტი (ს. რ.) გულისტკივილით აღნიშნავდა ჟურნალ „ჩეჩილის“ სავალალო მდგომარეობას, რაც ყმაწვილებისათვის საკითხავი ორიგინალური თუ ნათარგმნი ლიტერატურის სიმცირეში მდგომარეობდა. რეცენზენტის აზრით, „საყმაწვილო ჟურნალი უნდა აწვდიდეს მოზარდს თაობას ყოველგვარ ლიტერატურულ ნაწარმოებს, როგორც ესტეტიკურს, აგრეთვე მეცნიერულსაც“. ასეთი ჟურნალისათვის უპირველესად მარტივად და ადვილად გასაგები ენით უნდა იწერებოდეს მოთხრობები და სამეცნიერო წერილები და განაგრძობს, რომ „თუ მოზარდი თაობა აღიზრდება ნამდვილ ქართულ ენაზე, მაშინ ლიტერატურას უთუოდ ეყოლება ნამდვილი ქართველი მწერლებიც. ეს მოვლენა მით უფრო ღირსია ყურადღებისა, რომ ჩვენი მოზარდი თაობა ეხლანდელ სკოლებში ქართულს ენას ვერ სწავლობს და, თუ ჩვენ მაინც არ ვეცადეთ ამ ნაკლის თავიდან აცილებას, ვერასგზით ვერ დავაყენებთ ჭეროვან ნიადაგზე ჩვენის ენის გაუმჯობესებას“.¹

საბავშვო ლიტერატურა ახალი თაობის საუკეთესო აღმზრ-

¹ „ივერია“, 1895 წ. 9 დეკ. № 266.

დელს წარმოადგენს. კარგი საბავშვო წიგნების კითხვა, სწორი ლიტერატურული საუბრების მოსმენა საფუძველია იმისა, რომ ბავშვმა მშობლიური ენა კარგად შეისწავლოს. საბავშვო ლიტერატურის ამა თუ იმ თხზულებაში ბავშვმა თავისი თავი უნდა იცნოს, ნაწარმოების გმირები ბავშვისათვის ნაცნობი უნდა იყოს. ეს კი ბავშვში უფრო მეტ ინტერესს გამოიწვევს. პერიოდული პრესა ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ საყმაწვილო ნაწარმოების დაწერის დროს მწერალს თვალწინ ყმაწვილი და მისი ცხოვრება უნდა ედგას. რაც კარგად და სახალისოდ დახატავს ავტორი ყმაწვილის ცხოვრებას, ის უფრო ძვირფასი და ახლობელი იქნება პატარა მკითხველისათვის, მითუმეტეს თუ კი პატარა მკითხველი მასში თავის თავს იცნობს, ხოლო „ისეთი მდიდარი ქვეყანა ამბებზე, სცენებისა და მოთხრობებისათვის, როგორიც ბავშვებს აქვს, ჩვენ, დიდებს სიზმრადაც არ მოგვეჩვენება“.¹

ახალი თაობის ზნეობრივად აღზრდისათვის დიდ როლს თამაშობენ ისტორიული შინაარსის საყმაწვილო ნაწარმოებები. ეს ქვეშარიტება შესანიშნავად ჰქონდათ შეგნებული გასული საუკუნეების მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს.

დიდი ქართველი მწერალი და მოაზროვნე ვაჟა-ფშაველა სინანულით აღნიშნავდა იმ ნაკლს, რომელიც ახალ თაობას გააჩნდა. მას მხედველობაში ჰქონდა ახალგაზრდობის გულგრილობა თავისი ქვეყნის სამსახურისადმი, რომ საქვეყნო საქმე თავის პირად, საკუთარ საქმედ არ მიაჩნდათ. „...საკუთარი ცხოვრება აღარა გვაქვს, საკუთარი ინტერესი ჩვენის ქვეყნისა ჩვენ აღარ გვაბარია, საკუთარის აღზრდის წესით აღარ ვიზრდებით“, ამბობდა ვაჟა-ფშაველა და მოუწოდებდა ახალგაზრდობას, რათა სამშობლოს ისტორიას სიყრმიდანვე დაწაფებოდნენ, საკუთარი ქვეყნის სიყვარული ბავშვობიდანვე ჩაენერგათ გულში, ვინაიდან „...ბავშვობაში აღბეჭდილი კეთილი გრძნობა, დიდობაში აზრად გამონასკული, ძალას იჩენს, მოქმედობს“.

ვაჟა-ფშაველა ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ „...ახალ-თაობის წესიერად აღზრდისათვის საჭიროა დედაენაზე სწავ-

¹ „იმედი“, 1881 წ. 7—8

ლება, დრომდის მაინც აუცილებლად, სამშობლოს ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლა. სამშობლო ისტორიის შესწავლას არა მარტო ეროვნული გრძნობის განმტკიცებაზე აქვს ძალა, არამედ თვით ადამიანის ხასიათის გაუქმეთესებაზედაც... წარსულის დროის სიკეთე, ქველობა თუ გმირობა აღაფრთოვანებს, ასულდგმულებს აწმყო დროის ერს“.¹

ვაჟა-ფშაველა ხედავდა, რომ სკოლაში სწავლა-აღზრდა მახინჯი, არაპედაგოგიური ხაზით მიმდინარეობს და ოჯახზე ამყარებდა დიდ იმედებს. მას ებრალებოდა პატარა ბავშვი, რომელსაც „შინა და გარეთ სულ უცხო საუბარი ესმის“ და მისი გონება განვითარების ნაცვლად მახინჯდება.

ვაჟა-ფშაველას კარგად ჰქონდა შეგნებული საყმაწვილო ლიტერატურის საპასუხისმგებლო ამოცანები მომავალი თაობის აღზრდის საქმეში და ამბობდა:

„...სიყრმის დროს დათესილი კეთილი თესლი დიდობაში უხვად გამოიღებს ნაყოფს. ამიტომ აძლევს ჭეშმარიტი პედაგოგიკა უდიდეს მნიშვნელობას დაწყებით სწავლას, სიყრმის დროს მიღებულ შთაბეჭდილებათა... ნურავის ჰგონია ადვილი იყოს საბავშვო ლექსის და მოთხრობის დაწერა, ყველაზე ძნელი სწორედ ესაა, და თუ არ ღვთიური ნიჭით მირონცხებულს და სულით მდიდარს, რაიც ერთგვარად 5—6 წლის ბავშვს უახლოვებს 40 წლის ადამიანს, არ შეუძლიან გახდეს საბავშვო მწერალი“.²

როგორც ადრე აღვნიშნეთ, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული საბავშვო ლიტერატურა, რომელიც ისიც იყო ფეხს იდგამდა, ღარიბად გამოიყურებოდა.

კრიტიკის დახმარების გარეშე შეუძლებელი იყო ეროვნული საბავშვო ლიტერატურის განვითარება, ვინაიდან, როგორც დიდი ილია ამბობდა: „კრიტიკა... შინჯავს შიგნიდან და გარედან საგანსა, ყოველს მის თვისებასა, არჩევს ცუდსა და კარგსა და მერე სწონავს მართალ სასწოროზედ“.

¹ „ცისარტყელა“, 1970 წ. № 5. ვაჟა-ფშაველას უცნობი პუბლიკაციები (ს. ლეკიშვილის პუბლიკაცია). გვ. 176.

² ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IX, 1964 წ. ლ. 377—378.

საყმაწვილო ლიტერატურასთან ერთად ფეხს იდგამს საყმაწვილო ლიტერატურის კრიტიკაც: მართალია, თავდაპირველად იგი მეტად სუსტად გამოიყურება, მაგრამ ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას სწამდა, რომ საღი კრიტიკის გარეშე ლიტერატურა წელში ვერ გაიმართებოდა და ვერასოდეს ვერ უპასუხებდა ეპოქის მოთხოვნილებებს.

ჟურნალ „ჭეჭილის“ რედაქტორი ანასტასია წერეთელი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ყოველი საქმის წესიერად წარსამართავად გზის მაჩვენებელია აუცილებელი. ლიტერატურისათვის კი გზის მაჩვენებლად კრიტიკა ითვლება; მიუხედავად ამისა, კრიტიკა თითქმის სულ არ არსებობს და ეს მეტადრე შესამჩნევია საყმაწვილო ჟურნალისათვის. გადის წლები და კრინტს არავინ სძრავს. შესაძლოა... უკრიტიკოდ ჟურნალმა სულ მიიძინოს... საჭიროა კრიტიკამ აღნიშნოს ლიტერატურაში, რედაქცია ასრულებს თუ არა თავის ნაკისრ მოვალეობას.¹

ეპოქა მწვავედ მოითხოვდა მშობლიურ ენაზე საბავშვო ლიტერატურისა და პერიოდული პრესის შექმნას. ამიტომაც იყო, რომ XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ქართულ საბავშვო ლიტერატურას საგრძნობი გამოცოცხლება დაეტყო გამოცოცხლება დაეტყო პედაგოგიურ აზროვნებასაც, ქართულ პრესაში გამოჩნდა საყურადღებო წერილები საყმაწვილო მწერლობის შესახებ.

¹ „ცნ. ფ“. 1902 წ. 12 დეკ. № 2011, გვ. 4.

იაკობ გოგებაშვილი

იაკობ გოგებაშვილმა ღრმა კვალი დატოვა საყმაწვილო ლიტერატურის ისტორიაში. იგი სამართლიანადაა აღიარებული ქართული საყმაწვილო ლიტერატურის კლასიკოსად.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს მოწინავე ინტელიგენცია ორ ფრონტზე აწარმოებდა ბრძოლას — თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის და მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ.

საქართველოს ისტორიის თემებზე აგებული მოთხრობებით ი. გოგებაშვილი ცდილობდა მომავალ თაობაში გაეღვივებინა პატრიოტული სულისკვეთება, რათა ისინი შემდეგში კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ მებრძოლთა რიგებში ჩამდგარიყვნენ.

გაზეთ „ივერიაში“ 1895 წელს გამოქვეყნდა ი. ფერაძის ბიბლიოგრაფიული წერილი ი. გოგებაშვილის ისტორიული მოთხრობის „ასპინძის ომის“ შესახებ, რომელმაც როგორც კრიტიკოსი ამბობს, ქართველ მკითხველთა შორის სიყვარული და თანაგრძნობა მოიბოვა.

წერილის შესავალ ნაწილში ი. ფერაძე გვამცნობს თავის შეხედულებებს საბავშვო ლიტერატურის შესახებ. იზიარებს იაკობ გოგებაშვილის თეორიას და ამბობს: „საყმაწვილო წიგნების ავტორს მეტის-მეტი სიფრთხილე ჰმართებს, ვინაიდან ამ წიგნების მკითხველები უმეტეს ნაწილად ყმაწვილები არიან. შეიძლება ცუდად დაწერილმა საყმაწვილო წიგნმა სამუდამოდ გარყვნას და დაამახინჯოს ბავშვის ზნეობრივი ბუნება; გამოიყვანოს იგი საზოგადოების მანე წევრად და

ხორცმეტად“.¹ კრიტიკოსი დარწმუნებულია, რომ საყმაწვილო წიგნების დაწერა ყველა მწერალს არ შეუძლია. მისი აზრით, საყმაწვილო ნაწარმოებების გმირებად გამოყვანილნი უნდა იქნენ არა მარტო ბავშვები, არამედ დიდებიც, „ოლონდკი ამათს მოქმედებას ჰქონდეს ბეჭედი ზნეობითის სიმაღლისა და სიფაქიზისა... ზნეობრივი სწავლა, თვალსაჩინოდ გამოხატული, უფრო ძლიერად მოქმედებს ბავშვის ზნეობითს აღზრდაზე, ვინემ მშრალ-მშრალი უნიადაგო დარიგებანი დედისა და გალისა“,² — ამბობს კრიტიკოსი.

ილია ფერაძის აზრით, ისტორიული შინაარსის საყმაწვილო ნაწარმოებები ერთი საუკეთესო საშუალებათაგანია ახალი თაობის ზნეობრივად აღზრდისათვის.

კრიტიკოსი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ი. გოგებაშვილს კარგად ესმის ბავშვის ბუნების მოთხოვნილებანი, მისი სულიერი ცხოვრება; მწერლის ყოველი ნაწარმოები ბავშვის ბუნების მოთხოვნილებებთან არის შეხამებული და თავის ნაწერებში ერიდება სარომანო სცენებსა და ფაქტებს, რადგან კარგად იცის, რომ ასეთი სცენები და ფაქტები ცუდ გავლენას მოახდენს ბავშვის ზნეობრივ განვითარებაზე.

მოთხრობა „ასპინძის ომი“ გადმოგვცემს ერთ ბრწყინვალე ეპიზოდს XVIII საუკუნის II ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან, კერძოდ, 1770 წლის 20 აპრილს ასპინძასთან ქართველთა მცირერიცხოვანი მხედრების მიერ ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი ჯარის დამარცხებას ერეკლე მეორის მეთაურობით.

ი. გოგებაშვილის მოთხრობაში „ასპინძის ომი“ გადმოცემულია სამშობლოს თავგანწირული სიყვარული პატრიოტი ქართველებისა.

მოთხრობაში ნაჩვენებია ის სამაგალითო გმირობა და ვაჟკაცობა, „ასპინძის გმირმა“ რომ ჩაიდინა, ის დიდი სიყვარული სამშობლოსადმი, რომელმაც ძალა შემატა და უთანასწორო ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოაპოვებინა. ერეკლე მეორის სახით ი. გოგებაშვილმა დაგვიხატა სამშობლოს სიყვარულით გამსჭვალული პატრიოტის იდეალი, „ვი-

¹ „ივერია“, 1895 წ. 19 ივლ. № 152.

² იქვე.

საც სიცოცხლის უმთავრეს საგნად გაუხდია მშობლიურის ქვეყნის ბედნიერება, ვინც თავ-გამოდებულად და შეუპოვრად ებრძვის დაუღალავად ყოველს დაბრკოლებას, რომელიც მის სამშობლო ქვეყანას წარმატების გზაზედ გადალობე-ბია...“¹

ძალზე შთამაგონებლად ჟღერს ერეკლე მეორის სიტყვები, რომლითაც მან თავის მეზრდოელებს მიმართა. მეფემ მოაგონა მათ, რომ ქართველებს საკუთარი ძალითა და ვაჟკაცობით მრავალჯერ დაუმარცხებიათ ათჯერ და ოცჯერ მათზე მეტი მტერი. — დღესაც ან უნდა გავიმარჯვოთ, ან მთლად დავი-ხოცოთ ბრძოლის ველზე. სამშობლოში დამარცხებული დაბ-რუნება თავზე ლაფის დასხმა იქნება და რაღა ვუთხრათ ჩვენს დედებს, ჩვენს ცოლებს, ჩვენს დებსა და მთელ ქართვე-ლობას სახლში ხელცარიელები რომ დავბრუნდეთო.

ამ სიტყვებმა და თვითონ მეფის სამაგალითო ვაჟკაცობამ ქართველებს თითქოს ფრთები შეასხა და მტერი გაანად-გურეს.

ილია ფერაძის აზრით, ისტორიულ წასულზე რაც უფრო მეტ ნაწარმოებებს მიიღებს ჩვენი მომავალი თაობა, მით უფრო განუვითარდება სამშობლოსა და დედაენის სიყვა-რული. „ასეთს გავლენას იქონიებს უეჭველად ჩვენს ახალ თაობაზედ ბ. იაკობ გოგებაშვილის მიერ დაწერილი ისტო-რიული ამბავი: „ასპინძის ომი“, რომელიც შედგენილია თანაზ-მად ზემოთქმულ ჩვენ მოსაზრებათა“,² — განაგრძობს კრი-ტიკოსი.

1897 წელს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (22 ივნ. № 233) წერდა: „ჩვენ მივიღეთ ახალი ქართული წიგნი: „მეფე ერეკლე და ინგილო ქალი“, ისტორიული მოთხრობა ჩვენის პედაგოგის ბ-ნის იაკობ გოგებაშვილისა. ეს, მოთხრობა პირ-ველად „ცნობის ფურცელში“ იყო დაბეჭდილი და ეკუთვნის ავტორის იმ მოთხრობების სერიას, რომელთაც აზრად ა აქვესთმკითხველს თვალწინ წარმოუდგინოს დიდებით სავსე წარსული დრო ქართველთა...“

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1952 წ. ტ. I, გვ. 371.

² „ივერია“, 1895 წ. 19 ივლ. № 152.

მოთხრობაში გადმოცემულია ერეკლეს მიერ ჰარის ლეკების დამარცხება და კრწანისის ომი 1795 წ.

ჰარის ლეკების დამარცხების შემდეგ გამარჯვებული ერეკლე მეფე თავისი ჯარით სამშობლოში ბრუნდებოდა. საინგილოში ერთმა თორმეტიოდე წლის ინგილო გოგონამ ხიდან ქლიავი გადმოაყარა.

როგორც იაკობი ამბობს, ქლიავის სროლის ამბავი ხალხური თქმულებებიდან აუღია:

ი. გოგებაშვილის ეს მოთხრობა მკაცრად გააკრიტიკა ცნობილმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ გ. წერეთელმა. მისი აზრით, პატარა მკითხველს ამ მოთხრობის წაკითხვის შემდეგ ცრუ წარმოდგენა შეექმნება ჩვენს წარსულზე. მას დაუჯერებლად მიაჩნია ის ფაქტი, რომ თორმეტი წლის გოგონა იმ ზომამდე უტიფარი გამხდარიყოს (ქლიავი რომ გადმოაყარა მეფეს. — ზ. ბ.), როგორც იგი ავტორს ჰყავს დახატული.

ი. გოგებაშვილი ღრმა პედაგოგიური მოსაზრებითა და ბავშვის ფსიქოლოგიის ცოდნით ამბობს, რომ სწორედ თერთმეტ-თორმეტი წლის გოგონას შეუძლია გამოიჩინოს ასეთი გამბედაობა, ვინაიდან ამ ხნის გოგო განთავისუფლებულია ბავშვური სიმხდალისაგან და ქალწულებრივი სიმორცხვე არ გააჩნია.

გ. წერეთელმა ვერ გაითვალისწინა, რომ ინგილო გოგონამ ქლიავი გადმოაყარა არა ერეკლე მეფეს, არამედ სპარსულ ქუდს, რომელიც ერეკლეს თავზე ეხურა.

ინგილო გოგონას სახით მწერალმა დაგვიხატა პატრიოტი ბავშვის სახე, რომელსაც ეზიზღება სამშობლოს დაუძინებელი მტრები, ერთი მხრივ ლეკები, ხოლო მეორე მხრივ სპარსელები.

არასწორია გ. წერეთლის მოსაზრება, თითქოს ინგილო ქალი ცოცხალ არსებად, „თავისი შესაფერი ბუნების თვისებით შემკულად“ კი არ გვეჩვენება, არამედ მოლაპარაკე ტიკინად, რომლის უკან თვით ავტორი იმალება და იქიდან „თავის აზრებს აჭიჭყინებებს...“

იაკობ გოგებაშვილმა ერეკლე მეფის სახის შექმნით დაგვანახა დიდი სარდლის სტრატეგიული ნიჭი და ამავე დროს

მისი სიახლოვე ხალხთან. მისი დემოკრატიული ბუნება. სამ-
წუხაროდ, ცდება ჩვენი კრიტიკოსი, როდესაც ამბობს, თით-
ქოს მეფე ერეკლემ ინგილო გოგონას წინაშე ვერაფერი
მეფის შესაფერი საუბარი და გონება გამოიჩინაო.

ი. გოგებაშვილმა გ. წერეთლის ასეთი გამოლაშქრება
„უძლურ ბოროტებად“ ჩათვალა და დასაბუთებული პასუხი
გასცა. დიდი პედაგოგი სწორად აღნიშნავს, რომ მოულოდ-
ნელად ქლიავის თავზე დაყრამ მეფე კი არ განარისხა,
გააოცა და როცა დარწმუნდა, რომ პატარა გოგონას თურმე
მისი მტრობა კი არ ამოძრავებდა, არამედ დიდი პატრიოტული
გრძნობა და მეფისადმი სიყვარული, ალტაცებული დარჩა.
ალტაცება რომ არ გამოეჩინა, სწორედ მაშინ არ ემგვანე-
ბოდა ნამდვილ ერეკლესო.

ნაწარმოები მთლიანად გამსჭვალულია ხალხის დიდი პატი-
ვისცემითა და სიყვარულით გმირი ერეკლე მეფისადმი.
მწერალმა ბრწყინვალე ფერებში დაგვიხატა პატრიოტი ქართ-
ველი დედის სახე, რომელიც წარბშეუხრელად სწირავს სამ-
შობლოს თავის შვილებს.

გ. წერეთელი განაგრძობს, რომ ინგილო „გოგოცუნამ“,
რომელიც შემდეგ ინგილო დედა გახდა, ორი პატრიოტი
შვილი გამოზარდა, „რომელნიც ბოლოს კრწანისის ველზე
უნდა გამოტყვრნენ... მეფეს გვერდით უნდა ამოუდგნენ და
მის მოსახვედრ ტყვიებს და მახვილს თვითონ იხვედრებდნენ...
მაგრამ როგორც გმირის ჩვეულებაა, რაკი მეფე დამარცხდა,
ბოლოს ისინიც ბრძოლის ველზე უნდა დაცემულიყვნენ. ახლა
ვიკითხოთ, როგორ მიიღებდა ინგილო დედა თავის ორი მამა-
ცი ვაჟკაცი შვილების სიკვდილს?“

კრიტიკოსი დედას გულცივობას სწამებს. მწერალი კი
მეტად ოსტატურად გვიხატავს პატრიოტი დედის ტრაგედიასა
და ამ ტრაგედიით გამოწვეულ მტერზე შურისძიების გრძნობას.

ილია ჭავჭავაძემ პატრიოტ ქართველ დედას („ქართველის
დედა“) ერთადერთი შვილი გააგზავნინა მტერთან საბრძოლ-
ველად. ამ ძნელბედობის ეამს ყველა პატრიოტი მშობლის
სულს ერთი აზრი და მიზანი ამოძრავებდა:

„ეჰა, ამ დღისთვის გაგიზარდე, მამულო, შვილი,
სიცოცხლე მივეც, რომ შეიძლოს შენთვის სიკვდილი...“

ი. გოგებაშვილის პატრიოტი ქართველი დედა თამამად შეგვიძლია ი. ჭავჭავაძის ზემოხსენებული ნაწარმოების მთავარ მოქმედ გმირს — ქართლის დედას ამოვუყენოთ გვერდით.

პატრიოტული გრძნობა ადამიანს პირველად ოჯახში უნდა უმთაუნერგოს შესაფერისი ისტორიული და გეოგრაფიული ხასიათის მოთხრობების კითხვით. ისტორიულმა ნაწარმოებმა ბავშვს უნდა გააცნოს თავისი სამშობლოს წარსული სურათები, უჩვენოს, რა დიდი ტანჯვა და განსაცდელი გამოიარა მან საუკუნეების განმავლობაში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ქედი არ მოუხრია მტრის წინაშე და უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე იცავდა თავისი მიწის ყოველ მტკაველს.

XVIII საუკუნის საფრანგეთის დიდი განმანათლებელი ჟან-ჟაკ რუსო ბავშვების აღზრდაში უპირველეს როლს სამშობლოს სიყვარულის გაღვივებას, პატრიოტული გრძნობის ჩასახვას ანიჭებდა. ის ამბობდა, რომ ბავშვი თვალის ახელიდან სიკვდილამდე მხოლოდ თავის სამშობლოს უნდა ხედავდესო.¹

გეოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებები ბავშვს აყვარებენ სამშობლოს ფლორასა და ფაუნას. სწორედ ამგვარი მოთხრობებით ზრდიდა ი. გოგებაშვილი მომავალ თაობას, აღვივებდა მათში სამშობლოს სიყვარულის გრძნობას.

გ. წერეთელს ი. გოგებაშვილის მიერ მოტანილი ამბები ავტორის ტენდენციად მიაჩნია. მისი აზრით, „ტეტიათა მოტრფიალე“ ტენდენციამ, რომლის ტიპიურ წარმომადგენლად ი. გოგებაშვილს თვლის, ოთხმოციან წლებში ჩვენი ლიტერატურის ნამდვილ ხელოვნებას სწორი გზიდან გადაახვევინა და ქართულ ლიტერატურაში ცრუ ტენდენციის გამომხატველი მიმართულება დააარსა. სწორედ ასეთი ლიტერატურული მიმართულების ნაყოფი გახლავთ ეს სახალხო თხზულებაცაო („ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“. ზ. ბ.). გ. წერეთელმა ასეთი „ცრუ გამოხატულების მოთხრობა“ ბავშვებისათვის სრულიად შეუფერებლად მიიჩნია.

ჩვენ აქ მოვიყვანთ ი. გოგებაშვილის პასუხის ერთ ნაწყ-

¹ Жан-жак Руссо. Трактаты, 1969 г. стр. 456.

ვეტს გ. წერეთლისადმი, სადაც დიდი პედაგოგი საფუძვლიანად ასაბუთებს თავის მოსაზრებასა და მოთხოვნის დაწერის მიზანს:

„მკითხველს კარგად მოეხსენება, რომ კაი ხანია აღმოჩნდნენ საქართველოს კეთილის მყოფელნი. აშორდიები, რომელნიც მეგრელებს ჩასჩიჩინებენ: თქვენ ქართველები არა ხართ, განზედ გადქით, განცალკევდით, განსწყვიტეთ ქართველებთან ძველთაგან ძველი კავშირი. ბუნებისაგან შექმნილი და ღვთისაგან ნაკურთხი დაარღვიეთო. სწორედ ამისთანავე კეთილის მყოფელნი აღმოუჩნდნენ ბოლოს წლებში ჩვენს აღმოსავლეთის ძმებს — ინგილოებს, რომელნიც ჩასძახიან, რომ თქვენ ჩამომავლობით თათრები ხართო და არა ქართველებიო, წირვა-ლოცვა თქვენში უნდა სწარმოებდეს თათრულს ენაზედ, ამავე ენაზედ უნდა იბეჭდებოდეს თქვენთვის წიგნები თათრული ანბანითაო და სხვანი“¹.

ი. გოგებაშვილი თვლის, რომ ეს უცნაური და უკუღმართი წადილი მარტო საინგილოსათვის კი არ არის შევნიშნული, არამედ, როგორც სამეგრელოს ჩამოშორება აზარალებს მეგრელებს, ისე დაასუსტებს იგი სხვა ქართველებსაც. ამგვარადვე იმოქმედებს ინგილოების მოწყვეტა ჩვენი ქვეყნისაგანო.

სწორედ ამ უდიერმა და ყოვლად უსამართლო ტენდენციამ დააწერინა ი. გოგებაშვილს „ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“. მოთხრობაში მწერალს სურდა ხმამაღლა ელიარებინა მათი ნამდვილი ქართველობა და ღვიძლი ძმობა ქართველებთან, საქართველოსა და მისი მეფის ერთგულება და სიყვარული.

ქართული საყმაწვილო ლიტერატურის კლასიკოსის ეს პატარა მოთხრობა დღესაც დიდი ინტერესით იკითხება მოზარდ თაობაში და ხელს უწყობს მათი პატრიოტული გრძნობის გაღვივებას.

გ. წერეთლის უდიდესი შეცდომა ისიცაა, რომ ი. გოგებაშვილი მან „ტეტიათა მოტრფიალედ“ მონათლა, მაშინ, როდესაც ი. გოგებაშვილი საკმაოდ შორს იყო ხალხოსნური („ტეტიათა მოტრფიალების“) მსოფლმხედველობიდან.

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1954 წ. ტ. 3, გვ. 120.

ი. გოგებაშვილის ისტორიული მოთხრობებიდან გამოირჩევა მოთხრობა „სხივი წარსულის“. მიუხედავად იმისა, რომ ნაწარმოები რელიგიურ ხასიათს ატარებს, მან დიდი როლი ითამაშა იმდროინდელი ახალთაობის პატრიოტულად აღზრდისა და ჩამოყალიბების საქმეში. აქ „მოთხრობილია „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად იმის ამბავი, თუ ერთხელ ალამუტის მიდამოებში როგორ გადაარჩინა უსამართლოდ მონგოლთაგან გაჟლეტას ქართველი ჯარი ყოვლად-წმინდა ღვთისმშობელმა, რომლის წილ-ხდომილია საქართველო...“¹

საქართველოში ფეხმომავრებულმა მონგოლებმა მოინდომეს ქართველთა ჯარის დახმარებით დაემორჩილებინათ მცირე აზიაში მდებარე ქვეყანა — ალმუთი. შვიდი წლის განმავლობაში ცდილობდნენ მონგოლები მათ დამორჩილებას, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს. შეწუხებულმა ალმუთელებმა გადაწყვიტეს, ეშმაკურად მოეცილებინათ მტერი. ჩუმად შეიპარნენ მონგოლთა მთავრის ნოინის კარავში და მოჰკლეს იგი. ალმუთელები ფიქრობდნენ, ამ მკვლელობას მონგოლები ქართველებს დააბრალებენ, მათ შორის ბრძოლა ატყდება, ერთმანეთს დახოცავენ და მაშინ გაგვიადვილდება მტრის განდევნა ჩვენი ქვეყნიდანო.

ალმუთელებმა მიზანს მიაღწიეს. აქ ი. გოგებაშვილი იშველიებს „ქართლის ცხოვრების“ სტრიქონებს: „და ვითარ გათენდა... იხილეს კარავის მცველთა ჩაღატარ ნოინი მოკლული, იწყეს ტირილი, თავ-პირის ტყეპა და ვაება. და როცა ესმათ სპათა ჩაღატარ-ნოინისათა, მირბიოდეს და, იხილეს რა მათცა მოკლული, იწყეს ვაება და ტირილი, და არ უწყოდეს, თუ ვითარ, ან ვის მიერ მოკლულ იყო. მაშინ სთქვეს ყოველთა: რადგან ქართველნი დიდს ჭირსა და სასჯელში არიან ჩვენ მიერ, ამისათვის მოუკლავთ ქართველთაო“².

განრისხებული მონგოლთა ჯარი გაქანდა ქართველთა ბანაკისაკენ შურის საძიებლად, საგონებელში ჩავარდნილი ქართველები იხსნა ქართველთა ჯარის მთავარ-წინამძღოლმა ქართლის ერისთავმა გრიგოლ სურამელმა, რომელმაც სამშობლოს

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1899 წ. № 19, გვ. 3.

² ი. გოგებაშვილი, მოთხრობები, 1940 წ. გვ. 277.

ბედნიერი მომავლის სამსხვერპლოზე მიიტანა საკუთარი სიცოცხლე.

ი. ფერაძე დადებით მოვლენად მიიჩნევს პატრიოტულ თემაზე ასეთი ნაწარმოებების შექმნას.

„საქართველოს აქვს თავისი დიდებული მრავალსაუკუნოვანი წარსული, რომელშიაც ვხედავთ მრავალს შესანიშნავ მოღვაწეებს მტკიცე ხასიათით, მრავალ საერო გმირებს, თავგანწირულთ მამულისა და მოძმისათვის. საქართველოში სჩქედდა დიდი ისტორიული ცხოვრება; ის იყო მოედნად შესამჩნევ ისტორიულ მოვლენათა. ქართველ ერს, თანამედროვეს ყოველის ისტორიულისა და კულტურულის ერისას. აქვს თავისი მდიდარი ეროვნული კულტურა, მისის თავისებურობის, მისის ეროვნულის „მე“-ს გამომხატველი... ის დარაჯად უდგა ქრისტიანობას აზიაში წინააღმდეგ აზიისკე მძვინვარე მაჰმადიანობისა“, — გვეუბნება ი. ფერაძე და განაგრძობს, რომ ისტორიული ხასიათის მონოგრაფიულ-ბიოგრაფიული ნაწარმოებები საქართველოს ისტორიიდან ძალიან ბევრი უნდა დაიწეროსო. კრიტიკოსის აზრით, ყოველ ისტორიულ მოღვაწესა და ისტორიულ მოვლენას, პირველ ყოვლისა, ზნეობრივი მხარით უნდა ვაფასებდეთ; სწორედ ამიტომაც „პედაგოგიკა ისტორიას აკისრებს, უპირველეს ყოვლისა, ზნეობითს მოვალეობას და მნიშვნელობას სწავლა-აღზრდის საქმეში“. კრიტიკოსი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ რაც უფრო გავრცელდებოდა ჩვენში ისტორიული შინაარსის პატარა საკითხავი წიგნები, ახალ თაობას კიდევ უფრო განუვითარდებოდა სამშობლოსა და დედაენის სიყვარული, გაუფაჩიზდებოდა ზნეობა და გაუძლიერდებოდა ეროვნული გრძნობები.

ამგვარ ნაწარმოებებს, ილია ფერაძის სიტყვებით რომ ვქვათ, „დიდი საკეთილო გავლენა ექნებათ ჩვენს ხალხზედ და განსაკუთრებით ქართველ ახალთაობაზედ...“

1890 წელს ჟურნ. „მწყემსი“-ს (№ 23—24). ფურცლებზე ცნობილმა საბავშვო მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ თეოფილე ხუსკივაძემ გამოაქვეყნა ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა,

¹ „ივერია“, 1895 წ. № 152.

სადაც განხილული იყო ი. გოგებაშვილის მოთხრობა „იავნანამ რა ჰქმნა?“. თეოფილე ხუსკივაძის აზრით, საყმაწვილო მწერლობა ყველაზე უფრო ძნელი და საპასუხისმგებლო საქმეა. საყმაწვილო ნაწარმოებების ავტორს დიდი ნიჭი, სიფრთხილე და სიფაქიზე სჭირდება. ამგვარი მოთხრობების წერა მეტად ძნელ საქმეს წარმოადგენსო, — ამბობს კრიტიკოსი და დასძენს: „აქ თვითეულს სიტყვას, თვითეულს აზრს და მიმართულებას, როგორც გზის ჩვენება, გახსნა და განვითარება შეუძლია, აგრეთვე სრულიად დამახინჯება, გარყვნა და გაოხრებაც შეუძლია მისი მსმენელი ყმაწვილისა... წიგნი ყმაწვილის გონებითი საზრდოს მძლეველია... მწერლის ზნეობითი ვალია ეს საზრდო, რაც შეიძლება, წმიდად, ფაქიზად და ყოველგვარ საკაზმეულობით შეზავებული მიაწოდოს თავის აღსაზრდელს“.¹

თეოფილე ხუსკივაძე ი. გოგებაშვილის მოთხრობას „იავნანამ რა ჰქმნა?“ ამგვარ გონებით საზრდოს მიაკუთვნებს, მხოლოდ აღნიშნავს ერთ ნაკლს, თითქოს მოთხრობა მარტივი, ყმაწვილებისათვის ადვილად გასაგები ენით არ იყოს დაწერილი. კრიტიკოსი ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე იძლევა ამ შენიშვნას. ვისაც კი ერთხელ წაუკითხავს ი. გოგებაშვილის ეს მოთხრობა, ის აუცილებლად შენიშნავდა საბავშვო ნაწარმოების ენის იმ მთავარ დამახასიათებელ თვისებებს, რომლის შესახებაც მოუწოდებდა დიდი პედაგოგი საბავშვო მწერლებს: ხალხურობა, სიმარტივე, კეთილზმოვანობა და სურათოვნება.

მოთხრობაში ნათლად ჩანს ი. გოგებაშვილის მიერ ბავშვის ფსიქოლოგიის ღრმა ცოდნა. ორი-სამი წლის ბავშვი (ქეთო სწორედ ამ ხნის იყო, სანამ მოიტაცებდნენ) უკვე გატაცებით ისმენს ზღაპრებს, სიმღერებს. რადგან პატარები შინაარსს ბუნდოვნად აღიქვამენ, რამდენჯერმე ამეორებიანებენ მშობლებს ზღაპარსა თუ სიმღერას, სანამ მათთვის შინაარსობლივად ყველაფერი ნათელი არ გახდება, შემდეგ კი თვითონ ცდილობენ მათ გამეორებას.

¹ „მწყემსი“. 1890 წ. № 23—24, გვ. 12—15.

ი. გოგებაშვილის მოთხრობაში „იავნანამ რა ჰქმნა?“ ფსიქოლოგიურად არის გახსნილი მოზარდის ხასიათი.

პატარა ქეთოს იტაცებენ და დაღესტანში ერთ მდიდარ ნაიბს მიჰყიდიან.

ი. გოგებაშვილი სწორად აღნიშნავს, რომ ყოველი ბავშვი აწმყოთი ცხოვრობს, ის ვითარდება აწმყოდან მომავალში, წარსული კი თითქმის ადვილად ეძლევა დავიწყებას.

პატარა ქეთო სრულიად გარდაიქმნა; ახალმა დედ-მამამ ღვიძლი დედ-მამის ადგილი დაიკირა. აწმყო გამეფდა ქეთოს არსებაში, ხოლო წარსული ჯერ გაფერმკრთალდა, შემდეგ სრულიად გაქრა. ქართველი გოგონა ლეკ ქალად გადაიქცა.

ათი წლის შემდეგ ქეთოს მამა იტაცებს და მშობლიურ სოფელში მიჰყავს. თუ პირველად პატარა გოგონა მაშინვე შეეგუა მისთვის ახალს, უცხო გარემოს, ახლა ამ პროცესს უფრო ხანგრძლივი დრო სჭირდება. „ქეთო ახლა უფრო დიდია, მასზე ახლა უფრო მეტად მოქმედებს წარსული, ვიდრე ეს იყო ნორჩი ასაკის პერიოდში, ძველი შთაბეჭდილებანი აქ უფრო დიდხანს ინარჩუნებს თავის ძალას“, — ამბობს პროფ. გ. თავზიშვილი და დასძენს, რომ აწმყო ამ ასაკშიაც უფრო ძლიერია წარსულზე, მაგრამ, რადგან წარსული მაგრად ზის ყმაწვილის არსში, აწმყოს მასზე გაბატონება ბრძოლით უხდება, შედარებით ნელი პროცესით ხდება ადამიანის ხელ-ახალი გარდაქმნა¹. ხოლო ამ პროცესს ქეთოს აუტანელი ტანჯვა ახლავს თან. მას მუდამ თვალწინ ედგა თავისი დედობილ-მამობილი და თვალზე ცრემლი არ აშრებოდა; ქეთო თითქმის არაფერს ჰამდა და სვამდა, სულ ოხრავდა, ღამით ძილ² და მოსვენება არ ჰქონდა, სულ ჩამოხმა და მომაცვდავს დაემსგავსა.

თეოფილე ხუსკივაძემ თავის საბიბლიოგრაფიო შენიშვნაში სწორად შეათვასა პატარა ბავშვის ის ფსიქოლოგიური მომენტი, რომელიც მწერალმა საფუძვლად დაუდო ამ საუკეთესო საბავშვო ნაწარმოებს. სრული წარმოდგენისათვის მოვიყვანთ ერთ ნაწყვეტს ამ წერილიდან:

„უმთავრესი დედა-აზრი ანუ იდეა ამ პატარა მოთხრობისა

¹ გ. თავზიშვილი, იაკობ გოგებაშვილი, 1960 წ. გვ. 190.

იმაზედ არის დამყარებული, რომ პირველ დღეებში მიღებულ შთაბეჭდილებას ყმაწვილის გონებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს და არაფერს მისი ძირიდან ამოხოცვა, აღმოფხვრა არ შეუძლია, რაც უნდა გარემოებათა ანუ პირობათა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდეს ადამიანი დროთა ვითარებისა გამო“.¹

გარდაქმნის პროცესი დასრულდა... „მაგდანას ხმამ უწია ქეთოს ბუნების სიღრმემდის, შესძრა ის ძირიანად და გააცოცხლა იქ დამარხული ბავშვობის სანატრელი ნაშთნი, საგონებელნი“. აი, სწორედ ამ მომენტიდან უბრუნდება ქეთო თავის მშობლებს. დედის „იავნანამ“ აუშალა ქეთოს ძველი მოგონებანი, გაახსენა თავისი ბავშვობა. „აღმოჩნდა, რომ პირველი წლების შთაბეჭდილებანი და ჩასახულებანი კი არ გამქრალიყვნენ და არ წაშლილიყვნენ ქეთოს გონებაში, თურმე, ღრმად ეძინათ, დამარხულნი იყვნენ მისი სახსოვრის სიღრმეში“-ო, გვეუბნება ი. გოგებაშვილი. მისი აზრით, ამ შთაბეჭდილებათა გამოღვიძება ქეთოს გონებაში შეძლო მხოლოდ მშობლიურმა სიმღერამ „იავნანამ“, რომელსაც პატარაობისას თავის დედას ხშირად „ამღერებდა და სულგანაბული ყურს უგდებდა მთელი საათობით“. მაგდანას მიზანიც ეს იყო და სწორედ ამიტომ ჩვენ ვერ დავეთანხმებით თეოფ. ხუსკივაძეს, რომლის აზრითაც, მკითხველში გაკვირვებას და ეჭვს ბადებს ის სცენა, „სადაც ავტორი დიდის ალტაცებით აგვიწერს იმ წუთს, როდესაც დედამ „იავნანა“ იმღერა და ქეთომ ყველაფერი გაიხსენა...“ კრიტიკოსს აოცებს, გახარებული მაგდანი რატომ სწორედ „იავნანას“ მღერის და არა სხვა სიმღერას, როდესაც ჯანმრთელი და მხიარული ქალიშვილი გვერდით უზის.

მოთხრობაში კარგად არის გამოკვეთილი ხალხთა შორის მეგობრობისა და სოლიდარობის გრძნობა, მეგობრობა ლეკებსა და ქართველებს შორის.

ქეთო არ იფიწყებს თავის დედობილ-მამობილს, რომლებსაც ის ძალიან უყვარდათ და დიდი ამაგიც დასდეს. ქეთოს სურვილით ზურაბისა და ნაიბის ოჯახები დამეგობრდნენ და ყოველ შემოდგომაზე მათი რთველში მოწვევა წესად დაიდეს.

¹ „მწყემსი“. 1890 წ. № 23—24, გვ. 12—15.

ი. გოგებაშვილს ადამიანის ბედნიერების ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ კაცთმოყვარეობა, მოყვასისადმი სიყვარული მიაჩნია. ამის საუკეთესო მაგალითს მოთხრობის მთავარი გმირი — ქეთო წარმოადგენს, რომელსაც „გამომცდელს ცხოვრებაში დიდი ნაღველისაცა და ძლიერი საიხარულისაც, ყოველთვის და ყოველგან ჰქონდა ტკბილი ალერსი ყველა ბავშვისათვის, ცრემლი უბედურათათვის, ნუგეში დაჩაგრულთათვის, შემწეობა გაჭირვებულთათვის, მოწყალება გლახაკთათვის“.

ი. გოგებაშვილმა 1868 წელს გამოსცა „ბუნების კარი“ — საყმაწვილო წიგნი, დაბალ კლასებში სახმარებელი“. სახელმძღვანელოს მიზანი იყო, უპირველეს ყოვლისა, მოზარდ თაობაში ჩაენერგა მშობლიური ენის სიყვარული, რაც ნათლად ჩანს წიგნის გარეკანზე დაბეჭდილ ლექსში:

„ვინც რომ სამშობლოს ენას
იეიწყებს და არ ეძებს,
ძრიელ კარგიც რომ იყოს,
ნაყოფს ვერ გამოიღებს“.

დიდი რუსი პედაგოგი კ. დ. უშინსკი მიიჩნევდა, რომ უცხო ენების შესწავლა არასოდეს ძალიან ადრე არ უნდა იწყებოდეს, არ უნდა იწყებოდეს, სანამ არ შევამჩნევთ, რომ დედაენამ ღრმად გაიდგა ფესვები ბავშვის ბუნებაში. ამავე აზრს ანვითარებს იაკობ გოგებაშვილი „ბუნების კარის“ წინასიტყვაობაში, სადაც ის წერს, რომ თუ მშობლებს ბავშვის გონების სწორი განვითარება სურთ, უნდა გაითვალისწინონ პედაგოგიკის აქსიომა და ბავშვს პირველად მშობლიური ენა უნდა შეასწავლონ. ამ საქმეში კი უდიდეს როლს პედაგოგიურ ლიტერატურას აკისრებდა. გამოჩენილი პედაგოგი სავსებით იზიარებდა აგრეთვე კ. დ. უშინსკის აზრს პედაგოგიური ლიტერატურის შესახებ. კ. დ. უშინსკის შეხედულებით, „მარტო პედაგოგიურ ლიტერატურას შეუძლია გამოაცოცხლოს აღმზრდელობითი მოღვაწეობა, მისცეს მას ის აზრი და ის ინტერესი, ურომლისოდაც აღმზრდელობითი მოღვაწეობა იქცევა გაკვეთილებისათვის. დანიშნული დროის მექანიკურ გამოყენებად. მხოლოდ მარტო პედაგოგიურ ლიტერატურას შეუძლია აღძრას საზოგადოებაში ყურადღება აღზრდის საქ-

მისადმი და ამ საქმეში აღმზრდელებს მიანიჭოს ის ადგილი, რომელიც მათ უნდა ეჭიროთ მათზე დაკისრებული მოვალეობის დიდი მნიშვნელობის გამო. პედაგოგიური ლიტერატურა, ერთი მხრივ, საზოგადოებაში იწვევს მართებულ მოთხოვნებს აღზრდის მიმართ და, მეორე მხრივ, გვიჩვენებს ამ მოთხოვნათა დაკმაყოფილების საშუალებას¹. კ. დ. უშინსკის აზრით, პედაგოგიურმა ლიტერატურამ თვალწინ უნდა გადაგვიშალოს აღმზრდელობითი მოღვაწეობის მეტად ღრმა და მიმზიდველი ინტერესები.

ამავე მიზანს ემსახურებოდა ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარი“.

რა მიზანი ჰქონდა ი. გოგებაშვილს, როდესაც „ბუნების კარს“ ადგენდა?

ამ წიგნის უმთავრეს მიზნად ავტორს მიაჩნია ის, რომ შეასწავლოს ყმაწვილს ბუნების მოვლენები, შეაყვაროს ბუნება, „ერთი სიტყვით, უნდა გახდეს ბუნების კარათა“. ი. გოგებაშვილი ცდილობს ყმაწვილს შეასწავლოს პირუტყვის ცხოვრება, მათი ზნე-ჩვეულებები და, საერთოდ, ბუნების სიმდიდრე და სიმშვენიერე. „რომ ბუნება მრავალ გვარი სიცოცხლით დუღს და დაუსრულებელი ცოდნის წყაროა“. წიგნში ავტორი დიდ უპირატესობას ანიჭებს საქართველოს გეოგრაფიას, რომლის წაკითხვითაც ყმაწვილი თავის სამშობლო ქვეყანას გაიცნობდა.

ი. გოგებაშვილი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ ბავშვი თავის სამშობლოს მხოლოდ მაშინ შეიყვარებს, როდესაც კარგად გაიცნობს.

„ბუნების კარის“ პირველ გამოცემას მიესალმა ცნობილი კრიტიკოსი ნ. ნიკოლაძე (სკანდელი ნ.): „...ჩვენი გულითადი მადლობა და პატივისცემა უნდა მიიქცეს უფ. გოგებაშვილისადმი, რომელმაც გვაჩუქა ყოვლად შესანიშნავი საკითხავი წიგნი, ქართველი ახალგაზრდობის დამყენებელი სწავლის გზაზე...“²

¹ კ. დ. უშინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. 1. 1948 წ. გვ. 15—16.

² გაზ. „დროება“, 1868 წ. № 48, გვ. 1.

ხუთი წლის შემდეგ, 1873 წელს, „ბუნების კარი“ კვლავ გამოიცა უცვლელი სახით. ნ. ნიკოლაძემ ისევ გამოაქვეყნა წერილი ამ ფაქტთან დაკავშირებით. იგი ამბობს, რომ მას იმედი ჰქონდა შემდგენელი შეძლებისდაგვარად შეავსებდა იმ ნაკლოვანებებს, რომელიც პირველ გამოცემას ჰქონდა და მისი აღნიშვნა ზედმეტად მიიჩნია პირველ წერილში, ვინაიდან საქმე პირველ სერიოზულ ნაბიჯს ეხებოდა.

ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია, რატომ გააკრიტიკა ნ. ნიკოლაძემ ის სახელმძღვანელო, რომელიც ნათლად გვიჩვენებს ი. გოგებაშვილის, როგორც პედაგოგისა და საბავშვო მწერლის უდიდეს ნიჭს.

„ბუნების კარის“ პირველი გამოცემა არ აკმაყოფილებდა თვით ი. გოგებაშვილსაც. იგი წინასიტყვაობაშივე აღიარებდა, რომ ამ წიგნს მრავალი ნაკლოვანება გააჩნდა: „ჩვენი პლანი ნახევრობითაც ვერ ავასრულეთ, ამიტომ რომ წიგნის შედგენაში მუყაითი შრომა ვერ გავსწიეთ“. იგი ნათლად გრძნობდა, თუ რა დიდ წინააღმდეგობას შეხვდებოდა „ძველისმოყვარეებთან“ ენის საკითხში. იაკობმა წინასწარ იცოდა, რომ „ნახამენ თუ არა ამ ცოცხალ ენას წიგნში, მაშინვე თავზედ ცეცხლს გადაიყრიან: „წახდა, მოითხარა და დაიღუპა ჩვენი ენა“, გაიძახიან ხშირათა. „უწინდელი კეთილშობილი ენის მაგივრათ ახლა ტეტიური უბრალო ენა შემოიღეს, რომელიც მუშას და ფილოსოფოსს ერთი სიადვილით ესმის. მეტი ენის მოთხრა კიდევ გინდათ“. მაგრამ ვისიც გონება დახშული არ არის, იმას ამგვარი სჯა სიცილათაც არ ეყოფა“.

ი. გოგებაშვილის „ბუნების კარი“ მართლაც „პირველდაწყებითი ენციკლოპედია“ იყო მეცნიერული ცოდნის მისაღებად.

1874 წლის 11 დეკემბერს ცენზურამ ნება დართო გამოეცათ ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელო „საყმაწვილო კონა“ და იმავე წელს მიიღო იგი პატარა მკითხველმა.

1875 წელს გაზეთ „დროებაში“ ამ ფრიად მნიშვნელოვან ფაქტთან დაკავშირებით დაიბეჭდა კრიტიკოს გ. კურდღელაშვილის წერილი. კრიტიკოსი სამართლიანად აღნიშნავს ი. გოგებაშვილის იმ დიდ დამსახურებას, რომელიც მას მიუძღვის პირველდაწყებითი კლასებისათვის სახელმძღვანელოების შედგენაში.

კრიტიკოსი „საყმაწვილო კონას“ უწოდებს „მოუფიქრებლად შემდგარ შრომას“ და ამბობს, რომ ი. გოგებაშვილი, „ყველაზედ მაღლა მდგომი პედალოლიურს კითხვებში და შრომებში, რომ ეს ჩვენი ბრწყინვალე ვარსკვლავი ამისთანა სუსტს ცოდნას იჩენს როგორც ჩვენი ცხოვრების და შკოლის მოთხოვნილებების შესახებ, ისეც ყმაწვილის ბუნების ცოდნაში და დიდაქტიურ კითხვებში“.

ი. გოგებაშვილი „საყმაწვილო კონას“ დანიშნულების შესახებ შესავალ წერილში იძლევა განმარტებას. დიდი პედაგოგი მშობლებსა და პედაგოგებს მოაგონებს, რომ ადრე აღმზრდელების ყურადღება მხოლოდ სასწავლებლებზე იყო მიქცეული. ისინი ბავშვების გონების გახსნასა და ზნეობრივად ჩამოყალიბებაზე მხოლოდ სასწავლებელში შესვლის შემდეგ ზრუნავდნენ. ი. გოგებაშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს დიდ უპირატესობას XIX საუკუნისას, რომელიც მან წარსულ დროზე მოიპოვა.

იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს სკოლის გარეშე აღზრდას, აღზრდას ოჯახში, სადაც მთავარი როლი მშობლებს აკისრიათ. ადამიანის აღზრდა და ჩამოყალიბება დიდი ხელოვნებაა და სწორედ ამიტომაც საჭიროა, რათა აღმზრდელს ნათელი წარმოდგენა ჰქონდეს თავის მიზანზე. მშობელი მხოლოდ მაშინ მიაღწევს დასახულ მიზანს, თუკი ის გონივრულად შეუდგება ამ ფრიად საპასუხისმგებლო მოვალეობის შესრულებას.

დიდი ქართველი პედაგოგი ოჯახის გარდა სკოლამდელი ასაკის ბავშვების აღზრდაში დიდ როლს ანიჭებდა საბავშვო ბაღებს და მოუწოდებდა, რათა დაუყოვნებლივ მოეკიდათ ხელი ამ დიდმნიშვნელოვანი საქმისათვის. ი. გოგებაშვილს ოცნებად ჰქონდა გადაქცეული ისეთი საბავშვო ბაღების შექმნა, სადაც ყმაწვილებს, სამი წლიდან რვა წლამდე, სხვადასხვა თამაშობებით, სიმღერებით, ნივთების კეთებითა და მოთხრობების კითხვით გულში კეთილ გრძნობებს ჩაუნერგავდნენ, რათ ხასიათს სწორ გზაზე დააყენებდნენ და მიაჩვევდნენ შრომას. ი. გოგებაშვილს სწამდა, რომ ამგვარ საბავშვო ბაღებში აღზრდილი ბავშვები გაცილებით უკეთ ისწავლიდნენ სკოლაში, ვინემ ის ბავშვები, რომლებიც მოუგზადებლნი ოჯახიდან პირდაპირ შედიან სასწავლებელში.

გ. კურდღელაშვილი ვერ ჩასწვდა „საყმაწვილო კონას“ მიზანსა და დანიშნულებას და ირონიულ ტონში აცხადებს, რომ ი. გოგებაშვილს ამ წიგნის საშუალებით საბავშვო ბაღების გახსნა მოუწოდებიაო: „რა ლამაზი სიტყვებია, მკითხველო, და რა მშვენიერი კაცთ მოყვარე გრძნობები! მაგრამ უბედურებაც ამაშია, რომ ეს ლამაზი სიტყვებია და ამ ლამაზი სიტყვებით ვფიქრობთ ერთი 'უშველბელი ცვლილება მოვახდინოთ'.

მოვეუსმინოთ თვით წიგნის ავტორს, რომელიც „საყმაწვილო კონას“ წინასიტყვაობაში ღრმა პედაგოგიური ცოდნითა და გამოცდილებით ნათლად განმარტავს მის დანიშნულებას: „ჩვენმა წიგნმა უნდა გააადვილოს ერთი მხრით საბავშვო ბაღების გამართვა... მინამ ჩვენ ჯერ საბავშვო ბაღები არ გვაქვს, მშობლები, მეტადრე დედები ვალდებულნი არიან, რომ ამ წიგნის შემწეობით თავის პატარა შვილებს თან-და-თან გონება გაუღვიძონ, გაუხსნან და იმდენათ შეუმაგრონ ვარჯიშობით კჳუა, რომ მათ ისე აღარ გაუძნელდეთ სწავლის ტვირთის ზიდვა შკოლებში.“

კ. დ. უშინსკის იდეების მიმდევარი ი. გოგებაშვილი იზიარებდა დიდი რუსი პედაგოგის აზრს იმის შესახებ, რომ აღზრდამ აღსაზრდელს შრომის პატივისცემისა და სიყვარულის გარდა შრომის ჩვევაც უნდა გამოუმუშაოს. კ. დ. უშინსკი შრომას ისეთ ტვირთად მიიჩნევდა, „ურომლისოდაც ადამიანური ღირსება და ბედნიერების შესაძლებელი შეერთება შეუძლებელია“.¹ ეს ტვირთი უნდა ატაროს ყოველმა ადამიანმა, თუკი სურს უდრტყინველ ცხოვრებას მიაღწიოსო.

გარდა შრომის ჩვევების გამომუშავებისა, ბავშვები ამ სახელმძღვანელოთი სწავლობდნენ ბუნებას, რომელიც მას გარს არტყია, მის მოვლენებს. ყოველივე ეს კი მოცემულია ცხოველთა ცხოვრების მაგალითებით, მათი დამოკიდებულებით ერთმანეთთან, ადამიანებთან და სხვა. ი. გოგებაშვილი ცდილობდა, წიგნში მოთავსებული ზოოლოგიური მოთხრობებიდან პატარებს სამი სიკეთე შეეძინათ: „მათ უნდა კეთილი

¹ კ. დ. უშინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I, 1948 წ. გვ. 132.

გავლენა იქონიონ მათ ხასიათზედ ცხოველების კარგი თვისებების ცხადათ გამოხატვითა, უნდა აშკარათ დაანახონ ჭეშმარიტი ურთიერთობა ადამიანსა და ცხოველებს შუა, მათი სარგებლობის და მავნებლობის აღწერითა და გაუხსნან ბავშვებს გონება სურათული წარმოდგენით იმ შეუწყვეტელი ბრძოლისა არსებობისათვის, რომლითაც სავსეა ყველა ცხოველის სიცოცხლე, მეტადრე კი ზოგიერთებისა“.¹

წიგნის ავტორი აღნიშნავს, რომ მოთხრობების მცირე ნაწილი ორიგინალურია, უმეტესი ნაწილი კი სხვადასხვა წყაროებიდან არის ამოღებული, სადაც პირველი ადგილი ეკუთვნის ვაგნერის მოთხრობებს ბუნების მეცნიერებიდანო. ეს მოთხრობებიც ი. გოგებაშვილს შეუცვლელად არ შეუტანია წიგნში. ბავშვებისათვის კიდევ უფრო გასაგები რომ ყოფილიყო, შესცვალა კილო, ფორმა და ზოგიერთ ადგილას შინაარსიც კი. მოთხრობები იგავ-არაკულ კილოს დაუახლოვდა, ვინაიდან იგავ-არაკული ჟანრი ბავშვებს ძლიერ იტაცებს.

წიგნში მოთავსებული მოთხრობებიდან მხოლოდ პირველი ორმოცდაათი მოთხრობა არის განკუთვნილი სკოლამდელ ასაკისათვის, დანარჩენი კი იმდენად რთული მოთხრობებისაგან შედგება, რომ მათი წაკითხვა და შესწავლა მხოლოდ მოზრდილი ყმაწვილებისათვის არის გათვალისწინებული.

გ. კურდღელაშვილის აზრით, როდესაც ყმაწვილი ამ მოთხრობების კითხვას დაიწყებს, ის ჭერ ეცდება სიცრუის გარჩევას ჭეშმარიტებისაგან, ვინაიდან მან კარგად იცის, რომ „არც თავგები ბაასობენ, არც ქორები, არც ღორები, არც ჭიანჭველები ახდენენ საშინელს თავგანწირულებას და იმან უნდა დაიწყოს ფიქრი: რისთვის ტყუის ამ წიგნის დამწერელიო, როგორ უნდა გავიგოთ ესაო და სხვა და სხვა“.

როგორც ცნობილია, პატარა ბავშვები უფრო დიდი ინტერესითა და გატაცებით კითხულობენ ისეთ ნაწარმოებებს, სადაც ცხოველები და ფრინველები ადამიანთა თვისებების მატარებლები არიან და ადამიანებივით საუბრობენ.

ბავშვის ფსიქოლოგიისა და მისწრაფების დიდმა მცოდნემ სწორედ ეს ხერხი აირჩია პატარების ზნეთსწავლებისათვის.

¹ ი. გოგებაშვილი, „საყმაწვილო კონა“, 1874 წ. გვ. VI II.

გ. კურდღელაშვილი უეარგისად თვლის მოთხრობას „ჭიანჭველები“, რომელიც „თვითონ ავტორს მიაჩნია საუკეთესო მოთხრობად და რომელსაც გაუკეთა კატეხიზაცია“. ჩვენ ვერსად ვერ ვნახეთ. რომ ი. გოგებაშვილს ეს მოთხრობა საუკეთესოდ მიაჩნდეს. მწერლის მიზანი იყო, თითოეული მოთხრობა, შინ თუ სკოლაში, კითხვის შემდეგ ახსნითი საუბრის საგანი გამხდარიყო. მან ახსნითი საუბრის ნიმუში მოთხრობა „ჭიანჭველების“ მაგალითზე მოგვცა.

მოთხრობაში „ჭიანჭველები“ ავტორი მკითხველს, აცნობს ჭიანჭველების შრომისმოყვარეობას. გადმოცემულია მეგობრობის გრძნობა და დაბრკოლებების გადალახვის უნარი. მოხუცი მებაღე აღფრთოვანებული შესცქერის მათ მოქმედებას და აღარ დევნის.

ეს პატარა მოთხრობა მცირეწლოვან ბავშვთათვის მეტად სასარგებლო და სამაგალითოა.

კრიტიკოსს არც მოთხრობა „ფუტკრები“ მოსწონს და ის ბავშვებისათვის უსარგებლოდ და უინტერესოდ მიაჩნია.

როდესაც ი. გოგებაშვილს ეს მოთხრობა სახელმძღვანელოში შეჰქონდა, მისი მიზანი იყო პატარებისათვის მხატვრულ ფორმებში ეჩვენებინა ფუტკრების ცხოვრება „მოშინაურებამდე“ და „მოშინაურების“ შემდეგ.

კრიტიკოსს ბავშვებისათვის შეუფერებელ ნაწარმოებად მიაჩნია მოთხრობა „გონიერი ცხენი“. ამ მოთხრობის წაკითხვის შემდეგ პატარა მკითხველი ზიზღის გრძნობით აღივსება ბოროტებისადმი — სისხლისმსმელი მგლისადმი, რომელიც შეიქმნა მიზეზი ორი მეგობრის — გონიერი ცხენისა და მონადირის უბედურებისა.

სახელმძღვანელოში მოთავსებულია აგრეთვე მოთხრობა „მუხის გამეფება“, რომლის მომდევნო ამბავი — „მუხა როგორი მეფე გამოდგა“ პირველი მოთხრობის გაგრძელებას წარმოადგენს. კრიტიკოსი ამ მოთხრობასაც იწუნებს და დასძენს, რომ ავტორს ბოტანიკური ცოდნა ატყუებსო.

კითხულობთ რეცენზიას და გოკვირთ, როგორ ცდილობს გ. კურდღელაშვილი უმნიშვნელო ამბები მნიშვნელოვნად აქციოს და რაც მთავარი და დასაფასებელია — მიჩქმალოს.

„შენ ხელს ურეე მდინარის ქვიშაში, რომელიც შეიცავს

ოქროს მარცვლებს; და შენ ამოგაქვს ერთი მუჟა ქვიშა, ხოლო ძირს სტოვებ ოქროს მარცვლებს!“¹ — ეუბნება კურდღელა-შვილისმაგვარ კრიტიკოსებს დიდი ფრანგი განმანათლებელი დენი დიდრო.

„აიღეთ თქვენ ეს შემთხვევები, მაგ. ჰიანჰველებისა და დააყენეთ იმათ მაგივრად პატარა ბიჭები, ყმაწვილები, რომელზედაც ძრიელ წარმოდგენა აქვსთ იმათ, — რა მშვენიერი მოთხრობა დაიწერებოდა. ასევე სხვა მოთხრობებშიც“, — განაგრძობს კრიტიკოსი და ის კი არ იცის, რომ ყოველ მათგანში ადამიანთა ხასიათებს უნდა ვეძებდეთ. მწერლის მიზანიც სწორედ ეს იყო.

ორი წლის შემდეგ გ. კურდღელაშვილმა საგრძნობლად შეიცვალა აზრი ი. გოგებაშვილის შემოქმედებისადმი და დასახურებული შეფასება მისცა მის ამაგს საყმაწვილო ლიტერატურის დარგში. 1877 წელს გაზეთ „დროების № 17-ში გამოქვეყნებულ წერილში — „სამაგალითო პედალოგიური გამოსარჩლება“ კრიტიკოსმა აღნიშნა ქართველი საზოგადოების თანაგრძნობა დიდი პედაგოგის შრომებისადმი, რომ მის შრომებს საზოგადოებაში ფართო გზა აქვთ გაკვალული და დიდი ინტერესით იკითხება. ი. გოგებაშვილის შემოქმედებისადმი ღრმა პატივისცემით არის გამსჭვალული მისი სიტყვები: „ღმერთმა ჰქმნას, რომ ამ ჩვენმა ძლიერ პატივცემულმა და ერთგულად მოღვაწე პირმა ბოლომდის მიიყვანოს თავისი მაღალი და წმინდა მოწოდება, ღმერთმა ჰქმნას, რომ როგორც წინ წავა, ისე უფრო ასცილდეს იმ ნაკლულეფანებათ, რომლებიც, როგორც ბევრგან სხვაგან, ისეც მის შრომებში მოიპოვებიან!“.

1884 წელს გამოვიდა „კონა“-ს მეორე შეცვლილი გამოცემა. ამავე წლის ჟურნალ „ნობათის“ № 7-8-9-ში დაიბეჭდა ბიბლიოგრაფიული წერილი, სადაც რედაქცია წინააღმდეგია ეს წიგნი გამოიყენონ სკოლის დამხმარე სახელმძღვანელოდ. რედაქციის აზრით, წიგნის შემდგენელმა მასალის ნახევარი სულ ვაგნერის თხზულებებიდან აიღო, დანარჩენი კი უშინს-

¹ დენი დიდრო. ესთეტიკა, ფილოსოფია, სოციოლოგია. 1939 წ. გვ. 17.

კიდან და სხვადასხვა წიგნებიდან. „ისეთი კოხტა და ლაზათიანი მოთხრობები ბ. უშინსკისა, თუ ვაგნერისა სწორედ რომ დაგენანება „კონა“-ში რომ წაიკითხავ“, — აცხადებს რეცენზიის ავტორი.

ი. გოგებაშვილმა მეტად ამომწურავი პასუხი გასცა „ნობათის“ რედაქციას გაზეთ „დროებაში“ (1884 წ. №№ 259—261) სათაურით „უძლური სიბრაზის ნაყოფი“.

მოვუსმინოთ თვით ი. გოგებაშვილს:

„რა წამს... კონკრეტულ შენიშვნებზე გადავიდა, მკილავს მაშინვე ჭაობში ჩაუვარდა ფეხი. მან ჩვენს გადმოკეთებულად ვაგნერიდან ჩასთვალა და ამიტომ სრული გულით დაიწუნა მოთხრობა „გუგული“, რომელიც ეკუთვნის ერთის მსწავლულის და პედაგოგის კალამსა. ჩვენ ამ პედაგოგის მოთხრობა ვამჯობინეთ ვაგნერისას იმიტომ, რომ უფრო მარტივი და მეცნიერულია, რადგანაც მდაბიურად ხსნის იმ თვისებას გუგულისას, რომლის ძალითაც ეს საოცარი ფრინველი არას დროს თავის საკუთარს ბუდეს არ აკეთებს და სდებს კვერცხებს სხვა ფრინველების ბუდეში...“

მოთხრობა „გუგული“ მარტივი და მეცნიერული ენით უამბობს პატარებს, რატომ არა აქვს გუგულს ბუდე და რატომ დებს სხვის ბუდეში კვერცხებს.

როდესაც პატარა ამ მოთხრობას წაიკითხავს, ისწავლის, რომ ადამიანი ხარბი არ უნდა იყოს, სხვაზედაც უნდა ზრუნავდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში უბედურებაში ჩავარდებიან. ეს მოთხრობა სკოლამდელი ასაკის ბავშვისათვის შესაფერისად და ფრიად საინტერესოდ მიგვაჩნია.

უურნალ „ნობათის“ რედაქციას მეცნიერული და ენობრივი შეცდომების კიდეც ერთი მაგალითი მოჰყავს. ეს არის ვაგნერიდან გადმოკეთებული მოთხრობა „უდანაშაულოთ დასჯილი თხუნელა“.

რეცენზენტი შენიშნავს, რომ ი. გოგებაშვილმა ვერ გაიგო მოთხრობაში ის ადგილი, სადაც ვაგნერი მახის აგებულებას აღწერს და ამიტომაც ქართულად აღარ გადმოთარგმნაო. ი. გოგებაშვილმა შეგნებულად აარიდა თავი ამ ადგილის გადმოთარგმნას, ვინაიდან მისი აზრით, მოთხრობის მთავარი დანიშნულებაა ბავშვს თხუნელას სარგებლიანობაზე მიაწო-

დოს ცნობები და მისი მოკვლის წადილი დაუკარგოს; „მახის აწერას კი შეუძლია აუშალოს სურვილი და გაუადვილოს ამ სასარგებლო ცხოველის დაჭერა“. ი. გოგებაშვილს მიაჩნია, რომ მახის აღწერა მაშინ იქნებოდა საჭირო, როდესაც მანვე ცხოველებზე იქნებოდა საუბარი.

რეცენზენტი განაგრძობს: „ჭაფის (წერილში ამ სიტყვის მაგიერ ნახმარია სიტყვა „თავის“ და ერთგვარი გაუგებრობა იქმნება) მოყვარე ცხოველი ამოდის თავის სოროდგან ზემოდ, მიწაზედ, ვერ ამჩნევს (!) მართულის მახეს, ებმება შიგ და ილუპება“. როგორ სამასხარო არ არის, რომ თხუნელას ამბებს სხვებს უწერ, გინდა ასწავლო და შენ კი, თურმე ნუ იტყვი, არ გცოდნია?! თხუნელა ზევით, მიწაზედ, ამოდის, მართულის მახეს ვერ ამჩნევს და შიგ ებმებაო; ასე ჰგონია თხუნელა ზემოდგან, მიწაზედა ნადირობს და ამ დროს მახეში ებმება. ეგ იმასა ჰგავს, თევზზედ რომ დაგეწერათ: როცა თევზი წყლიდან საკმლის ასაქენკად მიწაზედ გამოდის, მაშინ ბადეს ესვრიან ხოლმე და იჭერენო“.

არა გვგონია, როგორც თევზის წყალში დაჭერა შეიძლება, ასევე თხუნელას დაჭერა მიწის ქვეშ შეიძლებოდეს. რეცენზენტი რალაც უსაფუძვლო არგუმენტებს ეჭიდება.

იაკობი თავისი მოსაზრების განსამტკიცებლად იშველიებს ბრემის აზრს, რომელიც ამბობს: «Крот однако охотится не в одной своей норе, но и на поверхности земли и иногда как говорят, даже на воде» (Брем, «млекопитающие», стр. 283).

„ერთი სიტყვით, ვაგნერიც და ჩვენც ისე უღმობლად გაგვაბტყუენა, რომ შინიდან კარში თავი აღარ გამოგვეყოფა“, — ირონიულად შენიშნავს ი. გოგებაშვილი.

მოთხრობაში „უდანაშაულოდ დასჯილი თხუნელა“ ბავშვები ეცნობიან თხუნელას თვისებებს, მის საარგებლიანობას, ცხოვრებას, როგორ სდევნიან მას უვიცი ადამიანები. ბოლოს მცოდნე კაცი აცნობს ამ ადამიანებს თხუნელას დანიშნულებას, პატარებიც გულისყურით ისმენენ: „მცოდნე კაცი აჩვენებს და უხსნის გლეხსა, რომ მახით დახრჩობილი თხუნელას მუცელი სავსეა მარტო მატლებით და ჭიებით და იქ არ იპოვება არც ერთი ნამცეცი მცენარის ფესვისა. ის ასწავლის

გლესხა, რომ ახალგაზრდა ხეხილები ხმებიან და ფუქლებიან მატლებისაგან და ქიებისაგან, რომლებიც ხის ფესვებზედ ისე შეკუნწულნი არიან, როგორც ყურძნის მტევნები. მაშინ გლესი გრძნობს და რწმუნდება, რომ პატარა, მხნე ცხოველი, შავი ხავერდის ტყავში გახვეული, მისი უკეთესი მეგობარი და შემწეა. მაშინ ის ბეჩითად ცდილობს, რომ თხუნელის ჩამოშვებობა გამრავლდეს“.

მსუბუქი ქართულითა და მიმზიდველი ფორმით დაწერილი მოთხრობა დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებს პატარა მკითხველზე.

რეცენზენტს უვარგისად მიაჩნია მოთხრობა „ხარი“, რომელიც თვით ი. გოგებაშვილმა შეადგინა. მას უცნაურად ეჩვენება, რომ ველური კაცი ხარის მოშინაურებაზე ოცნებობს, რათა პირუტყვემ ურმით საპალნე უზილოს და ტყიდან შეშა არ მოაქლოს. რეცენზენტი გაოცებას ვერ ფარავს იმის გამო, რომ ველურ კაცს, რომელსაც ხარი ჭერ არ მოუშინაურებია, ურემიც ჰქონია და მიწაც უხნავს. „აი, ეს არის უთუოდ, ბ. გოგებაშვილო, მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა, არა?!“ — კითხულობს რეცენზენტი.

აქ ისევ ი. გოგებაშვილს დავუთმობთ სიტყვას:

„მოთხრობა „ხარი“, მართალია, ჩვენი შედგენილია, მაგრამ რას უწუნებს? მხოლოდ იმას, რომ გამოდისო, ვითომ ველურს აღამიანს ჭერ წარმოდგენა ჰქონდა ხვნაზედ, ურმით შეშის მოტანაზედ და მერმე ხარი გაიშინაურა სახნავად და ურმის საზიდველადო. ვაჟო, თუ ეს ასე არ იყო, მაშ რა ეშმაკისათვის იტვირთა კაცმა ტანჯვა და შრომა ხარის გაშინაურებისათვის. ვინ არ იცის, რომ ახლაც კი ბევრს სოფლებში ხმარობენ პატარა, ხელით სატარებელს ურმებსა. ხარის გაშინაურებამდისინ სწორედ ამ გვარი ურმები უნდა ყოფილიყო ხმარებაში და შემდეგ კი დიდი ურმები შემოეღოთ“.¹

რეცენზენტი იერიშს იერიშზე არ აკლებს ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოს და იმ დაგლეჯილი და წამხდარი ავლაბრული ქართულის კონას უწოდებს, რომელიც წარმოიშვა ქართულად მოლაპარაკე სომეხ-თათარ-ოსთაგანაო. ამის

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1954 წ. ტ. 2, გვ. 55.

დამამტკიცებელ ნიმუშად რეცენზენტს მრავალი ფაქტობრივი მაგალითი მოჰყავს.

რეცენზენტის მიერ ჩამოთვლილ ენობრივ ლაფსუსებზე ყურადღების გამახვილება არ ღირს, ვინაიდან ი. გოგებაშვილი წერილში — „უძლური სიბრაზის ნაყოფი“ ამბობს, რომ თითქმის ყველა ის წვრილმანი შეცდომები, რომლებიც რეცენზენტს აქვს ჩამოთვლილი, მას და მის კორექტორს წიგნის დაბეჭდვის შემდეგ ცალკე ფურცელზე ამოუწერიათ, რათა ბოლოში დაერთო კორექტურის სახით, მაგრამ შემდეგ თავი დაუწებებია, ვინაიდან არც ერთი ამ შეცდომათაგანი აზრის გაგებას ხელს არ უშლიდა. ეტყობა, კორექტორს რეცენზენტისთვის უჩვენებია ეს სია, თორემ თავისით ვერაფერს შეამჩნევდაო.

ი. გოგებაშვილსა და „ნობათის“ რედაქტორ-გამომცემელს — ა. ლულაძეს შორის გაცხარებული კამათი გაიმართა; საჭირო გახდა მედიატორთა ამორჩევა, რომლებიც საკითხს განიხილავდნენ და ორივე მხარეს დააშოშმინებდნენ. ამ საკითხზე ჩვენ დეტალურად არ შევჩერდებით, იმიტომ რომ იგი ჩვენი კვლევის ფარგლებს სცილდება და ყურადღებას გავამახვილებთ მედიატორთა განჩინებიდან მხოლოდ იმ ნაწილზე, რომელიც უშუალოდ „საყმაწვილო კონას“ ეხება.

მედიატორთა განჩინებაში ნათქვამია, რომ ის აზრი, ვითომც ი. გოგებაშვილის მიერ გადმოთარგმნილი თუ გადმოკეთებული მოთხრობები „კონაში“ დამახინჯებულად არიან წარმოდგენილნი, ყოველგვარ სიმართლეს მოკლებულია, ხოლო რაც შეეხება ენას, ვითომც „კონა“ წარმოადგენს ნამდვილ კონასა იმ დაგლეჯილ და წამხდარის ავლაბრულ ქართულ ენისასა, რომელიც დაიბადა ქართულად მოლაპარაკე სომეხ-თათარ-ოსთაგან, მედიატორებმა ცილისწამებად მიიჩნიეს. მიუხედავად ამისა, მაინც აღნიშნეს, რომ მართალია, „კონაში“ ნახმარია ისეთი სიტყვები და ფრაზები, რომლებიც ქართული მართლწერის კანონებს არ შეესაბამებიან, მაგრამ ასეთი ნაკლოვანება ჩვენი დღევანდელი მწერლობის საზოგადო ნაკლოვანებას შეადგენსო.

„საყმაწვილო კონა პირველ-დაწყებითი მოთხრობებისა ბუნების მეცნიერებიდან“, შედგენილი ი. გოგებაშვილის მიერ,

დიდ მოვლენას წარმოადგენდა ქართული საყმაწვილო ლიტერატურის განვითარების გარიჟრაჟზე, როდესაც ქართველი ბავშვი მოკლებული იყო სულიერ საზრდოს, ქართულ ენაზე შედგენილ წიგნებს.

1878 წელს ი. გოგებაშვილმა ბავშვებისათვის შეადგინა და გამოსცა მცირე მოცულობის წიგნაკი „პატარა ბიბლიოთეკა“, სადაც ორი არაკი და ერთი მოთხრობა არის დასტამბული. არაკები ფრანგულიდან არის ნათარგმნი, ხოლო მოთხრობა, რომელიც „წიგნის ბოლოს, თაბახის შესამსებად არის დაბეჭდილი“, რუსულიდან უთარგმნია.

წიგნს წინ უძღვის წინასიტყვაობა, სადაც შემდგენელი მკითხველს აცნობს „პატარა ბიბლიოთეკის“ დანიშნულებას. ი. გოგებაშვილი ხედავდა, რომ „ამ ბოლოს წლებში ქართველ მოზარდ ყმაწვილებში გაჩნდა მოთხოვნილება საბავშვო ლიტერატურისა“ და აუცილებლად მიიჩნია ყმაწვილებისათვის დროზედ მიეცა „შესაფერი და შემარგო საზრდო გონებისა“. იაკობს გადაწყვეტილი ჰქონდა შემდგომში „პატარა ბიბლიოთეკა“ საყმაწვილო თვითურ ეურნალად გადაეჭცია.

იაკობ გოგებაშვილის მიზანი იყო, შემდგომ მეორე და მესამე წიგნიც გამოეცა, რომელშიც ბავშვებს შჩედრინის საუკეთესო საყმაწვილო მოთხრობებს გააცნობდა. მასში დაიბეჭდებოდა ევროპელ მწერალთა საუკეთესო თხზულებანი, არაკები და მოთხრობები, წერილები ბუნების მეცნიერებიდან, მონოგრაფიები ისტორიიდან, გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული წერილები, საყმაწვილო ლექსები და სხვ.

ქართველი საზოგადოებრიობა აღფრთოვანებული შეეგება ამ წამოწყებას. გაზეთ „ივერიაში“ (1878 წ. № 30, გვ. 9—12) დაიბეჭდა ივანე როსტომაშვილის (ვანო) ბიბლიოგრაფიული ცნობა, სადაც აღნიშნულია, რომ „...ეს მოვლინება და ეს პირველი დაწყება უფ. გოგებაშვილისა, ძრეელ კეთილი დაწყება და-განძრახვაა ჩვენში“; კრიტიკოსი მოუწოდებს საზოგადოებას, რათა „მზარი მიჰსცეს და ხელი მოუმართოს ამ ახლად დაბადებულს „პატარა ბიბლიოთეკას“, რადგანაც ყველა ეს ისევ ჩვენის შვილების საკეთილდღეოთ მომართულია.“

ივანე როსტომაშვილის აზრით, წიგნის კითხვას ორი დანიშნულება აქვს: პირველი — „მისცეს მკითხველს სხვა და სხვა

ცნობა, რომლითაც მისი ჰკუა-გონება გახსნილ და განვითარებულ უნდა იქმნეს“, მეორე — „აღუძრას მკითხველს მაღალი ზნეობითი გრძნობანი“.

კრიტიკოსს სამართლიანად მიაჩნია, რომ მიზნისათვის შესაფერ მასალას მოგვეცემენ გეოგრაფია, „ბუნებითი ისტორია და აგრეთვე ჩვენი და უცხო ხალხთა ისტორია“.

გეოგრაფიული ხასიათის წიგნებს ბავშვების აღზრდის საქმეში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ბ. ბელინსკი. იგი წერდა:

„სადაც ცხოველთა სამეფო თავდება, იქ ადამიანების სამეფო იწყება. ბავშვებისათვის ამ სამეფოს იოლად და სასიამოვნოდ გასაცნობად ძალიან სასარგებლოა მოგზაურობანი, ანდა მთელი დედამიწის ქვეყნების და ხალხების აღწერა“.¹

მართალია ი. როსტომაშვილი, როდესაც წერს, რომ მწერალმა ნათლად უნდა აღწეროს კაცისა და ბუნების ურთიერთობა, კაცის გამუდმებული ბრძოლა ბუნებასთან და ადამიანის ცხოვრება ისე, რომ მკითხველს „ადვილათ შეეძლოს გამოხატულის სურათის მთლად წარმოდგენა“.

რა თქმა უნდა, მცდარია კრიტიკოსის შეხედულება, როცა ამბობს, მოთხრობაში არ უნდა გვხვდებოდეს ისეთი მოვლენები, რაც ბუნებაში არ არის. მაგ: პირუტყვთა ლაპარაკი, მცენარეების ტირილი და სხვ.

მაგალითად ვაჟა-ფშაველას ბრწყინვალე შემოქმედებაც კმარა.

ბავშვის გონებრივ და ზნეობრივ ჩამოყალიბებაში ი. როსტომაშვილი ერთ-ერთ უპირველეს ადგილს ისტორიული ხასიათის მოთხრობებს აკუთვნებს. ამგვარი ლიტერატურა პატარა ბავშვს პატრიოტიზმისა და ინტერნაციონალიზმის გრძნობას უწვითარებს.

ი. როსტომაშვილი მოუწოდებს საბავშვო მწერალს, არასოდეს დაივიწყოს, რა წლოვანების ბავშვისათვის წერს მოთხრობას. ასეთი სახის მოთხრობებში მსუბუქი ენით უნდა იყოს გადმოცემული ხალხის ხასიათი, მათი ცხოვრება, ზნეჩვეულება, ტანისამოსი, შენობები და სხვა ადგილობრივი

¹ ბ. გ. ბელინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი. 1950 წ. გვ. 268.

გარემოება. ყმაწვილებზე დიდ გავლენას ახდენს ისტორიულ მოღვაწეთა ბიოგრაფია, რომელთაც არაფერი დაუზოგავთ თავიანთი სამშობლოსა თუ მთელი კაცობრიობის ბედნიერებისათვის, განაგრძობს კრიტიკოსი.

ი. როსტომაშვილს მოსწონს „პატარა ბიბლიოტეკაში“ მოთავსებული პირველი ორი ზღაპარი — „მეფე და ხელოსანი“ და „ფაშა-მწყემსი“. კრიტიკოსმა ყურადღება გაამახვილა იმაზე, რომ ორივე ზღაპარში შრომისადმი სიყვარულის იდეაა წინა პლანზე წამოწეული, რომ მდიდარმა თუ ღარიბმა, მეფემ თუ უბრალო კაცმა აუცილებლად რაიმე ხელობა უნდა იცოდეს. კრიტიკოსს მოსწონს ეს აზრი და საჭიროდ თელის მის გავრცელებას საზოგადოებაში, მით უმეტეს, როდესაც ყველა ცდილობს, სხვისი შრომით იცხოვროს.

შრომის გარეშე ბედნიერება არ არსებობს. ბავშვს თავიდანვე უნდა გამოუმუშავდეს შრომის ჩვევები, თორემ შემდეგ გვიან იქნება.

კ. დ. უშინსკი აღნიშნავდა, რომ თავისუფალ შრომას ადამიანის ცხოვრებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს, უიმისოდ ცხოვრება ყოველგვარ ღირსებას დაკარგავსო. დიდი პედაგოგი ღრმად იყო დარწმუნებული იმ კემშარიტებაში, რომ „პირადი შრომის გარეშე ადამიანს არ შეუძლია წინ წასვლა; მას არ შეუძლია არც ერთ ადგილზე გაჩერება, იგი უკან უნდა წავიდეს“.¹

კ. დ. უშინსკი თავისუფალ შრომაში ხედავდა სიცოცხლის მთავარ მიზანს და ილაშქრებდა მათ წინააღმდეგ, ვისაც გონებრივი შრომა ორგანიზმისათვის მავნებლად მიაჩნდა. მისი აზრით, ფიზიკური შრომა „აუცილებელია ადამიანის სხეულში ფიზიკური ძალების, ჯანმრთელობისა და ფიზიკური თვისებების განვითარებისა და შენარჩუნებისათვის“.²

ზღაპარიც „ფაშა-მწყემსი“ იგივე მიზანს ემსახურება. აქ გადმოცემულია, უსაქმურობამ და შრომის სიძულვილმა რა

¹ კ. დ. უშინსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, 1948 წ. გვ. 109.

² იქვე. გვ. 110.

მდგომარეობადე მიიყვანა ალი-ფაშა, რომელიც სინანულით იხსენიებდა წარსულს, ხოლო შვილიშვილებს გონებაში ღრმად უბეჭდავდა, რომ ადამიანს მუშაობა არასოდეს არ უნდა ეთაკილებოდესო. ალი ღრმად დარწმუნდა, რომ „მუშაობა არის ყველასათვის საკმაო საუნჯე. თუ ხელებს მუშაობით შეიქცევ, მაშინ აღარ მოგინდება მათი გაშვერა მათხოვრობისათვის... შრომა მოგვანიჭებს ჩვენ სიხარულს, სიბრძნეს და ჯანმთელობას, ვინც მუშაობს, იმას თავის დღეში არ მოსწყინდება.“¹

ზღაპრის ავტორს სწამს, რომ პატარაობისას მიღებული ჩვევები ადამიანს დიდობაშიც გაჰყვება, ხოლო „ეხლანდელი ჩვენი ცუდის და კარგის ყოფაქცევის მიზეზი“ მხოლოდ და მხოლოდ აღზრდა არისო. ²

ი. გოგებაშვილმა სწორედ ამგვარი აღმზრდელობითი მიზნებისათვის შეადგინა და გამოსცა თავისი „პატარა ბიბლიოტეკა“.

მესამე შოთხრობა „ყმაწვილის გამოღვიძება“ კი შემდგენელს „თაბახის შესამსებლად“ დაუბეჭდია და თვითონაც უყარგისად მიაჩნია.

ი. როსტომაშვილმა მოთხრობას სამართლიანად უწოდა „...ცრუ, არა ქეშმარიტს საფუძველზე დაწერილი მოთხრობა“ და აღნიშნა: „ჩვენ უნდა აღვზარდოთ ყმაწვილობა, რომელიც ცრემლებსა ჰღვრიდეს არა მგრძნობიარე სიტყვების გამო (რომელნიც იმავე წამში თოვლისავით დნებიან), არამედ თვით მომხდარის მაგალითის შემადრწუნებელის ხასიათით, რომ მას გული უკედებოდეს თვით ნამოქმედარის საქმისაგან. — და მაშასადამე, აღორძინებდეს კიდევ კეთილისადმი!“²

1896 წელს ი. გოგებაშვილი სცემს წიგნს — „მოსავლის მცველნი ანუ სასარგებლო ცხოველები და ფრინველები“. „საკმარისია ეს შედარებით პატარა წიგნაკი წაიკითხოთ და დარწმუნდებით, რა სარგებლობა მოაქვს ჩვენთვის იმისთანა

1 „პატარა ბიბლიოტეკა“, გოგებაშვილის რედაქციით. 1878 წ. გვ. 57.

2 „ივერია“, 1878 წ. № 30.

არსებათ, რომელთაც ჩვენ ვსდევნით და რომელთა აღმოფხვრასაცა ვცდილობთ“,—წერს გაზეთ „ივერიის“ (1897 წ. № 11, გვ.3—4) ფურცლებზე პ. სურგულაძე (პ-რე ს-ძე) და განაგრძობს, რომ ამ წიგნის წაკითხვის შემდეგ დავინახავთ, თუ რა დიდ როლს ასრულებენ სოფლის მეურნეობაში ესა თუ ის ცხოველები და ფრინველები და რომ მათ გარეშე კარგი მოსავლის მიღება შეუძლებელი იქნებოდა:

წიგნის წინასიტყვაობაში ი. გოგებაშვილი აღნიშნავს, რომ ყველა სახელმწიფოს თავისი კანონები გააჩნია. თითოეულმა ქვეშევრდომმა უნდა იცოდეს და ასრულებდეს ამ კანონებსო. თუკი პიროვნება კანონს დაარღვევს, სახელმწიფო მას დამნაშავედ მიიჩნევს და დასჯის.

ბუნებას სახელმწიფოზე უფრო შეურყვნელი და სასტიკი კანონები აქვსო, — განაგრძობს დიდი პედაგოგი. ყოველ ადამიანს ბუნება არტყია გარს და ისიც მის კანონებს ემორჩილება. თუ ადამიანს „კარგად აქვს შესწავლილი ბუნება, მისნი ძალნი, მისი მოვლენანი, კანონები და გონივრულად უთანხმებს მათ თავისს მოქმედებასა, ცხოვრებასა, ბუნებაც ხელს უწყობს კაცსა, ემორჩილება, აჯილდოვებს იმითი, რომ ანიჭებს სიმრთელეს ჯანისასა და ქონებას — ამ ორს ბურჯს ბედნიერებისასა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ ადამიანი უვიცია ბუნების მეტყველებაში, არა გაეგება რა მისი, ეწინააღმდეგება მისს კანონებსა და არღვევს მათ, მაშინ იგი ისჯება ბუნებისაგან უფრო ულმობელად, უფრო სასტიკად, ვიდრე დამნაშავე სახელმწიფოსაგან“.¹ ი. გოგებაშვილის აზრით, ამისთანა უვიცი კაცის ხვედრია ავადმყოფობა და სიღარიბე.

სპინოზამ ადამიანი დაუმორჩილა ბუნების კანონზომიერებას — აუცილებლობას. ადამიანის თავისუფლებას ის აღიარებს მაშინ, როდესაც პიროვნება შეიცნობს ამ კანონზომიერებას, თავის მოქმედებას და მათზე გაბატონდება. აქედან გამომდინარე, ი. გოგებაშვილს მტკიცედ სწამს, რომ ბუნება ხელს უწყობს და ემსახურება მარტო იმას, „ვინც მისი ავი და კარგი ზედმიწევნით იცის, შესწავლილი აქვს მისი თვისებანი, მისი კანონები“. დიდი ქართველი პედაგოგი განაგრძობს, რომ

¹ ი. გოგებაშვილი, „მოსავლის მცველნი...“ 1896 წ. გვ. 111.

ჩვენი ქვეყნის ბუნება ძალიან მდიდარია, ხოლო ქართველები კი — ღარიბნი. ის სვამს კითხვას, თუ რა არის ამის მიზეზი და სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ეს სიღარიბე გამომდინარეობს იქიდან, რომ ქართველ ხალხს თავისი მდიდარი ბუნებისა არაფერი გაეგება, ის ხშირად ბუნების იმისთანა ძალებს ებრძვის, რომელნიც მისთვის სასარგებლონი არიან.

ცნობილმა პუბლიცისტმა დ. ალბანელმა (დ. ქადაგიძე), რომლის ვინაობაც გამოიკვლია პროფ. გ. მიქაძემ, ჟურნალ „კვალის“ №№ 20—21—22-ში გამოაქვეყნა კრიტიკული შენიშვნები ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოს შესახებ.

დ. ალბანელი ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოს კრიტიკას სათაურიდანვე იწყებს. კრიტიკოსის აზრით, ფრინველიც ცხოველია და ასეთი დაყოფა „ფრინველები“-სა და „ცხოველები“-სა მეცნიერულ ბორძიკად მიაჩნია. „ავტორს რომ მწერებზედაც ელაპარაკნა, მაშინ ასეთი სათაური გამოუვიდოდა: ცხოველები, ფრინველები და მწერები, — თითქოს, მ წ ე რ ი ც ხო ვ ე ლ ი ა რ ი ყო ს“ (დაყოფა ჩემია.—ზ. ბ.)—ამტკიცებს კრიტიკოსი.

წიგნი იწყება მოთხრობით „დევნილი მეგობარი ანუ ზღარბი“, რომელიც დ. ალბანელმა უვარგისად ჩათვალა, ხოლო გ. თავზიშვილის აზრით, „იაკობი ნამდვილი ხელოვნებით ანვითარებს შინაარსს და მარტივი თხრობით აწვდის პატარა მკითხველს ზღარბის როგორც ბიოლოგიურ აგებულებასა და საოცარ თვისებებს, ისე მის როლს სოფლის მეურნეობაში.“¹

გ. თავზიშვილმა სწორად შეაფასა მოთხრობის მიზანი და აღნიშნა, რომ პატარა მკითხველისათვის ჩქარა ხდება ნათელი, თუ რატომ ითვლება ზღარბი ჩვენს მეგობრად, როგორ დევნიან მას უცოდინარი ადამიანები და როგორ უნდა მოვეუაროთ ამ საბრალო ცხოველს.

კითხულობს პატარა ამ მოთხრობას და აშკარად ხედავს ზღარბის იმ დიდ დამსახურებას, რომელიც მას სოფლის მეურნეობაში მიუძღვის, — ისინი ხოცავენ და ჭამენ გველებს, ძირიანად თხრიან მრავალძარღვას და ვენახის სხვა მავნე

¹ გ. თავზიშვილი, იაკობ გოგებაშვილი. 1960 წ. გვ. 178.

ბალახებს, აგრეთვე იქერენ და ჟლეტენ თავგებს, რომლებიც ყანისა და ვენახის დაუძინებელი მტრები არიან.

ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია, საიდან მოიტანა დ. ალბანელმა ის აზრი, რომელიც მოთხრობაში ბევრი ვეძებეთ და ვერსად ვნახეთ: „ი. გოგებაშვილს უნდოდა დაემტკიცებინა, რომ ზღარბი მოსავლის მეველეა, ამის მაგიერათ იმან გვიჩვენა, რომ ზღარბი ცხოველების სიცოცხლის მცველია (!!)“.

საბუნებისმეტყველო თემებზე დაწერილ მოთხრობათა შორის ერთი საუკეთესოთაგანია მოთხრობა „ფრთიანი კატა ანუ ჭოტი“.

მოთხრობიდან ბავშვი ეცნობა ჭოტის დანიშნულებას, მის სარგებლიანობას მავნე მწერებსა და მინდვრის თავგებთან ბრძოლაში. გარდა ამისა, მოთხრობაში ი. გოგებაშვილი მკაცრად ილაშქრებს ცრუმორწმუნეობის მავნე ტრადიციების წინააღმდეგ.

ცრუმორწმუნეობა კაცობრიობის ცივილიზაციის კირთია, რომელიც ხალხთა უწიგნურობისა და სიბნელის შედეგს წარმოადგენს.

ი. გოგებაშვილის მხატვრული და კერძოდ, საბუნებისმეტყველო თემებზე დაწერილი მოთხრობები სწორედ ამგვარი მავნე ტრადიციების წინააღმდეგ ბრძოლის ბასრ იარაღს წარმოადგენს.

ჩვენ მიერ ზემოხსენებულ მოთხრობაში დიდი საბავშვო მწერალი ამ „უბედურების მომასწავებელი“ ფრინველის შესახებ გამოჩენილი მეცნიერის — კარლ ფოხტის აზრს იშველიებს: „ჭოტები სწორედ რომ ყველა ფრინველებზე სასარგებლონი არიან და ბედნიერება მიაქვთ ყველგან, სადაც კი ისინი დაიბუდებენ. იგინი ღირსნი არიან გამოსარჩლებისა, მფარველობისა და უნდა ყველა იმასა ცდილობდეს, რომ ჭოტებმა ბუდეები. იკეთონ სოფლებისა და სადგურების ახლო“.¹

არც ეს მოთხრობა მოსდის თვალში დ. ალბანელს და ჩვენთვის გაუგებარ შეხედულებას ანვითარებს: — „იმისი აზრით

¹ ი. გოგებაშვილი, „მოსავლის მცველი ანუ სასარგებლო ცხოველები და ფრინველები“. 1896 წ. გვ. 17.

(ი. გოგებაშვილის. — ზ. ბ.), კოტი რომ არ დაბადებულიყო, კაცობრიობა არ თუ მოაღწევდა დღემდის თავის სწავლა მეცნიერებით, ლიტერატურით და მრავალი სხვითაც, არამედ დედამიწის ზურგიდან სრულებით აღმოიფხვრებოდა¹. ამის მსგავსი მოთხრობაში ვერაფერი აღმოვაჩინეთ.

კრიტიკოსს მოსწონს ის ადგილი, სადაც მწერალს კ. ფოხტის სიტყვები მოყავს. მისი აზრით, ამგვარი საუბარი იმით არის საყურადღებო, „რომ არღვევს ადამიანის ცრუმორწმუნეობას, რაც გაუნათლებელ ხალხში ბლომად გავრცელებულია“, და განაგრძობს, რომ კოტზე საუბარი მთელ წიგნში საუკეთესოა, ხოლო დანარჩენი მასალა, ისევე, როგორც „ზღარბი“, „ზღაპრულია, ფუჭია, უვარგისია“.

დ. ალბანელის აზრით, ი. გოგებაშვილის წიგნი „მოსავლის მცველნი ანუ სასარგებლო ცხოველები და ფრინველები“ მკითხველზე ცუდ შთაბეჭდილებას ახდენს. ამ წიგნიდან მკითხველს ის აზრი გამოაქვს, — გვიმტკიცებს კრიტიკოსი, — რომ ი. გოგებაშვილს კარგად არ ესმის ბუნებისმეტყველება, რის გამოც წიგნი უხეირო გამოდგა და წასაკითხავადაც კი არ ღირსო. „ჩვენ დარწმუნებული ვართ, — განაგრძობს დ. ალბანელი, — ეს წიგნაკი რომ ბოლომდის გაიშინჯოს, ი. გოგებაშვილს დარჩება კოტი, ისიც ფრთა-მოკვეცილი...“

გარდა ზემოთდასახელებულისა, წიგნში მოთავსებულია შემდეგი მოთხრობები: „დიდი მოკეთე მტრის კანში ანუ ბელურა ჩიტი“, „უდანაშაულოდ დასჯილი თხუნელა“, „ღამურა“, „მერცხალი“, „შოშია“, „გომბეშო, ანუ მიწის ბაყაყი“ და „მტრედი, გვრიტი, მწყერი, გუგული, ოფოფი, კოდალა და ბულბული“.

ი. გოგებაშვილს სურს, რომ ბავშვმა შეისწავლოს ბუნების საიდუმლოებანი, შეისწავლოს ზემოთხამოთვლილ ცხოველთა და ფრინველთა ცხოვრება და ამით შეიცნოს მათი როლი სოფლის მეურნეობაში.

წინასიტყვაობის დასასრულს იაკობი კიდევ ერთხელ განუმარტავს მკითხველს წიგნის დანიშნულებას: „ცხოველებსა და ფრინველებში ურევიათ იმისთანანი, რომელ-

¹ „კვალი“, 1897 წ. № 22.

ნიც მუქთნი მეველენი არიან ქირნახულისა, მცველნი და მფარველნი მოსავლისა, რომელნიც ყოველს ნათესს ერთი სამად და ოთხად აძლიერებენ. მაგრამ ეს ქართველმა არ იცის და უღმობელად ჟღერს ამ თავისს დიდს მოკეთებებს, დიდს მეგობრებს და თავისივე ხელით ამცირებს თავისს წლიურს მოსავალსა¹. ქართველთა ასეთი უვიცობის შესამცირებლად, როგორც ი. გოგებაშვილი აღნიშნავს, წინათ მკითხველს მიაწოდა „ბუნების კარი“ და „კონა“, ხოლო „მოსავლის მცველნი“-ს შემდეგ კიდევ გამოსცემდა წიგნებს ბუნებისმეტყველების თემებზე, თუ ღმერთი შეგვეწიაო.

ღ. გოგებაშვილმა შემოქმედებით ასპარეზზე გამოსვლისთანავე დაიმსახურა ქართული საბავშვო ლიტერატურის კლასიკოსისა და დიდი თეორეტიკოსის სახელი.

ი. გოგებაშვილი თავისი დიდაქტიკური მოქმედებით სამშობლოს უზრდიდა სულიერად ჯანსაღ, პატრიოტ ახალგაზრდობას.

დიდი ქართველი პედაგოგის საშვილიშვილო ღვაწლი ნათლად ჩანს აკაკი წერეთლის სიტყვაში, რომელიც მან ი. გოგებაშვილის დაკრძალვაზე წარმოთქვა:

„...შენ წარსდგები პირ-ნათლად ჩვენ სახელოვან წინაპართა წინაშე... და ამოუდგები მათ გვერდში, საუკუნო განსვენებით!..

აქ კი ილაღადებენ შენი ნაშრომნი და დარჩება სამარადისოდ შენგან გატკეპნილი გზა და ვინც იმ გზას არ გაივლის, ის არც ქართველად იხსენიება. კურთხეულ იყოს სამარადისოდ ის წმინდა გზა და მასთან ერთად სახსენებელი შენი... ამინ!...“²

¹ ი. გოგებაშვილი, „მოსავლის მცველნი...“, 1896 წ. გვ. IV.

² აკ. წერეთელი, თხზ. სრული კრებული. 1961 წ. ტ. XIV. გვ. 474.

ვაჟა-ფშაველა

ვაჟა-ფშაველას პირველი კორესპონდენცია სათაურით „წერილი ხევსურეთიდან“ 1879 წლის 16 იანვარს დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“, როდესაც ვაჟა თექვსმეტი წლის იყო. „მაშინ გამუდმებით არ ვწერდი და არც შემეძლო, რადგან ჯერ ისევ სკოლაში ვსწავლობდი, შეგირდი გახლდით“, გვეუბნება მწერალი. ხოლო პირველი მხატვრული პროზაული ნაწარმოები „შელის ნუკრის ნაამბობი“ დაიწერა 1883 წლის დასაწყისში, როდესაც პოეტი ოცდაერთი წლისა იყო. თითქმის სამი წელი იდო ეს მოთხრობა, ისიც მხოლოდ ნახევარი, ჟურნალ „ნობათის“ რედაქციაში რედაქტორ ან. ლულაძესთან და მხოლოდ 1885 წელს ელირსა გამოქვეყნება.

ვაჟა-ფშაველას სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლამ მაშინვე მიიქცია სალიტერატურო კრიტიკის ყურადღება. 1886 წელს გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ი. მანსვეტაშვილის კრიტიკული ბიბლიოგრაფიული ხასიათის წერილი, რომელშიც განხილული იყო ჟურნალ „ნობათის“ (1885 წ.) III—IV—V ნომრები, განსაკუთრებით კი ვაჟა-ფშაველას საბავშვო მოთხრობა „შელის ნუკრის ნაამბობი“. კრიტიკოსი ჟურნალში გამოქვეყნებულ ორიგინალურ მოთხრობათა შორის „შელის ნუკრის ნაამბობს“ საუკეთესოდ მიიჩნევს და სამართლანად ადნიშნავს, რომ „ქართულს საყმაწვილო ლიტერატურაში მე ჯერ ამისთანა მოთხრობა არ შემხვედრიაო“ და ბოლოს დასძენს: „დიდის და მდიდარის ნიჭის პატრონი უნდა იყოს მწერალი, რომელსაც ამ გვარის სურათის დახატვა შეუძლიან. თუ ბ-ნი რაზიკაშვილი ჩვენს იმედს არ უღალატებს, ამას

ქართულ საუმაწვილო ლიტერატურაში ბევრი ვერ შეეცილება“
(ხაზი ჩვენია. ზ. ბ.).

კრიტიკოსის აზრით, შვლის ნუკრი ერთ აზრს შეუპყრია, მას ერთი დარდი აწუხებს — ეს არის დედის სიკვდილი. მოთხრობის დასაწყისშივე სიბრალულის გრძნობით ივსება მკითხველი, როდესაც ესმის შვლის ნუკრის გულისდამწველი ჩივილი.

ცნობილ ავსტრიელ მწერალს — ფელიქს ზალტენსაც სიყვარულისა და სიბრალულის გრძნობა ამოძრავებდა, როდესაც შექმნა ყველა ერის ბავშვებისათვის საყვარელი მოთხრობა „ბემბი“.

ზალტენის მოთხრობაში ირმებს მომავლის იმედი აქვთ. მათ სწამთ, რომ ერთ მშვენიერ დღეს ადამიანი მივა მათთან და ისიც ისეთივე კეთილი იქნება, როგორიც თვითონ არიან, ერთად ითამაშებენ და ზავისა და მშვიდობის დრო დაუდგებათ.

ვაჟა-ფშაველა ასე არ მსჯელობს. 1891 წელს გაზეთ „ივერიის“ 113-ე ნომერში გამოაქვეყნა პუბლიცისტური წერილი სათაურით „ფიქრები“. მისი აზრით, ცხოვრების ისე მოწყობა შეუძლებელია, რომ შესაბრალებელი არავინ და აღარაფერი იყოს. მწერალს სწამს, რომ ბუნება „რასაც აკეთებს, გონივრად აკეთებს, მოსაზრებით აწყობს და ჰშლის...“

„ყველა კარგია, ყველა ტურფაა,
რასაც კი აწყობს. ან ჰშლის ბუნება;
მუდამ მშრომელი, დაუცხრომელი
ერთის საგნისკე მიეშურება.
გაგვაგებინოს სიტკბო სიცოცხლის,
რომ შეგვაყვაროს მან თავი თვისა,
ამისთვის ზრუნავს, ამისთვის იღწვის, —
ეს უმთავრესი ფიქრია მისი.
თუნდ არ მოგვწონდეს, წესს არ მოიშლის,
რისა ეკრძალების, შიში აქვს ვისი?“

„მე რომ არ მიყვარდეს და არ მებრალებოდეს (ხაზი ჩემია. — ზ. ბ.) ვინმე, თავს არ ვიცოცხლებდიო“, ამბობს ვაჟა-ფშაველა და განაგრძობს: „ეს გრძნობა სიბრალულისა მტანჯავს კიდევ, მაგრამ დიდადაც მასიამოვნებს, — მასია-

მოვნებს ისრე, რომ ამ საბრალო არსების ცხოვრება ოღონდ კი გავაუკეთესო...”

სიცოცხლის სიყვარული შვლის ნუკრის საყვედურების ძირითადი საფუძველია.

ი. მანსვეტაშვილი „შვლის ნუკრის ნაამბობს“ დიდ პედაგოგიურ მნიშვნელობას ანიჭებს. კრიტიკოსის აზრით, ყმაწვილის გულში თუ გსურთ სიბრალული აღძრათ, რომელიც დასაბამია კაცთმოყვარეობისა და მის ნორჩ გონებას ნათლად დაუმტკიცოთ, თუ რა ძნელია. ობლობა, სწორედ ამგვარი მოთხრობები უნდა უკითხოთ; ეს მართალი სურათი უფრო ღრმად ჩაებეჭდება გონებაში, უფრო ძლიერ დააფიქრებს მას, ვიდრე გრძელი და მძიმედ. გადმოცემული მოძღვრება და ქადაგებო.

ი. მანსვეტაშვილის აზრით, ავტორის დიდ ღირსებას „ბუნებას ცოდნა, ნამდვილი ცხოვრების დაკვირვება შეადგენს“.

მართალია, ვაჟა-ფშაველას ებრალება შვლის ნუკრი, რომელსაც ამდენი მტერი ჰყავს, მაგრამ მას ღრმად სწამს, რომ „ბუნება მბრძანებელია, იგივე მონაა თავისა...” ამის გამო თავის ერთ-ერთ პუბლიცისტურ წერილში — „სად არის პოეზია?“ ვაჟა აღნიშნავს: „...ჩვენ ბუნებაში ვართ — იგი ჩვენშია. საით, როგორ შეგვიძლიან იგი თავიდან ავიშოროთ, იმას გავეჭვნეთ, დავემაღნეთ?! ცოცხალნიც მისნი ვართ, მკვდარნიც“.

1886 წელს ჟურნალ „თეატრის“ მეორე ნომერში გამოქვეყნდა ცნობილი პუბლიცისტის ი. კავთელის (ივ. ჭაჭანაშვილის) ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა ჟურნალ „ნობათის“ შესახებ. ჟურნალის გარჩევამდე კრიტიკოსი გამოხატავს იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების უმეტესი ნაწილის აზრს, რომელიც ჟურნალის რედაქტორის — ან. ლულაძის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

„რა იყო მიზეზი, რომ „ნობათი“ პირველ წელს თავის დანიშნულებას ასრულებდა და მეორე წელს კი ყინულზედ ფეხი მოუსხლტა და ძირს დაეცა?“ — კითხულობს ი. კავთელი. საყოველკვირაო ჟურნალი წელიწადში ერთხელ გამოდისო, ამბობს კრიტიკოსი და სრულიად სამართლიანად ემხრობა ჟურნალისკენ ზურგშექცეულ საზოგადო მოღვაწეებსა

და მწერლებს, რომლებიც დიდი სიხარულით შეეგებნენ ჟურნალის დაარსებას და დღეს კი განუდგნენ. ისინი შემდეგაც დაეხმარებოდნენ ჟურნალის რედაქციას, თუკი ის თავის დანიშნულებას შეასრულებდა. კრიტიკოსის აზრით, ან. ლულაძე სრულიად მოუმზადებელია იმ საპასუხისმგებლო საქმისათვის, როგორიც არის საყმაწვილო ჟურნალის გამოცემა და ურჩევს, რომ „თავისი პატივცემული ჟურნალი“ ისეთ პირს გადასცეს, რომელიც თვეში ერთხელ გამოსცემს და არა წელიწადში ერთხელ, როგორც მაშინ ხდებოდა.

საბავშვო ჟურნალის რედაქტორთან ამგვარი დამოკიდებულების „მსხვერპლი“ გახდა ვაჟა-ფშაველას ზემოხსენებული მოთხრობა და კრიტიკოსს ზედმეტად მცდარი აზრი გამოათქმევინა, რომლის კომენტარებიც საჭიროდ აღარ მიგვაჩნია.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაზე მეტად მცდარი შეხედულება გააჩნია აგრეთვე ჟურნალ „თეატრს“ (1890 წ. 18 მარტი, № 12), სადაც გამოქვეყნდა ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა ჟურნალ „ჩეჩილის“ 1890 წლის № 2-ის შესახებ. ამ შენიშვნის ავტორია ვინმე „ჩვენებური“. კრიტიკოსი მწერალს ენას უწუნებს და ყმაწვილებისათვის ამგვარი ენით დაწერილი ნაწარმოებები უვარგისად მიაჩნია, მას მხედველობაში აქვს მოთხრობა „წიფლის ჩიტი“.

ვაჟა-ფშაველას მოთხრობაში პატარებისათვის მისაწდომად და მეტად ლამაზი ფერებით აქვს დახატული გაზაფხულის მოსვლა მთაში, ის სიხარული, რომელსაც მთელი ბუნება გამოხატავს გაზაფხულის მოსვლასთან დაკავშირებით. „მხოლოდ ერთი წიფლისჩიტი იჯდა პატარა წიფლის შიმელაზე დაღონებული, — ღაბუა, გულწითელი, — და სტიროდა, თვალიდან ცრემლი ჩამოსდიოდა. ეს ცრემლები უხდებოდა მის თვალებს, ლამაზს სახეს, კოხტა მოშავო ნისკარტს. ჩიტი მოსთქვამდა...“¹ გული უკვდებოდა, როცა აგონდებოდა თავისი დანგრეული სახლ-კარი და გულდათუთქული კითხულობს, ვინ არის ის, ვინც მისი შრომა წყალში ჩაყარა. იგი იას მოუხმობს, რათა გამოჩნდეს და ნუგეში სცეს.

მწერალი მკვეთრ კონტრასტულ ფერებში გვიხატავს

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზ. სრული კრებული. 1964. ტ. V, გვ. 152—153.

ზუნების ზეიმსა და წიფლისჩიტას უბედურ მდგომარეობას. ზოლოს აღმოჩნდება, რომ ბუდე „მთელი იყო, მისი სამი კვირის შრომა, ჯაფა არ გაფუჭებულიყო, ბუდისთვის ხელი არავისაც არ ეხლო“¹ და ისიც ბუნების ზეიმს შეუერთდა, დაიწყო გალობა. იგი მაღლობით მიმართავს თავის მშობლიურ, მასაზრდოებელ ტყეს, რომელმაც არ დაჩაგრა:

„შენ გენაცვალე, ტყევ დაბურულო,
ჩემო სიციხლევ, სულო და გულო,
რომ საზრდოს მაძლევ, — არ დამჩაგრო,
ჩემო სამშობლო, ტურფა მხარეო!“

მოთხრობა „წიფლის ჩიტი“ ვაჟა-ფშაველას ერთ-ერთ საუკეთესო საბავშვო ნაწარმოებადაა აღიარებული.

კრიტიკოსი ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე „უთავ-ზოლოდ“ მიიჩნევს აგრეთვე ვაჟას მეორე მოთხრობას „ჩვენი მამალი,“ რომელიც „ჯეჯილის“ 1890 წლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა.

კითხულობს პატარა ბავშვი ამ ბრწყინვალე ენით დაწერილ მოთხრობას და მისთვის ნაცნობ გარემოში ხედება. მოთხრობაში დიდი ოსტატობით არის გადმოცემული ფრინველების ხასიათი, ბავშვს ასწავლის სუსტებისადმი პატივისცემასა და დახმარებას.

აკაკი წერეთლის აზრით, „ჩვენი მამალი“ ისე ხელოვნურად არის დაწერილი, რომ არ შეიძლება ყმაწვილმა სიამოვნებით არ წაიკითხოს, იმიტომ რომ მას ყველაფერი ენიშნება. არ მოეწონება მხოლოდ იმ ყმაწვილს, რომელიც ქალაქში დაბადებულია. არც მამალი უნახავს და არც ინდაურები. ეს პატარა მოთხრობა ხელოვნურად არის დაწერილი და, თუ არ გაზვიადებული ოცნება, ტენდენციასაც ვერავინ წარმოიდგენს“.²

მოთხრობას „ჩვენი მამალი“ დღესაც დიდი, გატაცებით კითხულობენ ბავშვები.

კრიტიკოსს („ჩვენებური“ — ზ. ბ.) არ მოსწონს არც ვაჟა-ფშაველას საუკეთესო საბავშვო ლექსი „წიწილა“, რომ-

¹ ვაჟა-ფშაველა. თხზ. სრული კრებული. 1964 ტ. V, გვ. 153.

² „თეატრი“, 1890 წ. 4 მარტი, № 10.

ლის გამოქვეყნებასაც ზედმეტად მიიჩნევს. „წიწილა ქორმა წაიღო და ეს ბ-ნ ვაჟა-ფშაველას სამასხარო ამბავად გაუხდნა იმის მაგივრად, რომ ბავშვებში თანაგრძნობა და სიბრალული აღეძრა. ამ ლექსის ვნება შეუძლიან და არა სარგებლობა“, — განაგრძობს კრიტიკოსი.

ცნობილია, რომ ყველა ერის საბავშვო ხალხურ შემოქმედებაში ხშირად გვხვდება ზეპირსიტყვიერების ისეთი ნიმუშები, სადაც სინამდვილე შებრუნებული სახით არის წარმოდგენილი. პროფ. ქს. სიხარულიძე თავის წიგნში „საბავშვო ფოლკლორი“ აღნიშნავს: „სამყაროს შებრუნებული წარმოდგენით ერთ საგანს მინიჭებული აქვს ფუნქცია და თვისება მეორესი; ცხოველი ან ფრინველი გადაცმულია ადამიანურად და ასრულებს ადამიანის ფუნქციას; ადამიანები მოქმედობენ არაჩვეულებრივ პირობებში; პატარა რაიმე წარმოდგენილია გაზვიადებული სახით და სხვა. ყველა ამათ ჩვენ ცოცხალ ტყუილს (ხაზი ჩემია. — ზ. ბ.) ეუწოდებთ“.¹

ბავშვებისათვის საინტერესოა ზეპირსიტყვიერების ისეთი ნიმუშები, სადაც ამგვარ შებრუნებულ ფუნქციებს ცხოველები და ფრინველები ასრულებენ. მაგ.:

„ძერამ წაიღო წიწილა,
კრუხმა ვერ უყო ჩხუბია,
თუ მე ეს შენ შეგარჩინე,
ჩემი სილაჩრე ცუდია!

ზევიდან ძერა მოვიდა,
ძირს გაიმართა ჩხუბია.
კრუხმა სცა ხმალი ფრანგული
წავიდა სისხლის გუბეა.
იხმარეს შუბი და ფარი,
ლახტების ტყაცა-ტყუცია...“

ვაჟა-ფშაველა კარგად იცნობდა ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს და კერძოდ, საბავშვო ფოლკლორს. მან თავის ლექსში „წიწილა“ გამოიყენა ცოცხალი ტყუილი და ბავშვებისათვის ისედაც საყვარელი ლექსი კიდევ უფრო მიმზიდველი გახადა.

¹ ქს. სიხარულიძე, საბავშვო ფოლკლორი, 1936 წ. გვ. 15.

სულ სხვა შეხედულებისაა ვაჟა-ფშაველას საბავშვო ნაწარმოებების შესახებ თეოფილე ხუსკივაძე. კრიტიკოსის აზრით, ვაჟას ნაწერები მაღალი ლეთიური პოეზიის ნიმუშებს წარმოადგენენ, რომ „პოეტი თავისუფალ შემოქმედებას ემორჩილება, შინაარსსა და საზოგადო იდეას აქცევს უმეტესს ყურადღებას, ვიდრე ფრაზებს, ანუ იმ სიტყვებს, რომლის შემწეობითაც ჰსურს გამოგვიხატოს თავის ნაწერების დედა-აზრი...

...რამდენადაც შინაარსიანია იმისი ლექსები, რამდენადაც მდიდარია როგორც მაღალის პოეზიით, ისე დედა-აზრით, იმდენად მძიმე საკითხავია და ძნელი დასასწავლი“.¹ კრიტიკოსს მხედველობაში აქვს ლექსი „ჯეჯილი“. საილუსტრაციოდ მოგვყავს ერთი ნაწყვეტი:

„გლეხის მარჯვენის ნაღაწო
და გლეხის ოფლით მორწყულო,
ჯეჯილო, ნაპირმაგევო,
უფლის წყალობით მოსულო!
დაგიმშვენებავ მინდორი,
ლაშაზი გიჩანს პირია.“

ვინც ნახავს, გაუკვირდება,
და მართლაც გასაკვირია:
ნორჩის ყვავილის გარშემო
არშია ავლავ ძვირია...”

თეოფილე ხუსკივაძე ვაჟა-ფშაველას საბავშვო შემოქმედებაში პროზას აძლევს უპირატესობას. კერძოდ, ის ეხება მოთხრობას „ჩვენი მამალი“ და ზემოხსენებული კრიტიკოსის („ჩვენებური“) საწინააღმდეგო დასკვნებს იძლევა. თეოფილე ხუსკივაძის აზრით, ბავშვები ყოველთვის დიდი სიამოვნებით წაიკითხავენ ამ მოთხრობას და განსაკუთრებით მოეწონებათ ის ადგილი, სადაც ავტორი მამლისა და ინდაურების ომს აგვიწერს. „ასეთი ომი და ჩხუბი ისეთი ამბავია ფრინველების ცხოვრებაში, რომ ყმაწვილები თითქმის ყოველ დღე თვით არიან იმის მოწმენი და ხშირად საცოდავს მამალს შებრალებით მიეშველებიან ხოლმე, მეტადრე მაშინ,

¹ „ივერია“, 1890 წ. 31 იანვ. № 24.

როდესაც შეამჩნევენ, რომ ბაიუშმა ინდოურებმა აჯობეს ჩვენს თავ-მომწონე მამალსაო“.¹

კრიტიკოსის აზრით, მწერლის ამგვარი მოთხრობებით ყმა-წვილები კიდევ უფრო შეიყვარებენ ჟურნალ „ჩეჩილს“.

1894 წლის 2 აპრილს ვაჟა-ფშაველა წერილს სწერს ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთელს, სადაც ის საყვედურს გამოთქვამს „კვალის“ რედაქტორისადმი, ვინაიდან მისი ერთ-ერთი ლექსი დაიწუნეს და „სუსტ მასალად“ მიიჩნიეს. წერილში ნათქვამია: „თუ ჩემი პატივისცემა გაქვსთ ცოტაოდენი მაინც, ეგ მასალა, სუსტიც რომ იყოს, უნდა დამიბეჭდოთ, რადაო? — რომ მკითხოთ, პასუხს არ მოგცემთ. მხოლოდ თქვენ თვითონ იფიქრეთ, რადაც უნდა დაიბეჭდოს, თუნდა „სუსტი იყოს“. ნუთუ იმდენი აღარაფერი გამოიკეთებია ქართულს მწერლობაში, რომ მსაჯულად ჩემის ნაწერებისა და მოპასუხედ მკითხველების წინაშე მე თვითონ ვიყო?..“

რედაქციის მიერ დაწუნებული ვაჟას „სუსტი მასალის“ ზუსტი მიგნება შეუძლებელი შეიქმნა. ეს მასალები საფუძვლიანად შეისწავლა მ. დუდუჩავამ და სპეციალური წერილიც მიუძღვნა ჟურნალ „დროშის“ 1933 წ. № 19—20-ში, სათაურით — „მასალები ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის“. ზემოდასახელებული წერილი მკვლევარმა საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერების განყოფილების გიორგი წერეთლის ლიტერატურულ არქივში აღმოაჩინა. აქვე აღმოჩნდა აგრეთვე ვაჟა-ფშაველას გამოუქვეყნებელი ლექსი, რომელიც ავტორის მიერ დათარიღებული არ არის:

მ ო ლ ვ ა ნ ს

გავგზავნეთ, იმედი გვქონდა,
რომ გავგიჩარხავს საქმესა,
და იცით მართლა მან რა ჰქნა?
თავს წამოადგა ამკრებსა:
მოგვივა გაბრწყინებული,
როგორაც მთვარე ცაზედა.
ბაღდათა ტირილი შეესმის,
როს გამოივლის გზაზედა.

¹ „ივერია“, 1890 წ. 31 იანვ. № 24.

მაგრამ ის იტყვის: „რა გინდათ?
რას შემომტირით მენაო?!
„გაებრწყინდი“, აღარ მადარდებს
თქვენი რჯული და ენაო“.
რად არ გაშინებს, რეგვენო,
იმ შავ ღლეს ამოქშენაო?!

ჩვენი ვარაუდით ვაყვას ეს ლექსი დაუწუნა რედაქციამ.

1898 წელს ჟურნალ „ჯეჯილის“ მეოთხე ნომერში დაიბეჭდა ვაჟა-ფშაველას საბავშვო მოთხრობა „ქუდოვანი“. ლ. ბოცვაძე მოთხრობას მაღალ შეფასებას აძლევს და ამბობს, რომ ავტორს კარგად ესმის პატარა მკითხველის ფსიქოლოგია. „ბავშვის პსიხოლოგიის მიხედვით მის საკითხავად მარტო მხატვრობითი აღწერა სინამდვილისა საკმარისი არ არის...“² მისი აზრით, საჭიროა ცხოვრებისეული ფაქტების ისე დახატვა, რომ პატარა მკითხველმა ადვილად შეძლოს კეთილისა და ბოროტის გარჩევა.

მოთხრობაში „ქუდოვანი“ სიცოცხლისადმი უსაზღვრო სიყვარულია მოცემული. სანამ შვილები ჰყავს, კაჭკაჭი ქვეყანას შეჰხარის, სულ იმის მოლოდინშია, როდის დააფრენს. მათი სიკვდილის შემდეგ სიცოცხლეს ფასი აღარა აქვს.

კრიტიკოსის აზრით, აქ „ყველაფერი საინტერესოა, ყველაფერი ჰიბლავს პატარა მკითხველებს, ზელის გულივით უშლის თვალ წინ მდიდარს ბუნებას მთა-ბარისას, მოკლედ და მოჭრით, სავსებით უხასიათებს მოქმედთა და ცხოველთ, რაც ვერ ძალუძს ვერც ერთს ფიზიოლოგს“³.

კაჭკაჭის უბედურება ბუნებაში კონფლიქტის კანონთა ერთი მაგალითია. აბა, გავიხსენოთ შვლის ნუკრი, რომელსაც ადამიანი დედას უკლავს, „მშვენიერს ტოტგადართხმულს წიფელს“ ცულს შემოჰკრავს და საბრალოს წააქცევს („ია“), ორაგულები კი ღმერთს შესთხოვენ, ნუ აადიდებს არაგვს ისე, რომ სუნთქვა გაგვიძნელდეს და ვიხრჩობოდეთო („ორაგულის ცხოვრება“), ძერა დედა-ტრედს შვილს მოსტაცებს,

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. II, 1964 წ. გვ. 316.

² „ივერია“, 1898 წ. 29 მაისი, № III.

³ იქვე.

ხოლო მელა სეირს უყურებს და სიცილით იგუდება („ტრე-
დები“) და ა. შ.

ბუნების ამგვარი კონფლიქტის გამო მხოლოდ შავად
დაბურული ტყე არის შეწუხებული. ვაჟა-ფშაველას იგო
დადარდიანებულ, დაღონებულ ადამიანს აგონებს, რომელიც
ყოველ წუთს რაღაც საშიშროებას, მტრის გამოჩენას მოე-
ლის და მიუხედავად ამისა, მაინც უშიშრად, ფეხმოუცვლე-
ლად დგას.

ცნობილმა კრიტიკოსმა ივანე გომართელმა თავის დროზე
აღნიშნა, რომ ბავშვებს ძალზე ცოტა საკითხავი მასალა აქვთ
და ამიტომაც დიდი სიხარულით ვეგებებით საყმაწვილო წიგ-
ნის გამოჩენას, „თუნდ დიდი ღირსებისაც არ იყოსო“. ვაჟა-
ფშაველას წიგნს („ამოდის, ნათდება“ და სხვა მოთხრობები
ვაჟა-ფშაველასი, 1898 წ.) კრიტიკოსი საყმაწვილო ლიტერა-
ტურაში საპატიო ადგილს მიაკუთვნებდა. წიგნში მოთავსე-
ბული მოთხრობების მთავარ ღირსებად მას მიაჩნია „მეტად
ცოცხალი, მხატვრული ენა, ზნეობრივი აზრი, ზოგიერთი
ნადირის ცხოვრების გაცნობა“¹. სწორედ ამგვარი თვისებები
მიაჩნდა ივანე გომართელს უმთავრესად, რაც პატარა ბავშვს
კითხვას შეაყვარებს და მის გონებასაც შესაფერი მასალით
გაამდიდრებს.

ივანე გომართელი თავის „კრიტიკულ შენიშვნებში“ ვაჟა-
ფშაველას მოთხრობის — „ამოდის, ნათდებას“ შესახებ არა-
ვითარ კრიტიკულ მასალას არ იძლევა. ის კმაყოფილდება
მხოლოდ შინაარსის ზედაპირული გადმოცემით.

მეორე მოთხრობა „დათვი“ ივანე გომართელს საუკეთე-
სოდ მიაჩნია მთელ წიგნში. კრიტიკოსის აზრით, მოთხრობის
პირველ თავში დათვის ზნე-ხასიათი ისე ოსტატურად არის
აღწერილი, რომ „კარგი მეცნიერული წერილიც ვერ დაუ-
ხატავს ბავშვს დათვს ასე ცოცხლად...“ ხოლო მეორე თავში
აღწერილია, როგორ გაჩნდა ერთი სოფლის ახლოს დათვი,
როგორ შეიარაღდნენ სოფლელები დათვის მოსაკლავად და
როგორ დაამარცხეს იგი. ბავშვი ამ მოთხრობაში აგრეთვე

¹ ივ. გომართელი, რჩეული თხზულებები, 1966 წ. ტ. I, გვ. 128.

ხალხის ცრუმორწმუნეობას გაეცნობაო, ამბობს ივ. გომართელი.

მოთხრობაში ვაჟა-ფშაველა დიდ ყურადღებას აქცევს და ოსტატურად გვიხატავს სოციალური უთანასწორობის სიმაზინჯეს. დათვმა ერთ სოფელში გაატიალა სიმიწდები, გაიტაცა ძროხები, ხარები, ცხვრები და „ცარცვა, ტაცება, ქურდობა მადლი ჰგონია“.

ამავე წერილში კრიტიკოსი ეხება მოთხრობას „უძლური ვირი“ და ამბობს, რომ აქ „ზნეობრივი აზრი, როგორც მაგ. ყველა ცხოველისადმი სიბრაღული, მათი სიყვარული, მათთვის ზრუნვა, მათი ზოცვის სისაძაგლე, ბუნებრივად არის გატარებული და თვით მოთხრობის მსვლელობის შედეგია“.¹ ივანე გომართელი მწერალს შეცდომად უთვლის ვირის იმგვარ დახასიათებას, როგორიც ეს მოთხრობაშია მოცემული, და განაგრძობს, რომ ყველა მეიგავესთან ვირი „უქკუობისა და უზრდელობის წარმომადგენელია“ და ხალხსაც ვირი უქკუო, რეგვენ და უზრდელ პირუტყვად ჰყავს მიჩნეული. ვაჟას ვირი კი მეტად ჰკვიანი და ზრდილობიანიაო.

ამ შესანიშნავ საბავშვო მოთხრობაში ვაჟა-ფშაველა პატარა მკითხველებს ასწავლის: გიყვარდეთ და გებრაღებოდეთ ცხოველები, დაეხმარეთ დაჩაგრულებს, ბოროტებას სიკეთით უპასუხეთ, სიკეთისათვის სამაგიეროს ნუ მოეღიბთ („ვინც ჩადენილი სიკეთისათვის ჯილდოს მოელის, იმას ხომ ამით ესე სიკეთე უკანვე მიაქვს“ — ლესინგი).

ვაჟა-ფშაველას „უძლური ვირი“ უნაკლო და ერთი საუკეთესოთაგანია მწერლის საბავშვო მოთხრობათა შორის.

ივანე გომართელი თავის „კრიტიკულ შენიშვნებში“ ეხება აგრეთვე მოთხრობას „სეავი“. ბულბულის გალობამ სევასაც დაუკოდა გული და ცრემლები აღვრევინა, — გვეუბნება კრიტიკოსი და განაგრძობს, — სეავი დარწმუნდა, რომ ამის შემდეგ „რაც უნდა ამხილოს ბულბულმა, ვერაფერს ვერ გაუბედავს“. ასეთი პოეზიის შემდეგ სევას და ყორანს ხევში ჩვეულებისამებრ ლეშზე ვხედავთ! კრიტიკოსის აზრით, მოთხრობა „სეავი“ ალეგორიას წარმოადგენს, ავტორს ბულბულის

¹ ივ. გომართელი, რჩეული თხზულებანი, 1966 წ. ტ. I, გვ. 130.

სახით პოეტი გამოჰყავს. „...თუმცა სვავის გულმაც კი იგრძნო ბულბულის გალობის სიმშვენიერე, მარა რამდენსამე საათს შემდეგ ის ისევ ლეშს შეექცეოდა და მის გულს ეს სრულიად არ ეზიზღებოდა. ბულბულის ტკბილმა ხმამ, ცალიერმა ესთეტიკამ სვავი ისევ სვავად დატოვა! (დაყოფა ჩვენია. — ზ. ბ.) შეიძლება, უფრო მეტის სიამოვნებით მოუჭდა ლეშს.“¹

ბულბულის გალობას სვავისათვის, რომელსაც ბულბულის ენა არ გაეგება, „ცალიერ ესთეტიკად“ ვერ მივიჩნიეთ. სვავმა არა მარტო „იგრძნო ბულბულის გალობის სიმშვენიერე“, არამედ მან ყორნისაგან იცის, ასე თავგამოდებით და გულისმაჩუყებლად რაზე გალობს ბულბული. ბულბული უმღეროდა მშვენიერ, ტურფა ყვავილებს, წმინდად, ანკარად მდინარე წყაროს, ტყესა და „ყოველის არსის ნუგეშს“ — მზეს. მისი გალობა სიცოცხლისადმი სიყვარულის ჰიმნია. საპირისპიროდ იხსენიებს „უმსგავს, უმაღლო და უკეთურ“ ფრინველთ — სვავებსა და ყორნებს, რომლებიც „სხვისა ცრემლით თავის მასაზრდოვებელნი“ არიან. ბულბულის სიმღერამ ისე აუჩუყა გული სვავს, რომ „წუწიანს თვალეზზე ორი ცრემლი მიჰკრობოდა, დაღვრემილიყო“.

მარტო ბულბულის ტკბილი ხმა — „ცალიერი ესთეტიკა“ ვერ გამოიწვევდა სვავის არსებაში წუთიერ განცდებს. ბოლოს სვავი ისევ სვავად რჩება. ნათქვამია — „ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესიაო“ და ამის შემდეგ „...სვავი და ყორანი დიდს ხევში იხდნენ გვერდისგვერდ და ლეშს წიწყნიდნენ“.

ივ. გომართელი ვერ ჩასწვდა იმ სოციალურ მხარეს მოთხრობისას, რომელიც ასე მწვავედ ისმის ბულბულის გალობაში და რომელიც მთავარ ხაზად გასდევს მოთხრობას: „რამდენი მწყემსი ტირის და იმათ სარჩოს ითრევენ სვავნი და ყორანნი, უმსგავსონი, უმაღლო, უკეთური ფრინველნი, სხვისა ცრემლით თავის მასაზრდოვებელნი, სხვის საფლავზე მოკიეინენი. მზარავს და მშხამავს იმათი მოგონება...“

მიუხედავად ამისა, კრიტიკოსი დიდად აფასებს ვაჟას შემოქ-

¹ ივ. გომართელი, რჩეული თხზულებანი, 1961 წ. ტ. I, გვ. 130.

მედებას და ამბობს, რომ ვაჟას მოთხრობები ცხოვრების ჭეშმარიტი გზის ჩვენების მიზანს ისახავენო.

ასევე დიდ შეფასებას აძლევს ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებას გამოჩენილი პედაგოგი და პუბლიცისტი ივ. გომელაური (გ-რი). ქართულ მწერლობაში იგი ვაჟას განსაკუთრებულ ადგილს უთმობს და ამბობს: „...ღრმა ჰუმანური მიმართულება, თავისებური ძლიერი მხატვრობა და ენა შეადგენენ მის განუშორებელ კუთვნილებას. ამას უნდა დაეუმატოთ პოეტის მიერ ბუნების ზედმიწევნით ცოდნა და განუსაზღვრელი სიყვარული... გავხედავ და ვიტყვი, რომ ახალ ქართულ მწერლობაში არავის ესმის ბუნების ენა ისე, როგორც ბ. ვაჟას!...“¹

ივ. გომელაური მოკლედ, მაგრამ მაინც მაღალ შეფასებას აძლევს საყმაწვილო ლიტერატურის ერთ ბრწყინვალე ნიმუშს, მოთხრობას „პატარა მწყემსის ფიქრები“, სადაც კრიტიკოსის აზრით, „საკვირველი სინამდვილით არის აწერილი პატარა მეცხვარის — მოჯამაგირის მდგომარეობა, მისი გაჭირვება, ზნეობრივი და გონებრივი ვითარება“.

პატარა მწყემსის — თილოს განუყრელი მეგობარი ყურშია არის, რომელიც თავის პატრონს არავის დააჩაგვრინებს. მოთხრობაში განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი სუსტებისადმი თანაგრძნობას, კერძოდ, შევარდენისაგან დამფრთხალი როჭოს სიბრაღულს, რომელიც შიშისაგან „კანკალებდა და... დაფეთებულს თვალებს აქეთ-იქით ავლებდა...“

ვაჟა-ფშაველა თავის მოთხრობაში „პატარა მწყემსის ფიქრები“, ისევე, როგორც სხვა ზემოგანხილულ მოთხრობებში, გვიჩვენებს ბუნების დიდ კანონზომიერებას.

მგელი ეტანება ცხვარს, შევარდენი როჭოს მტერია და ა. შ. პატარა თილო კი ოცნებობს, რომ როდესაც გაიზრდება, თვითონ იყიდის ტყვია-წამალს, თოფს, სირმიან ჩოხას და ჭიხვებისა და როჭოების ჭავრსაც მაშინ ამოიყრის, ეხლა რომ არ ეპუებიან და სადაც არ ჰგონია „გადმოჰყუდებენ ჭიხვები რქებს კლდის თავებზე, ხან ხროდ შეყრილები დააქანებენ

¹ გაზ. „კვალი“, 1900 წ. № II, გვ. 179.

ქვიშის ზევას, და როკოები ჩემს წინ მოიღებენ ფრთხილს, —
აბა, მაშინაც ნუ შემეპუებიან!“ — ამბობს პატარა მწყემსი.

ვაჟა-ფშაველას სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლა საყმაწ-
ვილო ლიტერატურული კრიტიკის ჩამოყალიბებას დაემთხვა.
პერიოდულ პრესაში მრავალი საყურადღებო წერილი იბეჭ-
დებოდა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების შესახებ. მიუხედავად
აზრთა სხვადასხვაობისა, ლიტერატურულმა კრიტიკამ თავი-
დანვე განსაკუთრებული ადგილი მიუჩინა ბავშვების გულის
დიდ მესაიდუმლეს ნორჩი თაობის აღზრდის საქმეში.

ეკატერინე გაბაშვილი

ქართული საბავშვო ლიტერატურის ისტორიაში თვალსაჩინო ადგილი უკავია გამოჩენილ ქართველ მწერალ ქალს ეკატერინე გაბაშვილს. მისი მსოფლმხედველობა თერგდალეულების, რუსი სამოციანელებისა და ხალხოსნების იდეური ზეგავლენით ჩამოყალიბდა. მწერალი თავის მოთხრობებში მკაცრად ამხელს ძველი ცხოვრების მანკიერ მხარეებს, მემამულურ-ბურჟუაზიულ წყობილებას; იგი გაბედულად ხდის ფარდას გაბატონებული საზოგადოების სოციალურსა და პოლიტიკურ სიმანძინჯეს, გლეხკაცობის ყოფა-ცხოვრებას, მათი განცდები და იდეალები წარმოადგენენ მწერლის შემოქმედების მთავარ საგანს.

ეკატერინე გაბაშვილის ნაწარმოებებმა მაშინვე მიიქცია ახალფეხადგმული საბავშვო ლიტერატურული კრიტიკის ყურადღება. მის მოთხრობებზე ხშირად ბეჭდავდნენ კრიტიკულ წერილებს გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეები: ი. გოგებაშვილი, კ. აბაშიძე, ლ. ბოცვაძე, სტ. ჭრელაშვილი, გრ. ყიფშიძე, ი. ფერაძე და სხვები.

საყმაწვილო ლიტერატურული კრიტიკის ჩამოყალიბების გარიჟრაჟზე საყმაწვილო ლიტერატურის შესახებ საინტერესო წერილებს ბეჭდავდა სტ. ჭრელაშვილი. იგი ჟურნალ „ივერიის“ (1884 წ. № 2, გვ. 152—160) ფურცლებზე დაწერილობით იხილავს ერთ-ერთ პირველ საყმაწვილო პერიოდულ გამოცემას „ნობათს“ (1884 წ. № 1). მასში მოთავსებულ ნაწარმოებთა შორის კრიტიკოსი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ბავშვების საყვარელი მწერლის — ეკ. გაბაშვილის მოთხრობას „საახალწლო ფეშქაში“.

ეკატერინე გაბაშვილმა „ნობათში“ თანამშრომლობა ჟურნალის გამოსვლისთანავე დაიწყო.

მოთხრობა — „საახალწლო ფეშქაში“, რომელიც იაკობ გოგებაშვილმა „ძვირფას ნაწარმოებად“ ჩათვალა, — განსაკუთრებით მისი „მშვენიერი ქართული ენის“ გამო, სტ. ჭრე-ლაშვილმა დაიწუნა, -თუმცა აღიარა ავტორის ენის მხატვრულობა. მისი აზრით, „ამ მოთხრობას აკლია ყველაფერი, რაც კი საამურ და საინტერესო ნაწერებად ჰხდის ხოლმე ქალბატონის ეკ. გაბაშვილის ნაწერებს... აქ, სწორე მოგახსენოთ, საფეშქაშო და მეტადრე საახალწლო არა არის რა, გარდა გოზინაყისა. არ გვესმის, რად ჩაუშხამებია ქ. გაბაშვილისას პატარა მკითხველისათვის ახალი წელის საამო მოგონებანი ვილაც მომაკვდავის სურათით“, — ამბობს კრიტიკოსი და ბოლოს დასძენს:

„ნუ თუ ასეთი მწარე მოვლენა ყოველ ახალ წელიწადს თან მოსდევს? ნუ თუ ამ გვარი გამწარება ახალ წლისა არ ასცდება ჩვენს ბავშვებს. და თუ ეს ასე არ ხდება, თუ ასეთი მოვლენა მხოლოდ იშვიათ რამეს შეადგენს, მაშინ რა ადგილი აქვს მას საახალწლოში!“¹

მწერალი ქალის ზემოაღნიშნული მოთხრობის შესახებ ამავე აზრს იზიარებს ჟურნ. „ივერია“ (1886 წ. 10 იანვ. № 6, გვ. 3). რედაქციის აზრით, მოთხრობა სავსეა მოძღვრული დარიგებებით. „თითქმის პირველსავე სტრიქონებიდანვე მიჰხედებით, რომ ავტორს ამა და ამ აზრის, დარიგების, სენტენციის გამოთქმა უნდა“, — აცხადებს რედაქცია.

ამ მოთხრობაზე ჩვენ სხვა აზრისა ვართ.

მოთხრობა „საახალწლო ფეშქაში“ საახალწლო სამზადისით იწყება. ბავშვების სიხარულს საზღვარი არა აქვს: ბტიან, იცინიან. ავტორი ცდილობს, რაც შეიძლება ლალ ფერებში დახატოს საახალწლო სამზადისი, რათა შემდეგ უფრო კონტრასტულად ასახოს მელანას (მათი ღარიბი მეზობლის) უბედური მდგომარეობა და ამით არ უღალატოს მისთვის, საბავშვო მწერლისათვის, დამახასიათებელ ჰუმანურ

¹ „ივერია“, 1884 წ. № 2.

ტრადიციას, გვიჩვენოს, თუ როგორი სიყვარული სუფევს ბავშვებში, როგორ ზრუნავენ ისინი ერთმანეთზე.

მელანა კვდება. იგი სიკვდილის წინ დაუძახებს პატარა სანდროს დედას და მუდართ სთხოვს, რათა თავის პატარა ფეფოს მფარველობა გაუწიოს.

ქალბატონმა მელანოს თხოვნა აუსრულა... მწერალი ცდილობს, სწორედ ამ კონტრასტული სურათების ფონზე მდიდარსა და ღარიბ ბავშვთა შორის ჰუმანური გრძნობები გააღვივოს.

ამიტომ ჩვენ უმართებულოდ მიგვაჩნია მოსაზრება, თითქმის „ამ მოთხრობას აკლია ყველაფერი, რაც კი საამურო და საინტერესო ნაწერებად ხდის ხოლმე ქალბატონის ეკ. გაბაშვილის ნაწერებს“.

ეკატერინე გაბაშვილი საბავშვო მწერლობაში კვალდაკვალ მისდევდა კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენლებს და ყოველგვარი მორიდების გარეშე ფარდას ხდიდა ცხოვრების მანკიერ მხარეებს.

თეოფილე ხუსკივაძის აზრით, ეკ. გაბაშვილის თითქმის ყველა ნაწერს ერთი დიდი ღირსება აქვს. ეს ღირსება ამბების სინამდვილე, ხალხის ცხოვრების ცოდნა, მისი ვარამისა და გულის კენესის გაგება გახლავთო, ამბობს კრიტიკოსი.

ეკატერინე გაბაშვილს სიბრაღული და ქველმოქმედება ხალხის აღზრდისა და მშრომელთა დუხჭირი მდგომარეობის გამოსწორების მთავარ საშუალებად მიაჩნდა.

კრიტიკოსი იხილავს მწერლის ერთ-ერთ ნაწარმოებს — „გიგლიას სიზმარი შობა ღამეს“ და ამბობს, რომ იგი გვიხატავს „იმ სიხარულს, იმ სიამოვნებითა და აღუწერელ ალტაცებით შობის დღესასწაულის მიგებებას, რომელსაც ჰგრძნობენ გლეხის ოჯახის წევრნი და განსაკუთრებით ყმაწვილები შობა ღამეს...“

ეს პატარა ამბავი ზნეობითის მხრითაც შესანიშნავია, რადგან ასწავლის ყმაწვილს მშობელის მაღალს პატივისცემას, მორჩილება-გაგონებასა და განუსაზღვრელს სიყვარულს.¹

ბ. ბელინსკის მიმზიდველი ენით დაწერილი მოთხრობები

¹ „ივერია“, 1890 წ. № 25.

მიაჩნდა ყველაზე მტკიცე საფუძვლად და საშუალებად აღზრდის საქმეში. მწერლებს მოუწოდებდა, რათა ისე დაეწერათ წიგნები, რომ ისინი სიამოვნებით წაიკითხოს მოზრდილმაც.

ამავე აზრს იზიარებს გრ. ყიფშიძეც: „რაც კარგია და სახალისო, გასართობი და სასარგებლო ხელოვნებაში ემაწვილებსათვის, ის შეუძლებელია იმავე დროს კარგი არ იყოს და გულს-მოსახვედრი დიდებისთვისაც“. ამის მაგალითებად კრიტიკოსი ასახელებს ქართული საბავშვო ლიტერატურის ისეთ საუკეთესო ნიმუშებს, როგორიცაა: ნ. ლომოურის „ქაჯანა“, სოფრ. მგალობლიშვილის „ყაყიტას ქურდი“. შიო არაგვისპირელის „ჩემო შვინდავ“, ვაჟა-ფშაველას „ეტიუდები“ და სხვა.

კრიტიკოსი მაღალ შეფასებას აძლევს ეკ. გაბაშვილის მოთხრობას — „მაგდანას ლურჯა“. ეს მოთხრობა, მისი აზრით, არაფრით ჩამოუვარდება ზემოთ დასახელებულ „შედევრებს ჩვენის სიტყვა-კიზმულის მწერლობისასო“.

გრ. ყიფშიძე იქვე აღნიშნავს იმ ერთ ძირითად ნაკლს, რომელიც ეკ. გაბაშვილის შემოქმედებას სდევს თან. მისი აზრით, მწერალი ქალი თავს ძალას ატანს, რათა სიბრაღული აღუძრას მკითხველს; ამავე დროს მას ტენდენციურობასაც სწამებს.

სულ სხვა შეხედულებისაა ეკ. გაბაშვილის შემოქმედებაზე დიდი ქართველი პედაგოგი ი. გოგებაშვილი. ის მაღალ შეფასებას აძლევს მწერლის ჰუმანიზმს, მის მხატვრულ რეალიზმს, სასტიკად ილაშქრებს მშრალი, შიშველი დიდაქტიზმის წინააღმდეგ. ი. გოგებაშვილის აზრით ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებს ახასიათებს ღრმა კაცთმოყვარეობა, ფსიქოლოგიური ალღო და მაღალმხატვრულობა.

ლიტერატურულ კრიტიკას, ბუნებრივია, უყუარდლებოდ არ დარჩებოდა ეკ. გაბაშვილის ჩინებული მოთხრობა „მაგდანას ლურჯა“.

გაზეთ „კვალის“ კრიტიკოსი (წ-ძე, გ.) თავის დროზე სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ისეთი თვალსაჩინო განძი საყმაწვილო ლიტერატურისა, როგორიც ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებია (გაბაშვილი ეკ. საყმაწვილო მოთხრობანი. ტფ.

1898 წ. — ზ. ბ.) მშობლებს დიდ დახმარებას გაუწევდა პატარების აღზრდაში.

თავის დროზე კრიტიკოსი კიტა აბაშიძეც შეეხო „მაგდანას ლურჯას“. მისი აზრით, მართალია, ეკ. გაბაშვილს თავის მოთხრობაში არ გამოპარვია გლეხ-კაცის სისაწყლე, სიღარიბე და უბედობა, „მაგრამ ეს სიმწარე იმით გაგვიქარწყლა, რომ ირგვლივ თანამგრძნობთა გუნდი შემოასია მაგდანასა და მის ოჯახს, და ამით მძიმე ტვირთი შეუმსუბუქა“.¹

კიტა აბაშიძე ეკ. გაბაშვილის მოთხრობას შიო არაგვისპირელის „ჩემო შვინდას“ ადარებს და ამბობს, რომ შიო არაგვისპირელს მხოლოდ ფსიქოლოგიური მომენტები ანტერესებს და ამიტომაც მდიდარია მისი შემოქმედება ფსიქოლოგიური მომენტებით, ხოლო „რომანიული, მოთხრობითი მხარე სრულიად მიტოვებული აქვს“. ეკ. გაბაშვილი კი, — განაგრძობს კრიტიკოსი, — მხოლოდ რომანიულ, მოთხრობით მხარეს აყენებს წინ და მოქმედ გმირთა ფსიქოლოგია მის შემოქმედებაში მკრთალად ჩანსო.

გაზეთ „კვალის“ რეცენზენტის (წ-ძე, გ.) აზრით, ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობების პირველი ღირსება იმაში მდგომარეობს, რომ ორიოდ მოთხრობის გარდა ყველა დანარჩენის შინაარსი აღებულია ნამდვილი, რეალური ცხოვრებიდან, თითოეული მოქმედი პირი ამ მოთხრობებისა ჩვენი ცხოვრების ღვიძლი შვილია, „ყველა ისინი, უმეტეს შემთხვევაში, უნახავს პატარა მკითხველს, ხშირად შეხვედრია იმათ ვინაობას, დაუფიქრებია“².

რეცენზენტი ეხება მწერალი ქალის ერთ-ერთ მოთხრობას „ღვთის შვილი“.

ეკატერინე გაბაშვილი მისთვის დამახასიათებელი ოსტატობითა და მკვეთრი საღებავებით გვიხატავს პატარა ლექსოს ტრაგედიას. ლექსო ხუთი წლისა იყო, როდესაც საშინელი ავადმყოფობა, ყვავილი შეხვდა და დაბრმავდა. მასთან ერთად ლექსოს ხუთი და-ძმაც დაავადდა ამ ავადმყოფობით და ერთ კვირაში სიცოცხლეს გამოესალმნენ. უდიდეს ტრაგედიას განიცდის ბავშვების დედა — მელანო.

¹ კიტა აბაშიძე, „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ. გვ. 206.

² „კვალი“, 1899 წ. № 29, გვ. 470—472.

მართალია, ლექსო სიკვდილს გადაურჩება, მაგრამ ორივე თვალით დაბრმავებული ბავშვის უმწეო მდგომარეობა პატარა მკითხველში იწვევს სიბრალულის გრძნობას თანატოლებისადმი, რომელთაც რაიმე ფიზიკური .ნაკლი გააჩნიათ. ეკატერინე გაბაშვილი ტრაგიკული სახეების შექმნის ოსტატია. მწერალი ქალის ტრაგიკული გმირები თავისი ეპოქის ადამიანებს სოციალური თანასწორუფლებიანობისათვის ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ.

მალე მელანო გარდაიცვლება და პატარა ლექსო დაობლდება, დარჩება ღვთის ამარა. ბიცოლები ოჯახების საქმეებსა და ქმარ-შვილს ძლივს უვლიდნენ; პატარა ლექსო კი არავის ახსოვდა. „არც არავინ დამბანი და არც არავინ დამკერებელი და დამრეცხი არავინ ჰყვანდა“. უფროსი ბიძის გარდა ოჯახში ყველას ათვალწუნებული ჰყავდა საბრალო ბავშვი... და სწორედ აქ გამოჩნდება ქალაქელი ვაჭარი დარჩო მარტირუზიანი, რომელიც ლექსოს ბიძას პირობას აძლევს, რომ თუ მოჯამაგირედ დამიყენებ ბიჭს, პირველ წელს ხუთ მანეთს ჩაგაბარებ, მეორე წელს — თუმანს, მესამე წელს — ორ თუმანს, თან გამოჩენილ ექიმს ვაჩვენებ და თვალს ავახე-ლინებო.

„ერთი გმირთაგანი ამ მოთხრობისა ქალაქელი ვაჭარი დარჩოა“, — ამბობს რეცენზენტი (წ-ძე, გ.). „დარჩო მარტირუზიანი სხვადასხვა ვაჭრობას ეკიდება, მაგრამ როგორღაც ბედი ხელს არ უმართავს და იმისი საქმეები ძლიერ უგვაროდ მიდის“. სხვაგვარ შრომას შეუჩვეველი მარტირუზას საქმე ცუდათ იყო, რომ ერთ უბრალო გარემოებას ხელი არ შეეწყო: სოფელ წაბლოვანში, ბერიკაანთსა ის შენიშნავს ბრმა ლექსოს და გადაწყვეტს იმითი ისარგებლოს, ბაზარზე გაიტანოს ისე, როგორც აქამდის ფართლეულობა გაჰქონდა... დარჩოს მოჰყავს ბრმა ლექსო ქალაქში, აძლევს ხელში თარს და დილიდან საღამომდის ჩაჰყვირის ყურებში სომხურ ბაია-თებს და რუსულ-ქართულ სიმღერებს...“¹

მეტად საშინელ მდგომარეობაში აღმოჩნდა პატარა ლექსო. სულ მთლად ჩამოხმა, დადნა, ჯანსაღი სოფლელი

¹ „კვალი“, 1899 წ. გვ. 470—472.

ბიჭის მაგივრად მუმიად იქცა და შეიძლებოდა სიცოცხლესაც გამოსალმებოდა, რომ უფროს ბიძას წაბლოვანში არ დაებრუნებინა.

ამ მოთხრობაზე ყურადღება გაამახვილა აგრეთვე კ. აბაშიძემ. მისი აზრით, მოთხრობაში „ღეთის შვილი“ კარგად ჩანს, რომ მწერალი ქალი მშვენივრად იცნობს გლეხის უნუგეშო მდგომარეობას, მის ბედუქუდმართ ცხოვრებას. ეკ. გაბაშვილს არ გამოჰპარვია, რომ ბედისაგან განწირულ ლექსოს „ხშირად მოეპოვება ადამიანებში თანამგრძნობნი და მოყვარული, და ამგვარი პირი ლექსოს თავის ბიძა გოგიაში აღმოუჩნდება, რომელიც თავგამოდებული მოსარჩლე იყო და მფარველი თავისი ბრმა ძმისწულისა“.¹

ეკ. გაბაშვილის მოთხრობის „ღეთის შვილის“ ტრაგიკული გმირები, დედა-შვილი — მელანო და ლექსო იმდროინდელი სოციალური უთანასწორობის მსხვერპლთა უმრავლესობის ტიპური წარმომადგენლები არიან.

ტრაგიკული გმირის სახეა მოცემული აგრეთვე ეკატერინე გაბაშვილის მეორე მოთხრობაში „საახალწლო სურათი“. აქ მოთხრობილია ღარიბი გლეხის — გრიგოლა ბოტორაშვილის ამბავი. ლ. ბოცვაძე 1898 წლის ჟურნალ „ჯეჯილის“ № 1-ში მოთავსებულ ორიგინალურ მოთხრობათა შორის ეკ. გაბაშვილის მოთხრობას „საახალწლო სურათი“ საუკეთესოდ მიიჩნევს. „ჩვენი მწერალი ქალი ეკ. გაბაშვილისა მოგვითხრობს ერთი ღარიბის ხელმოკლე გლეხის, გრიგოლა ბოტორაშვილის ამბავს, რომლის მთელი ოჯახი გაახარა სანოვაგეტკბილეულით ერთმა შეძლებულმა და ღარიბთათვის გულშემატკივარმა კნ. თაფლომ. ამ მოთხრობაში გულკეთილობა კნეინა თაფლოსი და გრიგოლას ცოლი ნინო, რომელიც არამს არაფერს არ გაატარებს ოჯახში, კარგი მაგალითია სხვებისათვის“.² — ამბობს კრიტიკოსი.

ისევე, როგორც მელანო და მისი შვილი ლექსო, გრიგოლა ბოტორაშვილიც თავისი ოჯახით სოციალური უთანასწორობის მსხვერპლთა ნათელ მაგალითს წარმოადგენს.

1 კიტა აბაშიძე, „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ. გვ. 207—208.

2 „ივერია“, 1898 წ. 12 მარტი, № 54, გვ. 2—3.

თაფლოს სახით მწერალმა ბუნებით კეთილი ქალი დაგვიხატა. თაფლოს გული ადვილად შეინძრეოდა ხოლმე კეთილისათვის, მაგრამ ცხოვრებისაგან გაღალბებულ და ბედნიერ დედაკაცს იშვიათად შეჰხვედრია ფიქრი გაჭირვებულზე. ჩაგონებითაც კი არავის ჩაუგონებია თაფლოსათვის, რომ „კეთილი საქმე ერთი უპირველესი მოვალეობათაგანია ადამიანისათვის და ამიტომ იშვიათად ამოქმედდება თავის გულის კეთილმდრეკილებას...“¹

კნეინა თაფლომ პირად შეურაცხოფად მიიღო, როდესაც სპარსელმა ბაყალმა მასხარად აიგდო ქართველი პატროსანი გლეხი — გრიგოლა ბოტორაშვილი, რომელსაც საახალწლოდ ოჯახისათვის სამი შაურის კამფეტი უნდა ეყიდა. თაფლო თავის მოვალეობად თელის, გამოესარჩლოს გლეხს. თაფლო სასტიკად შეუტევს ვაჭარს, შემდეგ გლეხს მიუბრუნდება და ტკბილად ჰკითხავს, თუ რა უყიდა ოჯახს საახალწლოდ. „ბევრი არაფერი, შენი ჰკირიმე! — მიუგებს გრიგოლა, — „აი, პატარა ფურნის პური ვიყიდე, დედაკაცისათვის თავშალი, გოგოსთვის — ფლოჰტები, პატარა ბიჭისთვის — ჩუჰტები; ეს სამი შაური-ლა გადამრჩა და მიწდოდა ბაღებისათვის „კალფეტები“ მეყიდა, ახალი წელიწადია ხვალ, შენი ჰკირიმე, მიუკვლევდი, გავახარებდი და ეს ოჯახ-ქორი მასხარად მიგდებს, ტყუილად მაგვიანებს...“²

კეთილშობილი თაფლო სიბრალულის გრძნობით აივსება. მიუბრუნდება ვაჭარ აბდულას და სთხოვს გადმოულაგოს ლამაზი, სურათებიანი კამფეტის ოთხი ყუთი, ათი გირვანქა ხმელი ხილი, თაფლი, საგოზინაყე ნიგოზი და სხვა. აბდულა თათარის გაოცებას საზღვარი არა აქვს. თაფლომ ყოველივე ეს გრიგოლას ძალით ჩააწყობინა ხურჯინში, ჯიბეში ხუთმანეთიანი ჩაუდო და სიხარულისაგან დაბნეული გლეხი შინისაკენ გაისტუმრა.

მწერალი ქალი არც ამ მოთხრობაში ღალატობს ხალხის-ნურ იდეებს. მელანოს მაგალითით იგი ყველა შეძლებულ ადამიანს მოუწოდებს, რათა მხარში ამოუდგნენ დაჩაგრულ,

1 ეკ. გაბაშვილი, საყმაწვილო მოთხრობანი, თბ., 1898 წ. გვ. 84.

2 იქვე.

გაუნათლებელ გლეხობას და დახმარების ხელი გაუწოდონ. მოთხრობის დასასრულს, გრიგოლა ბოტორაშვილის პირით ეკატერინე გაბაშვილი ამბობს: — „აი, დედი ჩემის ღმერთსა, ერთი ასიოდე რომ ყოფილიყო იმისთანა ქალბატონი, რამდენი მხიარული ოჯახი იქნებოდა ესლა ჩვენ სოფელში!“¹

ლ. ბოცვაძეს ამ მოთხრობაში არ მოეწონა მხოლოდ ერთი სცენა, — სადაც მედუქნე გაყიდულის ადგილზე საუკეთესო ხილს აწყობდა გამოსაჩენად, ხოლო „ცუდს, დამპალს, დაზიანებულს ხილის ქვეშ აყოლებენ და მყიდველთა შეუნიშნავათ, ათასში ერთს წონაში აპარებდნენ“. კრიტიკოსის აზრით, მართალია პატარები ცხოვრებაში უარესსაც ხედავენ, მაგრამ ბავშვს რომელიმე საქციელის კრიტიკული გარჩევის უნარი არ შესწევს; სწორედ ამიტომ, გონიერმა აღმზრდელმა ამისთანა სურათებს უნდა ააშოროს ბავშვებიო. „ბავშვებისათვის საკითხავი მოთხრობებიც მოკლებული უნდა იყოს უზნეო სცენებს. ბავშვს უნდა უჩვენო რაც კარგია და მოარიდო ყველაფერს, რასაც-კი შეუძლიან ზნეობრივად ცუდად იმოქმედოს“.

ლ. ბოცვაძის ამგვარ შეხედულებას საბავშვო ლიტერატურისა და კერძოდ, აღნიშნული ნაწარმოების მიმართ ვერ დავეთანხმებით. ეკატერინე გაბაშვილი შეგნებულად არ ცდილობდა თავის ნაწარმოებებში ცხოვრების მანკიერი მხარეები დაემალა, შეელამაზებინა და ისე მიეტანა პატარა მკითხველებისათვის. მწერალ ქალს იმდროინდელი ცხოვრების შავბნელი სინამდვილისა და მშრომელი ხალხის აუტანელი პირობების რეალისტური ასახვა მომავალი თაობის სწორი აღზრდის ერთ-ერთ საშუალებად მიაჩნდა. ეკატერინე გაბაშვილი იზიარებდა დიდი რუსი კრიტიკოსის ბ. ბელინსკის აზრს:

„ნუ ეუბნებით მათ (ბავშვებს. — ზ. ბ.): „ეს კარგია, ეს ცუდი“, არამედ უჩვენეთ მხოლოდ კარგი, ისე, რომ ბავშვი თვითონ, თავისი შეგრძნებებით მიხვდეს, რომ ეს კარგია. დაუხატეთ ბავშვს ცუდი მოვლენებიც, მხოლოდ ნუ დაუსახე-

¹ ეკ. გაბაშვილი, საყმაწვილო მოთხრობანი, თბ., 1898 წ. გვ. 87.

ლებთ, რომ ეს ცუდია. ბავშვს თვითონ უნდა აღეძრას ცუდი-სადმი უარყოფითი დამოკიდებულების გრძნობა“¹.

კ. აბაშიძის აზრით, ამ მოთხრობაში აღწერილი მოვლენა იშვიათობას არ წარმოადგენს და სინამდვილესთანაც ახლოა. „ჩვენი დროის „ნატურალისტიკ“ უთუოდ ასე მოიქცეოდა, მაგრამ სულ სხვა თვისებისაა-მეთქი ეკ. გაბაშვილის ნიჭი, — განაგრძობს კრიტიკოსი, — რომელიც დაგლეჯილ ფარაჯა-შიაც და ბრწყინვალე ქურქშიაც ჰხედავს სულის სიღიადეს და ვერც ხავერდი და ვერც აბრეშუმში ვერ დაუმაღავს „ბუნებით სიკეთილესა და კეთილშობილებას“, ადამიანურ გულსა და სულს იგი ყველგან მიაგნებს — ცხოვრებისაგან „გალაღებულთა და ცხოვრებისაგან დაჩაგრულთა შორისაც“.²

ლესინგი ამბობდა: „...პატიოსანი ადამიანი ღირსია სიყვარულისა, როგორი ტანისამოსიც უნდა ჩაიცვას მან“ („მინა ფონ ბარნჰელმი“). მწერალი ქალის შემოქმედების გაცნობისას ნათლად ვხედავთ, რომ იგი სწორედ ამ თვალსაზრისით იძლევა თავის შემოქმედებაში გმირთა სულიერ ცხოვრებასა და ფსიქოლოგიას.

ეკატერინე გაბაშვილი, ისე როგორც სხვა ხალხოსანი მწერლები, რუსი ხალხოსნების უშუალო გავლენას განიცდიდა.

ქართველი ხალხოსნები გლეხობაში სწავლა-განათლების შეტანის საშუალებით ცდილობდნენ დაენახებინათ მათთვის ის მძიმე ეკონომიური და ეროვნულ-პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელშიც ქართველი გლეხი სულიერ ტანჯვა-წამებას განიცდიდა. ეს კი მათი აზრით, წარმოადგენდა ერთადერთ გზას, რათა მშრომელი გლეხობა დაერაზმათ არსებული წყობილების წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ეურნალ „მოამბეში“ 1899 წლის № 12-ში გამოქვეყნდა კ. აბაშიძის წერილი „ეკ. გაბაშვილის საყმაწვილო მოთხრობანი“.

კ. აბაშიძის აზრით, „სწორედ საყვარელია ამ ნიჭიერი მწერ-

¹ В. Г. Беллинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о диетской литературе. Детгиз. 1954 г. стр. 29-30.

² კ. აბაშიძე, „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ., გვ. 205—206.

ლის თხზულებანი იმიტომ, რომ „ტკბილი და მოღუღუნეა“, „სიცოცხლის მომასწავებელია“, „გამაცოცხლებელი“ და „სულის ჩამდგმელი“, ედემად მქცევი ადამიანის გამხმარი გულისა, ადამიანის გულის ძალ-ღონის და შიგ „დამარხულ სიმდიდრის“ მაჩვენებელი და დამასურათებელია: იმიტომ, რომ ავტორის კეთილშობილი სული ყოველთვის იმასა ცდილა, და შესძლებია კიდევაც „აეყვავილებია დამქცნარი“ სული ადამიანისა, „მკვდარისა და უფერულის ღვთის შვილისათვის მართლა და ადამიანური სული ჩაედგა“¹. ვისაც კი მისი კეთილმოსურნე ხელი შეეხო. — განაგრძობს კრიტიკოსი, — ყველა ადამიანად აქცია. მწერალს სვიმონიკაშიც („როგორ მიეგება სვიმონიკა ახალ წელიწადს“), ამ გაუბედურებულ არსებაშიც მაღალსულოვნების, გულთბილობისა და ადამიანური კაცთმოყვარეობის ნიშნებისათვის მიუგნია. ეკ. გაბაშვილს ორი გაუბედურებული არსება — სვიმონიკა და გეურქა-კრო ერთმანეთთან დაუკავშირებია. ეს ორი არსება ერთმანეთს მამაშვილობას უწევენ, ერთმანეთს თავიანთი უკუღმართი ბედისაგან გამოწვეულ დარდს უქარებენ. აბა, კარგად დაუკვირდითო, — გვეუბნება კრიტიკოსი, — ამ ორი დაბეჩავებული ადამიანის სხეულში ავტორმა როგორ მოგვცა ამალღებული სულის სიმშვენიერეო.

პატარა სვიმონიკას ბედი ხომ გამონაკლისი არ იყო იმდროინდელი დაბეჩავებული გლეხი-კაცის ცხოვრებაში. სწავლას მოწყურებული ობოლი სვიმონიკა თავისმა ბიძამ ივანე-ხაბაზმა ქალაქში ჩამოიყვანა და „მიაბარა... წიგნის სასწავლებლად ერთს ავს და უგულო ბებერ დედაკაცს სიონის ქუჩაზე“. სვიმონიკას ელისაბედისაგან ყოველდღე მხოლოდ ერთი და იგივე სიტყვები ესმოდა: „სვიმონიკო, მოიტა, სვიმონიკო, წაიღე“, „სვიმონიკო, წადი, იყიდე“, „სვიმონიკო, გახეხე, გარეცხე, სამოვარი დადგი, ცეცხლი აანთე, წყალი ამოიღე“.

მწერალ ქალს სურს მკითხველს თვალნათლივ დაუხატოს ცხოვრების ის მანკიერი მოვლენები, რომელნიც ასე აკნინებენ და სულიერად ამახინჯებენ მცირეწლოვან ბავშვებს. ელი-

¹ კ. აბაშიძე, ცხოვრება და ხელოვნება, 1971 წ. გვ. 202.

საბედის მხეცობა იქამდის მიდის, რომ ერთ მშვენიერ დღეს, გააღებს სახლის კარს და ღონივრად გასტყორცნის კარში პატარა სვიმონიკას. პატარა უგზო-უკვლოდ დაიწყებს ქალაქში სიარულს. მის უბედურებას საშინელი ყინვაც დაემატა, ძვალ-რბილში რომ ატანდა. ეკატერინე გაბაშვილმა მოთხრობის დასასრულს უსახლკაროდ დარჩენილი ობოლი ბავშვის ბედი მაწანწალა ძაღლის ბედს დაუკავშირა. ბიჭს „ძალა სრულიად წაერთვა, შიმშილმაც ძალზე მოუჭირა და ფეხზე დგომა აღარ შეეძლო... ის პატარა ლეკვივით დუქანთან ასასის ლოგინს წააწყდა... ორად მოიკუნტა, ხელ-ფეხი და თავი ასასის სახურავ ტყავს მიაკრა და ზურგი იანვრის ყინვას მიუშვირა... ბურანში წავიდა, მაგრამ ძილშიაც წკმუტუნებდა... ამის კბილებს კანკალისაგან წაკაწუკი გაუდიოდა. სვიმონიკა უფრო და უფრო იკუნტებოდა და ასასის ლოგინს ეკეროდა...“¹

ცხოვრების ამგვარი უბედური სურათები ჩვენი დროის ლიტერატორებში მხოლოდ ეკატერინე გაბაშვილს შეუძლია აღმოაჩინოს, მხოლოდ მის გულკეთილობით აღსავსე მუზას შეუძლია მოძებნოსო, — ამბობს კიტა აბაშიძე.

კრიტიკოსი ეხება აგრეთვე მოთხრობას „ჩვენი კაკლის ხე“. კიტა აბაშიძეს უყვირს, რატომ შეიძულა ავტორმა ის კაკლის ხე, რომელიც ასე ძალიან უყვარდა, რა ბრალი მიუძღოდა კაკალს ვანო ვერხვიშვილის დასახიჩრებაში.

მწერალ ქალს მოსწონდა ვენახის თავში მდგარი უშველებელი კაკლის ხე, რომლის ტოტებს ვენახის თითქმის მეოთხედი ეჭირა. მოსწონდა იმიტომ, რომ მის ჩრდილში მუდამ იყო გაშლილი ხალიჩა და უმცროსი და-ძმანი „ზედ ყირამალა გადადიოდნენ“.

ერთხელ, კაკლის ბერტყვის დროს ვანო ვერხვიშვილი ჩამოვარდა და მიწაზე დაენარცხა.

მართალია, „კარგად იცის ავტორმა და ჩვენც, რომ ამ უბედურ შემთხვევაში კაკლის ხეს არავითარი დანაშაული არ მიუძღვის“, მაგრამ ჩვენ ვერ დავეთანხმებით კრიტიკოსს, რომელსაც დაუშვებლად მიაჩნია ავტორის განწყობის

¹ ეკ. გაბაშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 157.

სრულიად შეცვლა ამ მცენარისადმი, „რაკი ვანო ვერხვიშვილის დამახინჯების გამხსენებელი შეიქნა“.

ეკატერინე გაბაშვილი გლეხ-კაცის პირადი უფლებების დამცველია. თავისი გაჭირვებული მდგომარეობის გარდა წოდებრივი უთანასწორობაც გარკვეულ დაღს ასვამდა უბრალო ადამიანებს. სწორედ ეს წოდებრივი უთანასწორობა გახდა ის დაბრკოლება, რომელმაც ქუჩესა და თედოს წმინდა სიყვარული სამუდამოდ დაამსხვრია („ორენა და ქუჩე“).

შეძლებული ოჯახის შვილს ქუჩეს შეუყვარდება „ერთი სხვა მხრიდან გადმოვარდნილი ბიჭი“, თედო, რომელიც ლუკმაპურს მოჯამაგირეობით შოულობდა. „საშინელი ყბედი, ლაზლანდარა... პირველი მოჭიდავე, ჩინებული ზურნის დამკვრელი და ამისათვის ყველა ღვინის და ჯვარობების მოთავე“, — ასე გვიხასიათებს მწერალი ამ ახალგაზრდას. აქვე ეკატერინე გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ მდიდარი გლეხისათვის წარმოუდგენელი იყო თავისი ქალი მოჯამაგირე თედოსათვის მიეთხოვებინა და ამიტომაც მათ დაახლოებას არად აგდებდნენ, თედოს მიჯნურობა სიცილადაც არ ყოფნიდათ.

„ორენასა და ქუჩეს სიყვარულმა, მათმა დიდმა, უსაზღვრო გრძნობამ მათ არსებაში „ველარ დაიტია, აბოზოქრა და თან წაღეკა მთელი მათი არსებაცა“, — გვეუბნება კიტა აბაშიძე. ორენასა და ქუჩეს ურთიერთსიყვარული დაუძლეველი აღმოჩნდა და „ბუნების ყოვლად მოწყალე მფარველობის ქვეშ სიტკბოება და ნეტარება განიცადეს“.

ეს ამბავი მეორე დღესვე მთელმა სოფელმა შეიტყო, გაიმართა ჭორაობა. ვარდისუბნელთა კეთილზნეობას „მოთრეულმა მოჯამაგირე ბიჭმა ლაფი დაასხა...“ ამის სამაგიეროდ მშობლებმა იგი ორმოცდაათი წლის, ნაქვრივალ და ოთხი შვილის მამას გააყოლეს. მალე ამ კაცმა გაიგო ორენასა და ქუჩეს რომანული თავგადასავალი, რომ ქუჩე ორენასაგან ბავშვს ელოდებოდა და ქალიშვილი მშობლებს დაუბრუნა.

მიხ. ზანდუკელმა სამართლიანად აღნიშნა, რომ „ქუჩეს მშობლებისათვის მთავარი შვილის მდგომარეობის გაგება, მისი გამოსწორება, კეთილად მიმართვა კი არ არის, არამედ

„რა უნდა ეთქვათ ქვეყნისათვის და რა პირით უნდა შეეხედათ მეზობლებისათვის?“¹

ცემით განაწამები ქუჩე ბოსელში შეათრიეს. აქაც არ დააკლეს გშობლებმა თავიანთ ქალიშვილს ცემა-ტყეპა.

ქუჩის სოფელიც განუდგა.

როდესაც ქუჩე გონს მოვიდა, მის „გვერდით ეგდო პაწაწინა გალურჯებული ქმნილება და საცოდავად ჰკნაოდა“. ქუჩე ჯერ ალერსით დაეკონება პატარა არსებას, ხოლო შემდეგ ძირს დაანარცხებს და ჰკლავს. შემდეგ ქუჩეს ასამართლებენ და ათი წლით ციმბირს გადასახლებას გადაუწყვეტენ. ყველა მოწმემ დაამტკიცა ქუჩის მიერ თავისი შვილის მკვლელობა, ხოლო „თუ რამ მიიყვანა იქამდის, რასაკვირველია, ხმა არავის ამოუღია“. კიტა აბაშიძეს მოსწონს ის „ნამდვილი საზოგადოებრივი რეფორმატორის ენა“, რომლითაც მწერალი ქალი აგვიწერს ამ ადგილს: „მისი სიმართლის მოყვარეობით აღსავსე გული დრტვინავს და თავშეკავებულ ირონიაში მწარე ნალევს ანთხევს ამ სოფლის ძლიერთა შესახებ, წყევლა-კრულებით იხსენიებს, ვინც სიცოცხლეს უწამლავს ადამიანის პირადობას, მის ბედს ანაბარად ატრიალებს და მისი დაღუპვა არად მიაჩნია“² — ამბობს კრიტიკოსი.

ქუჩემ, რომელსაც ტუსაღის ტანისამოსი ეცვა და თვალებზე შალჩამოფაფხული უგრძნობლად იჯდა, იმ დღეს მხოლოდ ორჯერ აიხედა მაღლა. პირველად მაშინ, როდესაც სასამართლოს გადაწყვეტილებაზე გოგიამ და ნინომ (მშობლებმა) ტირილი მორთეს. ქუჩეს ამ გადახედვაში, მწარე ღიმილში ჩანდა ზიზღი ამ ადამიანებისადმი, რომელთაც იგი ასეთ დღეში ჩაადგეს. ხოლო მეორედ მაშინ, როდესაც სალდათებს კიბეებზე ჩამოჰყავდათ. აქ მან დაინახა ცალხელა, ძველმანებში გახვეული ბიჭი (ორენა), რომელსაც ხელი გაეშვირა და მოწყალებას თხოულობდა. ქუჩეს თვალებიდან ცრემლები ჩამოუგორდა. „ერთის წლის წინათ სავსენი სიცოცხლით, სილამაზით და სიჭაბუკით ერთმანეთს შესტრფიალებ-

¹ მის. ზანდუელი, ახალი ქართული ლიტერატურა. ტ. III, 1955 წ. გვ. 337.

² კ. აბაშიძე, ცხოვრება და ხელოვნება, 1971 წ. გვ. 222.

დნენ და კაცის თვალს ატკბობდნენ, ეხლა კი დამახინჯებულნი იმავე ხალხის მოწყალებით განიწირებოდნენ საზოგადოები-
დგან“.¹

ერთ დროს „კოპწია, მაისის ვარდივით გადაშლილი“ ქუჩე და „ბიჭი-ლომი, მხარ-ბეჭკადაჭიმული“ თედო (ორენა) საზოგადოებრივმა ცხოვრებამ შეუბრალებლად გასწირა და დაამახინჯა, საზოგადოებრივი ცხოვრების უხამსობამ შეი-
წირა ქუჩეს ახალდაბადებული ბავშვი. ქუჩემ თავის ჩვილ ბავშვს სიკვდილით თავისუფლება მიანიჭა, ააცილა ის უბე-
დურება, რაც მისმა მშობლებმა განიცადეს. გულისმომკვლე-
ლად გაისმის ქუჩეს ტრაგიკული ხმა: „ — იმიტომ (მოვკალი),
რომ მე მინდოდა დავსჯილიყავ, იმიტომ რომ მე მინდოდა
იმისთვის ამეცილებინა ჩემი ბედი და იმის სიკვდილით შემე-
მოკლებინა ჩემი მწარე დღე. მე მინდა, რომ მომკლათ, ამ
წუთისოფელს მომარჩინოთ. მომკალით, ბატონებო, მომკა-
ლით თქვენის ღვთის-გულისათვის. მე სიცოცხლე აღარ მინდა“.²

კიტა აბაშიძის აზრით, ავტორის აღშფოთება საზოგადოებ-
რივი ცხოვრების გულქვაობისადმი იქამდის მიდის, რომ
დედას, შვილის მკვლელს, თითქმის გმირად გვიხატავს და
მუხლს მოგვადრეკინებს მისი ტანჯვის წინაშეო.

ქუჩე ჩვენ არ შეგვიძლია „თითქმის გმირად“ წარმოვიდ-
გინოთ, იმიტომ რომ ის უძლურია აღსდგეს საზოგადოების
წინააღმდეგ, მას არა აქვს მებრძოლი ადამიანის თვისება და
ამიტომაც სიკვდილში მოელის ხსნას.

ცდუნებასაყოლილი ემილია (ლესინგი — „ემილია გა-
ლოტი“) თავისუფლებასა და სიცოცხლეს სიკვდილში ეძებს.
იგი მუდარით მიმართავს მამას, რათა რაც შეიძლება მალე
აუსრულოს თხოვნა. იგი ამბობს:

„...ოდესღაც მამამ თურმე თავის ქალიშვილს ხანჭლით
გაუგმირა გული, რათა ეხსნა შერცხვენისაგან... და მეორედ
მიანიჭა სიცოცხლე. მაგრამ ასეთი გმირული საქმეები მხოლოდ
წინათ ხდებოდა. ასეთი მამები ახლა აღარ არიან“.

მამაც აღარ აყოვნებს და ანთავისუფლებს შვილს...

¹ ეკ. გაბაშვილი, რჩეული ნაწერები. ტ. I, გვ. 117.

² იქვე.

ოღოარდოს სწამს, რომ მართლმსაჯულება მას დამნაშავედ გამოაცხადებს, არ გამოიძიებს მიზეზს შედეგისა. ოღოარდოც „ვერ მალდებდა ბოროტების წინააღმდეგ და სათნოების გამარჯვებისთვის საზოგადოებრივი მასშტაბით ბრძოლის იდეამდე“.¹

ქუჩის მიერ თავისი შეილის ტრაგიკული მკვლელობა საზოგადოებრივი ცხოვრებისადმი შურისძიებისაკენ მოუწოდებს ადამიანებს.

რა ზომამდე მიიყვანა წოდებრივმა უთანასწორობამ პატარა ბავშვები, ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ეკ. გაბაშვილის მოთხრობა „კონა“. მოთხრობაში აღწერილია ტრაგიკული მდგომარეობა ორი ბავშვისა. კონა უკიდურესმა გაჭირვებამ მიიყვანა სოფელ არაშენდაში თავად სპირიდონ თავბრუაძის ოჯახში მოსამსახურედ და კნეინა ბარბარესა და მისი მოახლის — იოსახარის უღმობელ ხელში ჩააგდო. ესენიც ისეთი ადამიანები აღმოჩნდნენ, რომელთაც „სხვისი ტირილი სიცილად მიაჩნდათ და სხვისი ტანჯვა ქეიფად“, ამბობს მწერალი ქალი. ლევანი სპირიდონ თავბრუაძის შეილი იყო პირველი ცოლისაგან.

„კონას სიცოცხლე გამწარებული ჰქონდა უსამართლო ბატონებისაგან, — ამბობს კიტა აბაშიძე, — მის განწირულებაში მას მარტო ერთი ამხანაგი ჰყავდა — ლევანი, დაჩაგრული, დაჯახებული, დებში გამორჩეული, „ობლობისაგან გულჩათხრობილი“ და მისი დედინაცვლისაგან „ბევრჯელ უსამართლოდ დასჯილი“.²

დედამ თავისი პატარა გოგონა იმ პირობით მიუყვანა კნეინა ბარბარეს, რომ ათი წლის განმავლობაში მასთან ყოფილიყო მოსამსახურედ; უნდა ესწავლებინა მისთვის ხელსაქმე, წერა-კითხვა, ათი წლის შემდეგ კი მზითვებით მიეთხოვებინა იმისათვის, „ვისაც იმას ბედი საქმროდ გამოუჩენდა“. მიუხედავად პირობისა, კონა იმ დღიდანვე თავბრუაძიანთ ოჯახის ყურმოჭრილი მონა ხდება. კნეინა ბარბარემ

¹ ჟინორია ო. „მებრძოლი ჰუმანისტი“. — წინასიტყვაობა წიგნში: ლესინგი, დრამები, 1958.

² კ. აბაშიძე, „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ. გვ. 218.

კონა სპირიდონის პირველი ცოლის მოახლეს, იისახარს ჩაა-
ბარა. ამ დღიდან საბრალო გოგოს არ მოჰკლებია წკეპლა და
მუჭლუგუნები.

ცხოვრების ამგვარმა პირობებმა კონაში ჩაქალა ბევშეური
ხასიათი. ის თავჩაღუნული დადიოდა და „დაღონებულის
სახით დასცქეროდა დედამიწას, თითქო იქ უნდოდა ამოე-
კითხა თავისი უბედურების მიზეზი“.

ტრაგიკულია აგრეთვე პატარა ლევანის ბავშვობა. იგი,
მართალია, პატარა კონასავით უბედური არ ყოფილა, მაგრამ
უსამართლო დასჯა და საყვედურები, რომელიც დედინაც-
ლისა და მამისაგან ხვდებოდა ხოლმე, მის ბავშვურ გულს
აფორიაქებდა და თავისი და-ძმების ბედს ანატრებდა. არ
შეიძლება მკითხველში სიბრალულის გრძნობა არ გამოიწ-
ვიოს იმ ადგილმა, სადაც პატარა ლევანი გულმოკლული შეს-
ჩივის თავის მდგომარეობას კონას და ასეთ ცხოვრებას ციმ-
ბირში გადასახლებას ამჯობინებს.

ერთ ბედში მყოფ ქალსა და ვაჟს ერთმანეთი შეუყვარდე-
ბათ და გაქცევას გადაწყვეტენ. ისინი მართლაც შეასრულებენ
თავიანთ განზრახვას, მაგრამ ვაგონში ლევანის მამა შეხვდე-
ბათ. კონას დაიჭერს, ლევანი კი ხელიდან დაუძვრება: შინდაბ-
რუნებულ კონას უმოწყალოდ სცემენ, გოგონა ლოგინად
ჩაევარდება. მართალია, მისი მდგომარეობა უიმედო იყო, მაგ-
რამ კონამ ნელ-ნელა მოიხედა და მალე ფეხზეც დადგა. მის
ნორჩ გულს არ ასვენებდა შურისძიების გრძნობა. ერთ დღე-
საც მორიგი შეურაცხყოფის დროს კნეინა ბარბარეს გულში
დანა გაუყარა და თვითონაც შეეწირა ბედუკუდმართ ცხოვ-
რებას.

მწერალი ქალი ამ მოთხრობით ხაზს უსვამს, რომ თავადსა
და გლეხს შორის კეთილი ურთიერთობა შეუძლებელია. ეს
აზრი მას მხოლოდ მოთხრობა „კონაში“ აქვს გატარებული.
ლევანი, რომელსაც ასე ძალიან უყვარდა (თუ ამას სიყვარული
ეწოდება) კონა და თავისი ბედის მასთან სამუდამო დაკავში-
რებაზე ოცნებობდა, გაჭირვების ჟამს ღალატობს თავის
სატრფოს. კ. აბაშიძე ამბობს: „ლევანი, რომელმაც ასეთი
„კეთილშობილური“ სილაჩრე გამოიჩინა, სატრფოს უღალატა
და საცოდავი კონა მარტოდმარტო ჩაუგდო მამამისს ხელში,

ესლა მამას შეურიგდა, „გიმნაზიაში სწავლობს და იმედი აქვს უმაღლესი სწავლაც მიიღოს“. ყველასაგან განწირულ კონას მაღალი გრძნობის სამაგიეროდ კი მარტოლა ეს დარჩა: „ლევანის შრომით სავსე სიცოცხლეს ძლიერ ზშირად ამღვრევს ის აზრი, რომ ამხანაგს უმტყუნა და სათნო კონა უმეცრების მსხვერპლად გაჰხადა.“¹

მიუხედავად ამისა, ეკატერინე გაბაშვილს მაინც მიაჩნდა, რომ ორ წოდებას შორის შეთანხმება მშვიდობიანი გზით უნდა წარმართულიყო. მათ შორის ზღვარი წაიშლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ თავადაზნაურობა ღმობიერ დამოკიდებულებაში იქნებოდა გლეხობასთან, მოუსპობდა გადასახადებს და ა. შ. სწორედ ამაში გამოიხატებოდა ეკ. გაბაშვილის წვრილბუჩუქიზიულ-ხალხოსნური შეხედულება. ეკ. გაბაშვილი უარყოფდა კლასთა შორის ბრძოლის აუცილებლობას. სწორედ კლასთა ბრძოლას უწოდებდა ვ. ი. ლენინი „როგორც მთელი განვითარების საფუძველს და ამ განვითარების მამოძრავებელ ძალას“.²

❖ კიტა აბაშიძე თავის კრიტიკულ წერილში „ეკ. გაბაშვილის საყმაწვილო მოთხრობანი“ გაკვირვებით ეხება მწერალი ქალის მოთხრობას „თამაროს შეხვედრა“, სადაც გადმოცემულია ქოლერობის დროინდელი ამბავი. კრიტიკოსის აზრით, ეკ. გაბაშვილი „გვიხატავს, რომ ადამიანურ სიბრალულს ამ საერთო შიშის დროში, როცა ყველანი თავზარდაცემული გაუბრბიან ერთმანეთს და ამ სირბილში ერთმანეთს არ ზოგავენ, ამ დროში ადამიანობა, ღმობიერება და გულკეთილობა ბავშვებს მაინც დარჩებათ“.³

ქოლერის საუკეთესო კერა იყო ის საშინელი პირობები, რომელშიც ღარიბ-ღატაკ გლეხობას უხდებოდა ცხოვრება. ეს იყო ჭუჭყიანი ტანისამოსი, საცხოვრებელი სახლის უსუფთაობა, ყოვლად უვარგისი საკმელი და დაგლეჯილ-დაფლეთილი ლოგინი. ასეთი პირობების გამოსწორება გლეხ-კაცს არ შეეძლო და ისღა დარჩენოდა, გადასახლებულიყო

¹ კ. აბაშიძე, „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ. გვ. 229.

² ვ. ი. ლენინი, — „მარქსი, ენგელსი, მარქსიზმი“. წიგნში: „მარქსიზმის სამი წყარო და სამი შემადგენელი ნაწილი“. 1953 წ. გვ. 93.

³ კ. აბაშიძე, — „ცხოვრება და ხელოვნება“, 1971 წ. 207.

ქოლერით მოწამლული ადგილებიდან. მხოლოდ ვეშაპი-
ძიანთ ოჯახმა არ მიხედა სხვის მაგალითს და „თავიანთ რიგია-
ნად მოწყობილ სახლში“ დარჩენა ირჩია. მოსამსახურესა და
პატარა ბავშვებს აკრძალული ჰქონდათ ეზოს გასცილებოდნენ
და სოფლელებს დალაპარაკებოდნენ. ვეშაპიძეების პატარა
გოგონა თამრო ერთ მშვენიერ საღამოს ციციანთელების დევ-
ნაში ისე გაერთო, რომ ვერც კი შეამჩნია, როგორ გასცდა
თავის კარ-მიდამოს. სიბნელეში მან ფეხი წამოკრა მომავლად
მართას, რომელიც ძვლებად ქცეული, ავადმყოფობისაგან
არაქათგამოცლილი მიწაზე ეგდო. როდესაც პატარა თამრომ
გაიგო, რომ მართა ქოლერით იყო დაავადებული, შიშისაგან
შეკრთა, მაგრამ შიშს სიბრაულის გრძნობამ დასძლია და
მომავლადვისადმი დახმარების წყურვილით აღავსო. იგი
მაშინვე გაიქცა სახლში და მშობლებისაგან შეუმჩნევლად
მომავლადვს კარაქიანი პური და ღვინო წაუღო.

— „ნუ გეშინიან, ხვალ კიდევ მოვალ, ღვინოს მოგიტან,
შაქარს, რძეს, პურს, წამლებს და, თუ სხვასაც უნდა ვისმე, შენ
იმათ მიუტან, არა, მართა? ხომ სხვებსაც ეშიებათ? ავადაც
ხომ ბევრი ირის?!“¹ — ეუბნება ათი წლის თამრო მართას.
„თამრო მოველინება მხსნელად ხოლერით ავადმყოფ საბ-
რალო მართას“, — გვეუბნება კ. აბაშიძე. მაგრამ განა მართო
მართას! ზემომოყვანილ სიტყვებში, რომლებითაც მთავრდება
ეკ. გაბაშვილის მოთხრობა, ნათლად ჩანს პატარა გოგონას
სურვილი, რათა დახმარების ხელი გაუწიოს უბედურ მდგომა-
რეობაში ჩავარდნილ ადამიანებს. და თუ „ცოდვის ჩადენის
სურვილიც... უკვე ცოდვაა“ (ლესინგი), სიკეთის ჩადენის
სურვილიც სიკეთეს წარმოადგენს. პატარა თამრო კეთილ საქ-
ციელს სჩადის მომავლადვი მართასადმი, და აგრეთვე ზუსტად
ასეთივე კეთილი გრძნობები ამოძრავებს სხვა გაჭირებული
თანასოფლელებისადმი.

ეკ. გაბაშვილის ზემოდასახელებულ კრებულში შეტანილ
რამდენიმე მოთხრობას კ. აბაშიძე მეტად უფერულად მიიჩ-
ნევს. ესენია: „ნანოს დედოფალა“, „რად დაგვივიწყე“, „ერთი
ჭირი მარგებელია“ და „ოჯახის ბურჯი“.

¹ ეკ. გაბაშვილი, საყმაწვილო მოთხრობანი, 1898 წ. გვ. 16.

„ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია, — ამბობს კრიტიკოსი, — რად დასჭირდა ავტორს ასეთი უცნაური მოთხრობის („ნანოს დედოფალა“ — ზ. ბ.) დაწერა. თუ ავტორს მაინცდამაინც ისა სურდა დაენახვებინა, რომ ვაჟკრის ცოლების გაუმადლობა და სიბრმავე იქამდე მიდის, რომ ტიკინასაც კი სტაცებენ ბავშვებს, — არა მგონია ეს საჭირო იყოს ვისმესთვის, ან რაიმე სერიოზულ მასალას წარმოადგენდეს ლიტერატურული ნაწარმოებისათვის, ანდა ასეთი შეხედულება სიმართლესთან ახლოს იყოს“.

მართალია კ. აბაშიძე, როდესაც ამბობს, რომ ვაჟკრები საზოგადოდ ანგარიშის მოყვარენი და ცოტა მშიშარანიც არიან. არა მგონია ეს თვისებები ისეთ უცნაურ ძარცვა-გლეჯას შეეფერებოდეს, როგორც ამ მოთხრობაშია გადმოცემული.

დანარჩენ მოთხრობებს კ. აბაშიძე უფრო გონების ნაშრომად მიიჩნევს, ვიდრე გონებისა და გრძნობის შეერთებულ ნაყოფად. კრიტიკოსი ამ მოთხრობებს ბავშვებისათვის უფერულად თვლის და მართლაც, თუ გადავიკითხავთ ეკ. გაბაშვილის ზემოდასახელებულ მოთხრობებს, ვნახავთ, რომ ენობრივი ქსოვილის გარდა სხვა მხრივ ისინი მეტად უფერულად გამოიყურებიან.

ამგვარად, თვალი რომ გადავავლოთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პრესას, ნათლად დავინახავთ. რაოდენ საინტერესო კრიტიკულ წერილებს უძღვნიდნენ ჩვენი გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწენი საერთოდ საბავშვო მწერლობას და კერძოდ, ეკატერინე გაბაშვილის შემოქმედებას. მათი დეტალური შესწავლა აუცილებელია ქართული საყმაწვილო ლიტერატურის ისტორიისათვის.

**შიო მღვიმელი, რაფ. ერისთავი,
თ. რაზიკაშვილი და პ. ცაგელი**

ბავშვების გულის მესაიდუმლემ და საყვარელმა პოეტმა შიო მღვიმელმა მთელი თავისი სიცოცხლე ნორჩი თაობის აღზრდას შეაღია. მისმა „საუცხოო მარგალიტებმა“ სამუდამოდ დაიმკვიდრეს განსაკუთრებული ადგილი, როგორც მისი დროის, ასევე დღევანდელი ნორჩი თაობის გულებში.

შიო მღვიმელის საყმაწვილო შემოქმედება ნორჩი თაობის ბრწყინვალე აღმზრდელია და მათდამი უსაზღვრო სიყვარულიდან გამომდინარეობს.

ვაჟა-ფშაველა დიდად აფასებდა შიოს ნიქსა და განუზომელ ღვაწლს სამწერლო ასპარეზზე. ბუნების დიდი მესაიდუმლე მწერალი აღნიშნავდა, რომ „ეს პატარა კაცი ამავე დროს ძალიან დიდი კაცია, მისი ღვაწლი დიდმნიშვნელოვანია. ვინც ბალებს კეთილგონიერად ზრდის, იგია აღმზრდელი და გამაბედნიერებელი ერისა, ვინაიდან სიყრმის დროს დათესილი კეთილი თესლი დიდობაში უხვად გამოიღებს ნაყოფს. ამიტომ აძლევს ჰემმარიტი პედაგოგიკა უდიდეს მნიშვნელობას დაწყებით სწავლას, სიყრმის დროს მიღებულ შთაბეჭდილებათა“.¹

ვაჟა-ფშაველა შიო მღვიმელს კეთილგონიერ აღმზრდელად და ერის გამაბედნიერებლად მიიჩნევდა.

შიო მღვიმელს თავისი ცხოვრება ბავშვის გარეშე ვერ

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული, 1964 წ. ტ. IX. გვ. 377—378.

წარმოედგინა და გჯერათ, როდესაც მის ჰეშმარიტ სიტყვებს ისმენთ:

„მაშინა ვარ ბედნიერი,
მხოლოდ მაშინ ტკბება გული,
როცა მესმის ნორჩი ყრმების
სიცილქე და ჟრიაბული!

არ გამოვიდოდა საყმაწვილო ჟურნალების თითქმის არც ერთი ნომერი, შიოს ლექსები რომ არ ყოფილიყო შიგ.

მიუხედავად იმ დიდი სიყვარულისა, რომელიც ნიჭიერმა პოეტმა დაიმსახურა როგორც პატარა მკითხველებში, ასევე მოზრდილებშიც, ლიტერატურულმა კრიტიკამ სათანადო ყურადღება ვერ მიაქცია შ. მღვიმელის ბრწყინვალე შემოქმედებას.

ჟურნალ „ივერიაში“ 1890 წელს (№ 24) დაიბეჭდა თეოფილე ხუსკივაძის „საბიბლიოგრაფიო შენიშვნა“, სადაც გარჩეულია ჟურნალ „ჯეჯილის“ ამავე წლის პირველი ნომერი.

თეოფილე ხუსკივაძემ ჰეშმარიტად სასიხარულო ფაქტად მიიჩნია საყმაწვილო პერიოდული ორგანოს დაარსება და ჟურნალის დამამშვენებლად პირველ გვერდზე დაბეჭდილი შიო მღვიმელის ლექსი „ჯეჯილი“ აღიარა. კრიტიკოსის აზრით, „პირველი ღირსება ამ ლექსისა ის არის, რომ მისი შინაარსი მკაფიო და ადვილის ენით არის გადმოცემული. არც ძალადობა, არც მაღალ-აზროვანი ფრაზები და არც იდეის დაბნელება, ძნელად გამოცნობა არ ემჩნევა“, და განაგრძობს, რომ ლექსი ყმაწვილური ენით არის დაწერილი და მათი ცოდნის შესაფერისიაო.

შიო მღვიმელის პოეზია ბავშვებს ცხოველებისა და ფრინველების სიბრაღულისა და სიყვარულისაყენ მოუწოდებს. პოეტი ტუქსავეს პატარა ბიჭს — სესეს, რომელიც პაწია მერცხალს უმიზეზოდ ქვებს ესვრის, არ მოსწონს, როდესაც ბავშვები „კოპწია ყვავილებისა და მინდვრის ტურფა ჯალს“ — პეპელას იჭერენ, როდესაც მწყემსები მინდვრის პატარა ბაჭიას შეიპყრობენ და თავისუფლებას უსპობენ.

ამ თემაზე აქვს შიო მღვიმელს დაწერილი ლექსი „მერცხალი“, რომელიც ლ. ბოცვაძემ ჟურნალ „ჯეჯილში“ (1898 წ. № 1) გამოქვეყნებულ ნაწარმოებთა შორის საუკეთესოდ მიიჩ-

ნია და სამართლიანად აღნიშნა, რომ ამ ლექსს „ჩვენი ბავშვები სიამოვნებით წაიკითხავენ და განიმსჭვალებიან იმ გრძნობით, რა ცუდია, როცა რომელსამე ცხოველსა და ფრინველს აწვალავენ პატარა ცელქი ბავშვები“¹.

კრიტიკოსი ლექსის მცირე ნაკლოვანებად მიიჩნევს იმას, რომ სასვენი ნიშნები ყველგან სწორად არ არის დასმული. უწუნებს აგრეთვე ერთ-ერთ სტროფს, სადაც მისი აზრით, გრამატიკული წესებია დარღვეული. მაგ.:

„ორი ლამაზი მერცხალი
სიყრმითვე შემოჩვეოდნენ (?)
მრავალქერ გაფრენილიყვნენ (?)
მრავალქერ ისევ სწევოდნენ (?) და აღნიშნავს:

„მგონია ასე ამბობენ და სწერენ კიდევ: ორი კაცი მრვიდა, ორი მერცხალი მოფრინდა... და სხვა. ეს გრამატიკოსებისთვის მიგვიჩნდია“².

ლ. ბოცვაძის აზრით, „საშუალო ღირსებისაა“ ლექსი „მდინარე“, განსაკუთრებით კი არ მოეწონა უკანასკნელი ტაეპის ბოლო ორი სტრიქონი:

ეს კი გვწყინს, მირბი ჩვენგან შორს
და ველარ გხედავთ თვალითა“.

კრიტიკოსი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „მდინარის სირბილში“ საწყენი არა უნდა იყოს-რა და... ეს გრძნობა წყენისა, მდინარის სირბილის გამო, იშვიათად დაიბადება რომელსამე ბავშვის გულში, იმისდა მიუხედავად, რომ ბავშვებს საზოგადოდ, განსაკუთრებით ზაფხულობით, მდინარეებში თამაშობა ძალიან უყვართ ხოლმე“³.

ლ. ბოცვაძეს ყმაწვილებისათვის შეუფერებლად მიაჩნია იგავი „ყვავი“, საიდანაც „...ბევრს ვერაფერს სულიერ საზრდოს ვერ გამოიტანს პატარა მკითხველი“. დიდი პედაგოგი სწორად მსჯელობს, როდესაც ამბობს, რომ „ისეთი იგავ-არაკი, რომლის ზნეობრივი სწავლა მეტად დახლართულია, ან შეიცავს ცბიერებას, ჟესამართლობას, პატარებისათვის, საკი-

¹ „ივერია“, 1898 წ. 12 მარტი, № 54.

² იქვე.

³ „ივერია“, 1898 წ. 1 მაისი, № 91.

თხევად სასარგებლო არ იქნება, რადგანაც ზოგიერთი ნაწილი ამისთანა იგავ-არაკებისა პატარებისათვის სრულიად გაუგებარი ხდება და ამიტომ ასეთის საკითხავი მასალის წაკითხვამ მიიყვანა რუსსო იმ დასკვნამდის, რომ საჭაროდ ეთქვა: „чтение — бичь детского возраста“.¹ ამიტომაც კრიტიკოსი სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა ნახევრადგაუგებბარი იგავების მიწოდებას პატარებისათვის: „რადგანაც ბავშვები ჯერონად ვერ ახსნიან წაკითხულს, ადვილად შესაძლებელია, რომ რომელიმე გაქნილი და ვერაგი მომქმედი გმირი იგავ-არაკისა, სამაგალითოდ და მისაბაძევად იქმნას პატარა მკითხველის მიერ აღიარებული“².

კრიტიკოსს მოსწონს აგრეთვე შიო მღვიმელის პატარა ლექსი „ყმაწვილი და ციყვი“, სადაც მშვენივრად არის დახატული, თუ როგორ ცდილობს პატარა ბიჭუნა ციყვის ხელში ჩაგდებას და მიზანს ვერ აღწევს.

1898 წელს ჟურნალ „ჯეჟილის“ № 9-ში დაიბეჭდა პოეტის საუკეთესო ლექსი „მოწყენილი ჩიტი“. მისი მოწყენა შვილების დაკარგვითაა გამოწვეული და ბავშვის გულს სიბრაღით ავსებს.

ლ. ბოცვაძის აზრით, ეს ლექსი „საზოგადოდ კარგია და წასაკითხად ბავშვებისათვის არა უშავს რა“.³ მას უხერხულად მხოლოდ პირველი ორი სტრიქონი მიაჩნია:

„ყველა ხარობს, მხიარულობს,
დაფრინავს და დაცქრიალებს...“

„აქ თუ მივიღებთ მხედველობაში სიტყვას „ყველას“, როგორც გამომხატველს საზოგადო ცნებისას“, — განაგრძობს კრიტიკოსი, — „მაშინ უნდა აღვნიშნოთ, რომ „ყველას“ მხიარულობა თუ შეუძლიან, ფრენა და ცქრიალი — კი ყველასათვის შეუძლებელია!“⁴

1898 წელს „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ კრიტიკულ წერილში შიო მღვიმელის ლექსის — „ტყის სურა-

¹ „ივერია“, 1898 წ. 29 ივლ. № 161.

² იქვე.

³ „ივერია“, 1898 წ. 3 ნოემბ. № 235.

⁴ იქვე.

თების“ შესახებ ლ. ბოცვაძე წერდა: „ეს ლექსი ადგილი სა-
კითხავია და შინაარსითაც სახალისო პატარა მკითხველებისა-
თვის, რადგანაც ლექსს ჩართული აქვს ხუთამდის იმ პირუტყ-
ვის სურათები, რომელთა შესახებაც ლაპარაკია ლექსში“, და
„სათაური სავესებით ვერ ახასიათებს ლექსის შინაარსს“¹. კრი-
ტიკოსი შემდეგ განაგრძობს, რომ „ზამთრის სურათის აღწე-
რას ამ ლექსში მხოლოდ პირველი ექვსი სტრიქონი იპყ-
რობს და ისიც ძალიან მცირედ...“ ზამთრის სურათის აღწერა
ამ ლექსის არამც თუ დასაწყისში, არამედ ვერც შემდეგ ვნა-
ხეთ. მაგალითად მოგვყავს კრიტიკოსის მიერ მითითებული
პირველი ექვსი სტრიქონი:

„გათენდა. მინდვრათ გაისმა
ტოროლას ხმისა ზრიალი;
მთაში ტყემ გამოიღვიძა,
ფოთლებმა მორთეს ზრიალი.
შესწყდა ბუღბუღის ხმა ტყბილი,
ყელში რაკრაკი, კრიალი...“²

შემდეგ კრიტიკოსი სამართლიანად შენიშნავს, რომ
ლექსში გვხვდება გაუგებარი ადგილებიც. ასეთია, მაგალითად:

„შაშვთა და შურთხთა დაჰფარეს (?)
ნაკადის კლდეზე (?) ჩხრიალი (?)“ და

განაგრძობს: „დაჰფარეს ჩხრიალი“, ჩხრიალი პნიშნავს
მდინარის ხმაურობას (журчание ручья), ამიტომ „დაჰფა-
რეს“ უადგილოდ არის ნახმარი; ვერც ეს „ნაკადის კლდე“
არის რიგიანი, რადგანაც ისედაც სუსტ სურათს მეტად ბუნ-
დოვნად ჰხდის“.

კრიტიკოსს კიდევ ერთი ძნელად გასაგები ადგილი მოჰ-
ყავს საილუსტრაციოდ:

„გაჩაღდა ყველგან სიცოცხლე.
შეიქნა ფუსფუს-ტრიალი,
მისვლა და მოსვლა ცხოველთა,
მწერთა ბზუილი, ყიალი“.(?)

„აქ სიტყვა „ყიალი“ მისთვის არის ნახმარი, — შენიშ-
ნავს კრიტიკოსი, — რომ რითმობა გაუწიოს სიტყვას

¹ „ივერია“, 1898 წ. 8 დეკ. № 262.

² „ჭეჭილი“, 1898 წ. № 10, გვ. 1.

„ტრიალს“, მაგრამ მწერთა ყიალი კი გვეგონია, ახლად შეთხზული ქართული უნდა იყოს“.

ლექსში „ტყის სურათი“ პოეტი გვიხატავს გუგულს და მის თვისებებს. პატარა ბავშვი მისთვის მისაწედომი, სურათოვანი ენით სწავლობს გუგულის ხასიათს.

ლ. ბოცვაძემ აღნიშნა ამ ლექსის დადებითი მხარე და ხაზი გაუსვა, რომ „ეს ლექსიც შინაარსის მხრივ კარგია და საბავშვო ჟურნალისათვისაც შესაფერისი“.

ასე გამოეხმაურა ახალგაზრდა პოეტის პირველ ნაბიჯებს ქართული პერიოდული პრესა. მიუხედავად ამისა, შიო მღვიმელი კრიტიკის მიერ სათანადოდ შეფასების გარეშე დარჩა. მას ბავშვების უსაზღვრო სიყვარული განუშორებლად თან სდევდა და თავისი შემოქმედების უშრეტ წყაროს წარმოადგენდა.

* * *

საყმაწვილო ლიტერატურის განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელმა რაფიელ ერისთავმა. მისი შემოქმედება მუდამ ახლობელი იყო ქართველი ბავშვებისათვის და ქვრივ-ობლებისა და გაჭირვებულების, სწავლისა და სამშობლოს სიყვარულით იყო გაჟღენთილი.

1881 წელს ანთ. ჯუღელმა პატარებისათვის გამოსცა საკითხავი წიგნი — „წყარო“, № 1, სადაც დაიბეჭდა რაფ. ერისთავის შესანიშნავი ლექსი „ზამთარი“. აქ მშვენიერად არის აღწერილი ყმაწვილის სიხარული, რაც გამოწვეულია ზამთრის არდადეგების დროს სოფელში, მშობლებთან ჩასვლით და მათთან ერთად ახალი წლის შეგებების სურვილით. ყმაწვილი იგონებს თავის პატარაობას და იმ აღტაცებას, რაც თოვლის მოსვლას თან სდევდა:

„ვხედავ, ვხედავ, დაგვიზამთრდა,
მომავონდა მე ზამთარი;
მომავონდა პაწიობა,
მომავონდა მე სახლ-კარი;

მახსოვს, როცა ბაღი ვიყავი,
მიხაროდა თოვლის მოსვლა,
თოვლის გუნდის გაკეთება,
სროლა, თოვლში გორვა, მოსვრა...“¹

გაზეთ „ივერიის“ აზრით, ამ ლექსს „წმინდა ხალხური კილო აქვს... კილოს გარდა ასეთის ძლიერის და გამომხატველის ენით არის დაწერილი და ამასთანავე ისე ადვილად შესათვისებელია ყმაწვილებისათვის, რომ ეს ლექსი სწორედ ქრანტუხები რომ იტყვიან *chef d'oeuvre* -ია“.²

რაფიელ ერისთავის ლექსების — „აღდგომა“, „ბზობა“ და „გაზაფხული“-ს შესახებ, რომლებიც ანთ. ჯუღელის რედაქციით გამოცემულ ყრმათათვის საკითხავ წიგნში („წყარო“, № 2, 1881 წ.) იქნა შეტანილი, გაზეთი „ივერია“ წერდა:

„ბავშვების საკითხავად უკეთეს საგანს ვერ ამოარჩევდა კაცი ლექსისთვის... იმისთანა დღესასწაულების მოგონება, რომელნიც ათას გვარს შთაბეჭდილებას აღძრავენ ბავშვის გონებაში, დიდად სახალისოა მისთვის და თუ ეს შთაბეჭდილება ლამაზად გალექსილია, ამაზედ უკეთესს საკითხავს ვერას უშოვით. რაფ. ერისთავს თავისებურად შეუსრულებია ეს ჩინებული აზრი. მარტივის, სწორედ ბავშვურის კილოთი გაულექსავეს ის, რასაც ბზობა და აღდგომა მოაგონებს ყმაწვილს და ხანდისხან რითმის გულისთვის რომ მეტი ლექსი არ ჩაემატა, ეს ორი ლექსი და მეტადრე მესამე „გაზაფხული“ ჩინებული რამ იქნებოდა“.³

გაზეთის რედაქცია ზედმეტად მიიჩნევს ლექსში „ბზობა“ იმ ადგილს, სადაც ერთი ბავშვი მეორეს უამბობს ბზობის ამბავს და უმატებს: „სულ რომ გეტყვი ამ ამბავსა, გაოცდები, გაჰკვირდები...“ — „როდესაც გასაკვირველი არა არის-რა“, — წერს რედაქცია.

რაფ. ერისთავმა მიიღო რედაქციის შენიშვნა და შემდეგ ეს ადგილი მთლიანად ამოიღო ლექსიდან.

ჩვენი აზრით, პოეტს კარგად ვერ გაუმართავს ლექსის

¹ რაფ. ერისთავი, ჩრეული თხზულებანი, 1958 წ. გვ. 58—59.

² „ივერია“, 1881 წ. № 3.

³ „ივერია“, 1881 წ. № 9, გვ. 135—138.

დასაწყისიც, რომელიც ხელოვნურად შეკოწიწებულია შთაბეჭდილებას ტოვებს:

„ბზობა არის, ბზობა არის! წამო, ვანო, საყდარშია,
იქ ლაპლაპებს კელატრები, ნათელა და კაშკაშია...
იქ მოგვემენ ბზის ტოტებსა, დავითვალთ ზინზილები,
თუ შეგვხვდება ბლომად, მაშინ მოგვივა კინახულები...“¹

რედაქციამ მოიწონა რაფ. ერისთავის ლექსი „აღდგომა“. ეს ლექსი „სავსეა იმ შთაბეჭდილებით, რომელიც ყოველს ბავშვს ახსოვს: შუალამეზედ ზარის რეკა, საყდრისკენ გამგზავრება ხელში კელატრებით... ერთი სიტყვით, რაფ. ერისთავის ლექსი შვიდი წლის ბავშვმაც რომ წაიკითხოს, სიამოვნებით ატოკდება და კითხვის ხალისიც გაელვძება“.²

ლექსში „გაზაფხული“ პოეტი ლამაზი ფერებით გვიხატავს ზამთრის წასვლას და გაზაფხულის დადგომით გამოწვეულ ბუნებისა და ადამიანთა ზეიმს. ჩვენ ვერ დავეთანხმებით რედაქციას, რომელსაც ლექსი რითმის გულისათვის დამძიმებულად მიაჩნია. გავიხსენოთ თუნდაც დასაწყისი:

„თოვლი ატირდა ლანქერად,
ადიდდა ჩვენი წყლებია,
ბალებს უხარის, დარბიან,
პაპას გაუთბა ძვლებია,
მიმჯდარა ბერი მყუდროზე,
ყავარჩენს მისჩერებია...
ქვეყანამ გამოიღვიძა,
სიცოცხლე მოსწყურებია...“³

ანთ. ჯუღელის რედაქციით გამოცემული საკითხავი წიგნების სულის ჩამდგმელად გაზეთმა „ივერიამ“ რაფ. ერისთავის ლექსები მიიჩნია. მისი აზრით, „ყოველს წიგნში იპოვით იმისთანა ლექსს, რომელიც აღწერს იმ შექცევას, ანუ მუშაობას, რაც აღნიშნულს დროს შეეფერება. პირველს წიგნებშიც თუმცა კარგი ლექსები იყო: „ზამთარი“ და „გაზაფხული“, მაგრამ სიცხოველით, გამომხატველობით და ენის სიმარტი-

1 თბულებანი თ. რ. ერისთავისა, ტფილისი, 1893 წ. ტ. 1, გვ. 151.

2 „ივერია“, 1881 წ. № 9, გვ. 135—138.

3 რაფიელ ერისთავი, რჩეული თბულებანი, 1958 წ. გვ. 64.

ვით ვერც ერთი მათგანი ვერ შეედრება ამ წიგნში დაბეჭდილს „ზაფხულს“.¹

ლექსი „ზაფხული“ მართლაც რაფ. ერისთავის შემოქმედების ერთ-ერთი ბრწყინვალე ნიმუშია, რომელშიც დიდი ოსტატობით არის გადმოცემული შრომის ჰიმნი, შრომის სიყვარული.

„ამ პატარა ლექსში, — განაგრძობს „ივერიის“ თანაშრომელი, — არის აღწერილი ზაფხულის ორი უმთავრესი საკმე: მკა და ლეწა და ძნელია წარმოიდგინოთ, თუ არ წაგიკითხავთ, როგორ ყოველივე წინადადება ამ ლექსში ბავშვის გონებაზედ არის გამოჭრილი, როგორ ყოველივე მათგანი სახავს რომელსაღმე მუშაობას და მოაგონებს ბავშვს ნამგლის ტრიალს, მუშის გუგუნს, ჰოობუნას, კეერზედ ჯდომას...“²

რეცენზენტი დადებით შეფასებას აძლევს აგრეთვე რაფ. ერისთავის მეორე ლექსს „მერცხალი“, ოღონდ დაბოლოვება ხელოვნურად მიაჩნია.

„დიდ მკითხველზედ მეტად ცუდი შთაბეჭდილება აქვს ზოლმე ლექსს, როდესაც მას ეტყობა ნაძალადეობა და რითმის გულისთვის უალაგო სიტყვის ხმარება და ეგონებთ, რომ ბავშვებზედაც ასე უნდა იმოქმედოს და თუნდა ასედაც არ იმოქმედოს, ამ გვარი ნაძალადეოდ შეთხზული ლექსი შეაჩვევს მას ხელოსნურად და არა ხელოვნურად წერას“, — წერს რედაქცია.

1884 წელს გაზეთ „ივერიის“ № 4-ში მ. ნასიძემ გამოაქვეყნა თავისი „პედაგოგიური მოსაზრებანი“ ჟურნალ „ნობათის“ მეორე და მესამე ნომრებზე. აქ კრიტიკოსი ეხება რაფ. ერისთავის ლექსებს: „ჩიტი“ და „დედა და შვილები“.

მ. ნასიძის აზრით, ლექსი „ჩიტი“, რომელშიც თავისუფლებისადმი სწრაფვაა გადმოცემული, ბავშვებისათვის სავსებით შესაფერისია, ხოლო — „დედა და შვილების“ „ბოლომდის წაკითხვას სწორედ დიდი მოთმინება უნდა, თუმცა ლექსი შედგება სულ ოთხი ხანასაგან“. მ. ნასიძე მიუთითებს ერთ მთავარ ნაკლზე — მის ნაწერებს აჩქარება ეტყობათ. და

¹ „ივერია“, 1881 წ. № 10, გვ. 155—158.

² იქვე.

განაგრძობს: „ამის გამო აღარ ჰგევანან ისინი მისსავე წინაღ-
ნაწერებს. აქ თქვენ გაკვირვებთ გრძელსიტყვაობა, მთელი
აღწერა იქ, სადაც ორი მოსწრებულად ნახმარი სიტყვის მეტი
არა უნდა თქმულიყო-რა და მეტის-მეტი უსუფთაობა რით-
მაში“. კრიტიკოსს ამის დამამტკიცებელი ერთი მაგალითი
მოჰყავს:

„შენ არ ამბობდი. დედილო,
რომ ჩვენთვის არის მკვდარია,
თორემ ზეცას კი ცოცხალა
და ფეფალასთან არია?...“

ბოლოს კრიტიკოსი იმედს გამოთქვამს, რომ „თ. რ. ერის-
თავი უფრო მეტს ყურადღებას მიაქცევს თავის ლექსების
შინაგან და გარეგან ღირსებათა და შემდეგში მრავალ ჩინე-
ბულ თითქმის სახალხო ლექსთა ავტორი არ მოგვაკლებს
საბავშვო სურათულ ლექსებსაც“.

1890 წლის 1 იანვარს „ივერიამ“ სასიხარულო ამბავი
აუწყა ქართველ საზოგადოებრიობას, ეს იყო საყმაწვილო
ჟურნალ „ჯეჯილის“ პირველი ნომრის გამოსვლა.

ახალდაბადებული ჟურნალი დიდი სიამოვნებით იკითხე-
ბოდა, ახალი წლის დილას „დავსტებით და უფრო ტკბილად
„დავბერდით“, ვიდრე მამა-პაპის ნაანდერძევი „აბრამიანი“ და
„გოზინაყი“ დაგვაბერებდაო“-ო, იტყობინებოდა ჟურნალი და
განაგრძობდა, რომ „ჯეჯილში“ ყველაზე უფრო მკითხველის
ყურადღებას მიიპყრობს თ. რაფ. ერისთავის მშვენიერი ლექსი
„შვიდნი ვართ“.

მიუხედავად იმისა, რომ ლექსი გადმოკეთებულია უცხო-
ურიდან, „ივერიამ“ სამართლიანად აღნიშნა, რომ „ისეთის
ხელოვნებით გადმოუქართულებია ავტორს, ისეთი წმინდა,
ისეთი გულუბრყვილობაა გამოხატული ტრედიციით უმანკო
ყმაწვილისა ამ ლექსში, ისეთი ნამდვილი სული ტრიალებს,
რომ უმაღლესს დატყობას, უმაღლესს ნეტარებას ჰგრძნობს
იმისი მკითხველი“¹.

„ივერიამ“ ეს ლექსი მთლიანად გადმოგვქდა თავის ფურ-
ცლებზე და თავის მკითხველებს საახალწლო ნობათივით
მიუძღვნა.

¹ „ივერია“, 1890 წ. I იანვ. № I, გვ. I.

ქართული საბავშვო ლიტერატურის ისტორიაში თედო რაზიკაშვილის წვლილი განუზომელია. სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე მიიქცია მან დიდი ქართველი მგოსნის აკაკი წერეთლის ყურადღება, რომელმაც გულახდილად აღიარა: „ვიტყვი გულ-წრფელათ, ნამდვილი განთიადი ხელოვნებისა მხოლოდ ამ უკანასკნელ ხანებში დგება... მადლობა ღმერთს, ახალი ხანა დგება ჩვენ მწერლობაში და მისი ვანთიადიც მოახლოვებულა“¹.

თ. რაზიკაშვილს საბავშვო ლიტერატურა მომავალი თაობის სწორად აღზრდის მთავარ საშუალებად მიაჩნდა. ის ხშირად მიუთითებდა, თუ რა უნდა წაეკითხათ ახალგაზრდებს, ან როგორ წაეკითხათ, რომ წიგნიდან რაიმე სარგებლობა მიეღოთ.

ბავშვებისადმი დიდმა სიყვარულმა ათქმევინა თ. რაზიკაშვილს ან. თუმანიშვილ-წერეთლისადმი მიწერილ პირად წერილში 1897 წ.: „ოღონდ თქვენ მაგ წმინდა საქმეს ნუ უღალატებთ (ე. „ჩეჩილის“ გამოცემას.—ზ. ბ.) და ჩვენც, ვინც კი სწერავს რასმე, ისე როგორ შევირცხვენთ ხელი არ მოგცეთ, შემწეობა არ აღმოგიჩინოთ, რაც კი ჩვენგან იქნება. გამოცემის შეჩერება კი არ გააგონოთ ჩემს ყურებს, — ნუ უღალატებთ. მაგ წმინდა საქმეს, თქვენი საზრუნავი ობოლი „ჩეჩილია“, გაუწიეთ დედობა, გამოგვიზარდეთ ჩვენი თაობისათვის“².

მომავალი თაობის აღზრდის ინტერესებიდან გამომდინარე, თედო რაზიკაშვილი მუდამ მხარში ედგა ჟურნალ „ჩეჩილს“ და ქართველ ბავშვს არ აკლებდა თავის ბრწყინვალე ნაწარმოებებს.

1896 წელს აკაკი წერეთელმა გაზეთ „კვალის“ (№ 21) ფურცლებიდან მკითხველს ამცნო ნიჭიერი მწერლის — თ. რაზიკაშვილის სამწერლო ასპარეზზე გამოჩენა და შეაქო

¹ „კვალი“, 1896 წ. № 21.

² თ. რაზიკაშვილის წერილი: ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლისას. გ. ლგონიძის სახ. სახელმწიფო ლიტ. მუზეუმი. თ. რაზიკაშვილის ფონდ. № 16134.

მისი ბავშვებისათვის საყვარელი მოთხრობა „ფიჯი“. „ეს პატარა ბოტანიკური მოთხრობა „ფიჯი“ თ. რაზიკაშვილისა, როგორც ხელოვნების მხრივ ისე თავის კილოთიც გამტაცია ახალგაზრდა გრძნობა-გონების და იმავე დროს დიდად საგულისხმიერო დიდებისთვისაც“, — წერს პოეტი.

ამ მოთხრობით მწერალი ილაშქრებს იმ მუქთამკვამლების წინააღმდეგ, რომლებიც ფიქტორივით გამრავლებულან და ობობასავით სწოვენ სისხლს მშრომელ ადამიანებს. „თუ სხვა წლით იზრდებოდა, ფიქტორი დღითა, ღერს ღერი ემატებოდა, ტოტს ტოტი, ფოთოლს ფოთოლი, გასუქდა, გალალდა, გაიბარჯლა, გაიზარდა; გაშალა შორს თავისი ბრკყალები. ფესვებიდან მომდინარე წვეს წვერებისკენ აღარ უშვებდა, სწოვდა როგორც ობობა ბუზსა, სწუწნიდა, როგორც ბალლი შაქარსა, ძღებოდა, როგორც სვაფი სისხლითა.

მსხალი კი თანდათან იმშეოდა...“¹

აი, მთავარი აზრი, რისი გატარებაც ამ მოთხრობაში სურდა მწერალს.

ეურნალ „ჯეჯილი“-ს 1898 წლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა თ. რაზიკაშვილის ერთ-ერთი საუკეთესო საყმაწვილო ნაწარმოები „ობობა“. ამ ნაწარმოებით ბავშვი გაეცნობა ობობას ცხოვრებას. ცნობილი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის ლ. ბოცვაძის აზრით, ამ მოთხრობის მთავარი დედააზრი ის არის, რომ „ფეიქარა, მოსისხლე ობობა, მისივე მეზობლის, შავი ობობასაგან, იღუპება, ბოროტება ისჯება“².

მოთხრობაში „ობობა“ კარგად არის დახატული ბრძოლა არსებობისათვის.

„ამგვარ მოთხრობებს, იმისდამიუხედავად, რომ შიგ. მკვლევლობაა აღწერილი, იშვიათად არ შეხვდებით საბავშვო მწერლობაში“, — ამბობს კრიტიკოსი.

ლ. ბოცვაძე წინააღმდეგია ისეთი სიტყვების ხმარებისა, რომლებიც საქართველოს ყველა კუთხეში არ იხმარება და ბავშვების უმეტესი ნაწილისათვის უცხოა. მაგალითად: „ყურმელა“, „კაჩებზე“, „გაგლინდა“, „მაზა“ და სხვა.

კრიტიკოსი სამართლიანად მიუთითებს ავტორს, ამგვარ

¹ თ. რაზიკაშვილი, საბავშვო მოთხრობები, 1947 წ. გვ. 94.

² „ჯეჯილი“, 1898 წ. 12 მარტი, № 54.

სიტყვები სქოლიოში იქნეს განმარტებული. ამით ბავშვებს საშუალება მიეცემათ უფროსების დაუხმარებლად გაიგონ მოთხრობის სრული შინაარსი.

კრიტიკოსი ჟურნალ „ჯეჯილის“ 1898 წ. მესამე ნომერში მოთავსებულ მოთხრობათა შორის საუკეთესოდ მიიჩნევს თ. რაზიკაშვილის მოთხრობას „გაზაფხული“, სადაც „ყველა სურათი, რომელიც აღწერილი აქვს წერილის ავტორს, პატარა მკითხველებს ნანახი და გაგონილი აქვთ წარსულს ზამთარში, რომლის მოგონება, როცა ჯერ გაზაფხული სრულიად არ გამეფებულა, ბავშვის გონებაში ცოცხალია, მხოლოდ, ლექსიკონის სიღარიბისა გამო, პატარა მკითხველს არ შეუძლიან გამოსთქვას, გამოჰხატოს ის სურათი ისე ხელოვნურად, როგორც უფროსებს შეუძლიან ხოლმე“¹.

თედო რაზიკაშვილი მისთვის ჩვეული ოსტატობით აგვიწერს ზამთრის წასვლასა და გაზაფხულის დადგომას. ბავშვი ამ ნაწარმოებების საშუალებით ნაცნობ გარემოში ხვდება და შემოქმედის მახვილი თვალით დანახული ბუნების მოვლენები უსაზღვრო სიამოვნებას ანიჭებენ.

ლ. ბოცვაძე აქაც საყვედურობს თ. რაზიკაშვილს, „რომელიც ხშირად ისეთს სიტყვებსა ჰხმარობს, რომელიც ჩვენის ქვეყნის ყველა კუთხეში არ იხმარება“. კრიტიკოსს ენის გასამდიდრებლად საჭიროდ მიაჩნია ზოგიერთი სიტყვის განმარტება. „სხვა შემთხვევაში უცნობი სიტყვები უცნობადვე რჩება და ამით ბავშვის ლექსიკონს ბევრი არა ემატება რა“.

ამავე წლის „ჯეჯილის“ მეცხრე ნომერში დაიბეჭდა თ. რაზიკაშვილის მოთხრობა „გუგული“.

ლ. ბოცვაძე აღნიშნავს, რომ მწერალს კარგად ესმის პატარა ბავშვის ფსიქოლოგია და თითოეული სიტყვა და ამბავი მოთხრობისა ისე ოსტატურად არის გადმოცემული, რომ ბავშვის გონებაში შესაფერის კეალსა სტოვებს. კრიტიკოსი ხაზს უსვამს იმ მთავარ აზრს, რომელიც ნაწარმოებშია გატარებული: „...მკითხველები, გუგულის საზოგადო ხასიათისა და ცხოვრების გარდა, გაიცნობენ, თუ რა შედეგი მოჰყვება იმისთანებს საზოგადოდ, ვინც თავის-თავად არა ჰპრო-

¹ „ივერია“, 1898 წ. I მაისი, № 91.

მობს და მხოლოდ გუგულსავით სხვისის ნაშრომ-ნალევით სარგებლობს...”

თედო რაზიკაშვილი ბავშვების აღზრდაში შრომის ჩვევების გამომუშავებას უდიდეს როლს ანიჭებდა.

იშვიათია სამწერლო ასპარეზზე პირველი გამოჩენისთანავე სალიტერატურო კრიტიკის ისეთი აღიარება, როგორც თედო რაზიკაშვილს ხვდა წილად. მისი მოთხრობები ქართველ ბავშვებში დღესაც დიდი სიყვარულით სარგებლობს.

* * *

XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ საბავშვო მწერალთა შორის პარმენ თვალკრელიძეს (ცახელს) განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

პარმენ ცახელის საბავშვო ლექსების მთავარი თემაა სწავლისა და შრომის სიყვარული, ახალი თაობის პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდა.

პ. ცახელის მიერ ხალხურ ლეგენდაზე შექმნილი ლექსი „მარინე“ 1883 წლის 24 დეკემბერს დაიბეჭდა ჟურნალ „ნობათის“ სანიმუშო ნომერში და მისი სამწერლო დებიუტის ერთ-ერთ ნიმუშს წარმოადგენს. „დიად, ღირსეულ ლეგენდას ხალხისას ღირსეული კალამი შეხვედრია და მშვენიერი ნაწარმოები შეუმატნია ჩვენი ლიტერატურისათვის“¹, წერდა ი. გოგებაშვილი. დიდი პედაგოგი აღნიშნავდა, რომ „მაღალი პოეტური კილო, ხელოვნურად დახატული, შეკუმშული სურათები, ისე ხელოვნურად, თითქო თვალწინ ხედავდე მათ, ღრმა დრამატიზმი და თავ-განწირული სიყვარული მამულისადმი შეადგენენ უმთავრესს ღირსებას ამ ლამაზი ქმნილებისა, რომელიც ბევრს, ძალიან ბევრს ეუბნება კაცის გონებასაც და გულსაც“. ი. გოგებაშვილმა სამართლიანად აღიარა, რომ „იგი საბავშვო არ არის და მისი დაბეჭდვა „ნობათში“ ცოტა უადგილო იყო“.

სტ. კრელაშვილმა მოიწონა პ. ცახელის ეს ლექსი. მისი აზრით, „მარინე“ მშვენიერად სურათულად იწყება. შესანიშ-

¹ ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1954 წ. ტ. 2, გვ. 21.

ნავი და ნიჭიერია ბუნების აღწერა, წარჩინებული და უძალადოა ლექსი“. ამის შემდეგ კრიტიკოსი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „ბოლოს... ავტორმა, დედის პირით, სურათების მაგიერ საზოგადო ჭრახვებზე გადაუხვია... რაღაც დაუჯერებელი ტრახახობა გამოვიდა. კარგი იქნებოდა, რომ ბ. ცახელს კვლავ მომეტებული სიფრთხილე გამოეჩინა თავის მშვენიერის ნიჭის წარმოებაში“.¹

სუსტ ნაწარმოებად მიგვაჩნია პ. ცახელის ლექსი „ზაალი“, რომელიც დასავლეთ საქართველოში თქმულ ხალხურ ლეგენდაზე არის შექმნილი. ამ ლექსში საბავშვო არაფერია, არც ამბავი და არც ენა. ძნელია მკითხველმა გაიგოს, რა დანიშნულება აქვს ამ ლექსს.

ი. გოგებაშვილმა შეადარა პ. ცახელის ზემოხსენებულ ლექსს ჟურნალ „ნობათის“ 1884 წ. პირველ ნომერში დაბეჭდილი ლექსი „ზაალი“ და აღნიშნა, რომ „...ეს მეორე ლექსი ისეთს ძლიერს ჩაბეჭდილებას ვერ სახავს მკითხველის გონებაში, როგორსაც პირველი“ და ის ძალიან წააგავს პირველ ლექსს. „გარნა. ჩვენ ყველამ კარგად ვიცით, რომ ერთი და იგივე საქმელი, რაც უნდა გემრიელად და ოსტატურად იყოს მომზადებული, თუ ზედი-ზედ მიაყოლეთ, გემოსა ჰკარგავს თქვენს პირში“. მისი აზრით, „ლექსი ცოტა გაგრძელებული, გაჭიანურებულია“, ხოლო ენა, როგორც წინა ლექსში, აქაც მოიკოჟლებს, ერთ ადგილას კი, სადაც გადმოცემულია ზაალის დაკარგვა ბრძოლის შემდეგ, „სურათის ნაწილები რიგზე ვერ არიან დალაგებულნი, აზრები არეულ-დარეულია და მათი გაგება არამც თუ ბავშვისათვის, დიდებისათვისაც ძნელია“. მიუხედავად ამისა, ი. გოგებაშვილი მაინც სათანადოდ შეფასებას აძლევს პ. ცახელის ამ ლექსს და ამბობს, რომ „ლექსი წარმოადგენს პოეტურს ქმნილებას, რომელიც სწორედ რომ მშვენიერი შემატებაა ჩვენი ლიტერატურისათვის“, ხოლო ავტორს ურჩევს, რათა შეარჩიოს „უფრო საბავშვო ლეგენდები და არა იმისთანა, სადაც სისხლის ღვრას და კაცის მკვლელობას უმთავრესი ადგილი უჭირავს“².

¹ „ივერია“, 1884 წ. № 1.

² ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1954 წ. ტ. 2, გვ. 27.

სტ. კრელაშვილი პ. ცახელის ამ ლექსს პოეტის შემოქმედებაში ყველაზე სუსტ ნაწარმოებად მიიჩნევს და ამბობს: „მარინეშიც“ საფლავიდან იწყობა პოეზია, „ზაალშიაც“ იმავე საფლავს დაუჭერია პირველი ადგილი; იქაც საფლავითა თავდება პოემა, აქაც საფლავით. კარგი რამ ერთხელ არის კარგი და თუ გაიმეორე. მაშინ სიკეთე მისი ზარალობს. ამ შემთხვევაში, ბ. ცახელი გვანიშნებს, რომ იმან თავისი პოეზია სასაფლაოებზე არ დააბას და სხვა მოვლენათა ზურგი არ შეუქციოს... ამ პოემის სიუჟეტი ძალიან უახლოვდება „მარინეს“ სიუჟეტს...“¹

კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ ერთ პოემაში დედაშვილობის იდეალური სიყვარულია გადმოცემული, მეორეში ეხედავთ ღამობის იდეალიზაციასო და განაგრძობს: „რაც შეეხება პოემათა გარეგნულ თვისებას, აქ „ზაალს“ უფრო ნაკლები ხელოვნება და შემუშავება აქვს. ვიდრე „მარინეს“, ლექსი ერთობ აჩქარებული და უხერხოა“. კრიტიკოსს თავისი შეხედულების დასასაბუთებლად პოემიდან მოჰყავს ერთი ადგილი:

„რუის ნაპირზედ ფეხ-აკვრით (?) ვიღაცა მოეჩქაროდა,
ნაცნობ ადგილებს შესტყერდა, შეჰსტრფოდა, შემოჰხაროდა (?)
და რაკი ზეირთი ღელვისა ზარის ხმით (?) იხმაურებდა (?)“².

კრიტიკოსი დარწმუნებულია, რომ მკითხველიც დაეთანხმება ამ შენიშვნებში და ამბობს, რომ „ამ ლექსში სიტყვები საშინლად დამახინჯებულნი არიან და არც თითონ რიჟმები გამოსულან ისეთი სილამაზისანი, რომ ავტორს აპატიოთ პოეტური თავისუფლება შესახებ მართლ-წერისა“. მაგალითისათვის ჩვენც მოვიყვანთ ერთ ნაწყვეტს პოემიდან, რომლის მსგავსი ხარეზებით საესეა იგი:

„რიონის მარცხენა კიდეს ერთი რუ ჩამოჩხრილობს,
დაბერულს მთებსა ძირს უთხრის, შეჰყვირის, ზე შეტრიალობს;
ქვიდამ ქვაზედა მბტომარი, მალა შეისერის ზეირთებსა,
მოცორებს, მოაკამათლებს თავის შხეფ-მარგალიტებსა“.³

და სხვ.

¹ „ივერია“, 1884 წ. № 2.

² იქვე.

³ „ნობათი“, 1884 წ. № 1.

ჩვენი აზრით, ეს პოემა პატარა ბავშვს არა თუ შეაყვარებს მხატვრულ ლიტერატურას, კითხვის სურვილსაც დაუკარგავს. ყმაწვილმა კარგად იცის, რომ პატარა ჩხრიალ რუს არ შეუძლია დაბურულ მთებს ძირი გამოუთხაროს და თავის „ზვირთებს“ (?) მალღალისროდეს.

ბოლოს, სტ. კრელაშვილი უფრონალ „ნობათს“ წარმატებას უსურვებს და დასძენს, რომ მისთვის ძალზე სასიამოვნო იქნება, „უკეთუ ბ. ცახელი სიბრთხილით მოეკიდება თავის ნიჭიერებას და თავის პოეტურ ძალას არ დაახურდავებს წვრილმანებზე, ანუ არ მიაჩერდება რომელსამე ერთ კუთხეს და არ დახუქავს თვალებს წარსულის და აწმყო ცხოვრების მრავალგვაროვნობაზე“.¹

უფრონალ „ნობათის“ 1884 წლის № 3-ში პ. ცახელმა გამოაქვეყნა ფრანგულიდან თარგმნილი მოთხრობა „ყმაწვილი და ჩიტები“. მოთხრობაში გადმოცემულია, თუ როგორ დაიჭირა პატარა ნიკომ ტოროლა. ნიკო ტოროლას სახლში მიიყვანს. დედა არ მოუწონებს შვილს საქციელს და ეტყვის, მალე შენს დასაქერად მოვლენ; მამაშენსა და შენს დასაც წაიყვანენ. მართალია, სასმელ-საჭმელს არ მოგაკლებენ, მაგრამ „შენ ნებაზედ ველარ ირბენ და მე ველარ მნახავ ხრლმე“.

ბავშვი მიხვდება თავის დანაშაულს და ტოროლას ათავისუფლებს.

მიხ. ნასიძე წერილში „პედაგოგიური შენიშვნანი“ აღნიშნავს: „ძნელად დასაჯერია, რომ ფრანციელი ბავშვი მართლა ასეთი საწყალი იყოს, რომ უთხრან, დაგიქერენო და იმანაც ტირილი მორთოს: „არიქა, მიშველეთო“, მაშინ როდესაც არავითარ საბუთს დაქერისას ის ვერსადა ზედავს. მაინცა და მაინც ამ გვარი გარემოება ჩვენებური ბავშვისათვის ყოველად გაუგებარია. ქართველ ყრმას ამ გვარი სურათები არ ახსოვს, არ უნახავს და მაშინვე იკითხავს: ვინ დაგვიქერს? ვის დაიქერენ? რათა?.. ის უფრო წარმოიდგენს, რომ უთხრათ: ლეკები ჩამოსულან და აგვიკლებენო, ან სხვა რამე ამ გვარი“².

¹ „ივერია“, 1884 წ. № 2.

² „ივერია“, 1884 წ. № 4.

ჩვენ საკვებით ვეთანხმებით მიხ. ნასიძეს, რომლის აზრითაც, „თუ ქართველი ბავშვი ვერ იგრძნობს იმ ტანჯვას და იმ შიშს, რომელსაც მისი მოთხრობაში აღწერილი ამხანაგი ჰგრძნობს, მაშინ მთელი მოთხრობა ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას, იგი ხდება ცარიელ სიტყვად...“¹

1886 წელს ქართველმა ყმაწვილებმა მიიღეს საუკეთესო საჩუქარი — ცალკე წიგნად გამოცემული პარმენ ცახელის ლექსი „შაღვას თავგადასავალი“.

ჟურნალ „თეატრში“ (1886 წ. № 23) გამოქვეყნებულ წერილში — „საყმაწვილო წიგნები“, რეცენზენტი ს. — ძე წერდა:

„ამ წიგნის შინაარსი ძალიან მარტივი და ჩვეულებრივია. პატარა შაღვა — ცელქი და დაუდეგარი ყველაფერში თავის მოუსვენრობით აწყდება სხვადასხვა განსაცდელს და ისჯება ისე, როგორც ყოველი გადამეტებული ცელქი ბავშვი“.

პარმენ ცახელი შაღვას სახით ყველა ბავშვს მოუწოდებს: „ნუ ცელქობ... ნუ ხარ სულ წიგნზე გულაცრუებული!“, „...არ გარგებს ჩუმიად ქურდობა და მალვა“.

პატარა შაღვა თავისი ცუდლუტობისათვის ყოველთვის ისჯება. ის ხვდება თავის ცუდ საქციელს, სურს მისი გამოსწორება და

..თქვა, რომ: — დედის უნებურად
აღარ წავალ აღარსადო,
თორემ როსმე დავისჯები
ამაზე უარესადო!“

მაგრამ შაღვა მაინც არ იშლის ცელქობას. ერთხელ თოფის წამალი აუფეთქდება და სახე დაეწვება.

პატარა შაღვა მწარედ ნანობს თავის საქციელს, ნანობს, რომ მშობლების რჩევა-დარიგებას არასოდეს ყურს არ უგდებდა

„არ გასკრა ჩემზე მშობლების
რჩევამ და დარიგებამო,
დამსაჯა დაუდეგრობამ,
ურჩობამ. უგნურებამო“.

კრიტიკოსის აზრით, „...შაღვა თავისი თავგადასავლით პაწაწინა მკითხველების თვალში არ ჰბადებს არაფერს სიმ-

პატიას. მისი ცელქობით წარმომდგარი სასჯელი არ იწვევს ამათში სიბრალულს, რადგანაც შალვას თავგადასავალი ცნობისმოყვარეობაზე არ არის აშენებული და უბრალო სიცელქეს წარმოგვიდგენს!¹ კრიტიკოსს მოსწონს აგრეთვე „ლექსის წყობილება და საზოგადოდ გარეგანი ფორმა“, და მართლაც „ლექსი“ მსუბუქი საკითხავი, სურათოვანი და ადვილად გასაგებია ნორჩი თაობისათვის.

გაზეთმა „ივერიამ“ სამართლიანად აღნიშნა, რომ „წიგნი მკვირცხლი, ცოცხალი ლექსით და ყმაწვილებისათვის ადვილად გასაგების ენით არის დაწერილი“². მიუხედავად ამისა, „ლექსი“ მაინც ვხვდებით რიგ გაუმართავ ადგილებს. მოგვყავს მხოლოდ რამდენიმე მაგალითი:

„...მაგრამ უეცრად გადმოსხლტა
სკამი სკამზედა დებული
და ძირს დაეცა ყმაწვილი,
ყირაზე გადმოგდებული...“

„...და ნახა: ტოტზე ბუდიდან
შავი და ტიტეულები
გადმოსცქეროდნენ მას თავზე
ქილყუავის ბახალაები...“

„როდესაც ამ ლექსებს ჰკითხულობთ, მაშინვე თვალწინ გიდგებათ, თითქოს შალვას თავგადასავალი და ოინები საღალატო რუსულ ქრესტომატიებში და საყმაწვილო წიგნებში წაგეკითხოთ“, — წერს „ივერია“ და განაგრძობს, რომ „მართალია, თვითონ ავტორი წიგნის სათაურის შენიშვნაში ამბობს: „ამ წიგნის აზრი და სურათები გადმოღებულია და გადმოკეთებული რუსულისგან“, მაგრამ ზემოთ ნაჩვენები ნაკლულევანება მაინც ნაკლულევანებად რჩება: წიგნს თავისებურობა აკლია“.³

გაზეთის რედაქცია ურჩევს ახალგაზრდა პოეტს, რათა დაუკავშირდეს და შეისწავლოს ქართველების ცხოვრება, რის შემდეგაც იმედი გვაქვს უკეთეს ნაწარმოებებს შეჰმატებს ჩვენს ღარიბ საყმაწვილო ლიტერატურასაო.

¹ „თეატრი“, 1886 წ. № 23.

² „ივერია“, 1886 წ. 9 იანვ. № 5.

³ იქვე.

1893 წელს „ივერიაში (№ 148) დაიბეჭდა სტ. კრელაშვილის რეცენზია პ. ცახელის პოემა „გურგენ რაინდის“ შესახებ. კრიტიკოსი პოეტს უწონებს, რომ „კარგად ხმარობს ქართულ ენას და შეგნებული აქვს ლექსის სიმდიდრე ჩვენს ერის სიტყვიერებისა“. და განაგრძობს: „მაგრამ გადაათვალიერეთ მისი მოკლე-მოკლე ლექსები და გინდაც მთელი პოემები. რა დაგრჩებათ ხელში, გარდა რითმის სიმდიდრისა და წყობილსიტყვაობისა? — უნდა მოგახსენოთ, რომ სახარბიელო მაგდენი არაფერი“.

პ. ცახელმა პოემის დასაწერად გამოიყენა ქართული ლეგენდა. „მაგრამ როგორ გამოიყენა იგი ჩვენმა პოეტმა?“ — კითხულობს კრიტიკოსი და თვითონვე პასუხობს: „ძრიელ სუსტად წარმოიდგინეთ, რომ ასეთს მდიდარ გარემოებათა შორის ავტორმა ვერ გამოხატა ვერც ერთი ხასიათი“.

პ. ცახელის პოემა „გურგენ რაინდი“, როგორც ფორმით, ისე შინაარსით, ჩვენც ძალზე სუსტ ნაწარმოებად მიგვაჩნია პოემა ხელოვნურია.

პ. ცახელის შემოქმედებაში ერთ-ერთი საუკეთესო ლექსია „მხედარი“, რომელსაც უკურნალ „ივერიის“ აზრით, „მეტად მშვენიერი აზრი აცისკროვნებს... აღმოსაელეთის მხედარი, რომელსაც თავს ურჩევნია თავისი ბედაური და რომელსაც ისეთის ცბიერებით დასტყუებენ, თავის ბედაურზე-კი აღარ ფიქრობს, იმაზე სწუხს, რომ ამ უსინდისო ლალატის გამგონი ტბილს გრძნობას სიბრალულისას თავის გულში ჩაიჭრობსაო“¹:

„...ვინც ამ ამბავს ცნობსაო,
ტბილ გრძნობას სიბრალულისას
თვის გულში ჩაიჭრობსაო.
რაც მე გადამხდა, ეს საქმე
მეის შეაშინებს ყველასო
და კეალად ველარ გაჰბედავს
აწ კაცი კაცის შველასო.
ნუ გამხდის ამის მიზეზად,
იგრძენ ეს წმინდა ვალიო:
კაცი კაცს აღარ ენდობა
და დამედება ბრალიო!“²

¹ „ივერია“, 1895 წ. №272, გვ. 3.

² პ. ცახელი, რჩეული, 1950 წ. გვ. 110.

მხედრის სიტყვებმა ისე იმოქმედა თავადზე, რომ იგი მყისვე უბრუნებს ბედაურს.

ქართველი კრიტიკოსები სამართლიანად მიუთითებდნენ სამწერლო ასპარეზზე ახლად გამოსულ პ. ცახელს მის ზეცდომებზე. ამ კრიტიკამ, უდავოა, სასარგებლო ნაყოფი გამოიღო, შემდგომ პ. ცახელმა ქართული საყმაწვილო ლიტერატურა მშვენიერი ლექსებით, პოემებითა და თარგმანებით გაამდიდრა, მისმა შემოქმედებამ გარკვეული როლი შეასრულა საყმაწვილო ლიტერატურის განვითარებაში.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

სოციალ-პოლიტიკური ვითარება და საგანგებო ლიტერა- ტურის საკითხები XIX საუკუნის მეორე ნახევარში	3
იაკობ გოგებაშვილი	. 21
ვაჟა-ფშაველა	54
ეკატერინე ბაკაშვილი	68
ზიო მღვიმელი, რაფ. ერისთავი, თ. რაჭიკაშვილი და პ. ცახელი	88

ს. ბ. № 215

რედაქტორი მ. მთერალაშვილი
მხატვარი ა. თევზაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლლონტი
ტექნიკური რედაქტორი ვ. პირველი
კონტრ.-კორექტორი დ. კალანდარიშვილი
კორექტორი დ. დიდუბაშვილი
გამომშვები ნ. კაცაშვილი

გადაეცა ასაწყობად 3/VII-75 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28/II-77 წ.
ანაწყობის ზომა 5,5×9
საბ. ქალ. № 3, ზომა 84×108¹/₃₂
ნაბეჭდი თაბახი 5,88
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5,08
ტირაჟი 3.000 უე 00331 შეკვ. № 2567
ფასი 20 კაპ.

გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი,
მარჯანიშვილის ქ. № 5

Издательство «Накадули»,
Тбилиси, ул. Марджанишвили № 5

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამონ-
ცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრო-
ბის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის თბილი-
სის წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზ. № 7
Тбилисская книжная фабрика Государст-
венного комитета Совета Министров Гр-
зинской ССР по делам издательства, полиг-
рафии и книжной торговли, пр. Дружбы
№ 7